

ТЕРНОПІЛЬ
2022

Тернопільський обласний
краєзнавчий
музей

СУСПІЛЬСТВО І ПРИРОДА:

Матеріали наукової
конференції

до 100-річчя
від дня народження

МИКОЛИ ЧАЙКОВСЬКОГО

від минулого до майбуття

Тернопільська обласна військова адміністрація
Департамент культури та туризму
Тернопільської обласної військової адміністрації
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

СУСПІЛЬСТВО І ПРИРОДА: ВІД МИНУЛОГО ДО МАЙБУТТЯ

Матеріали наукової конференції
(до 100-річчя від дня народження Миколи Чайковського)
6 вересня 2022 року

Тернопіль
2022

УДК 5(477.84)«19/20»(092)Чайковський502.1(477)](06)

С-90

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Тернопільського обласного краєзнавчого музею (протокол № 4 від 01.11.2022 р.).

Суспільство і природа: від минулого до майбуття (до 100-річчя від дня народження Миколи Чайковського): матеріали наук. конф., м. Тернопіль, 6 вер. 2022 р. Тернопіль : Тернопільський обласний краєзнавчий музей, 2022. 103 с.; 51 іл.

Редакційна колегія: Кульчицька О. В. – завідувач художньо-рекламного відділу, Баран А. О. – завідувач відділу природи, Костюк С. В. – завідувач науково-методичного відділу, Крупницька О. Б. – старший науковий співробітник художньо-рекламного відділу, Бочарова Л. В. – старший науковий співробітник відділу природи, Касьян Н. О. – художник І категорії художньо-рекламного відділу.

Відповідальні за випуск: Шатарський Я. Д. – директор ТОКМ, Чеканова Н. Б. – заступник директора з наукової роботи ТОКМ, Гаргай І. Я. – вчений секретар ТОКМ.

У збірнику публікуються наукові статті, повідомлення учасників наукової конференції «Суспільство і природа: від минулого до майбуття», присвячені 100-річчю від дня народження заслуженого природоохоронця України Миколи Чайковського. Публікації розкривають багатогранну особистість краянина-природодослідника, еколога.

Матеріали призначено для широкого кола науковців, краєзнавців, викладачів, студентів, учнів, а також усіх, хто цікавиться природою рідного краю.

Усі матеріали збірника подаються у редакції авторів.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших даних несуть автори.

© Тернопільський обласний краєзнавчий музей, 2022

ЗМІСТ

Роль Миколи Чайковського у формуванні мережі заповідних територій та об'єктів Тернопільської області

5

Свинко Йосип, Дем'янчук Петро

Микола Чайковський: біля джерел формування природно-заповідного фонду Тернопільської області

9

Баран Антоніна

Микола Петрович Чайковський – заслужений природоохоронець України

12

Леньків Ірина

Стан і перспективи розвитку природно-заповідного фонду. Формування української частини Смарагдової мережі Європи в області

16

П'ятківський Ігор

До таємниць природи: освітній аспект

22

Герц Іван

Природодослідник Микола Чайковський – бібліографічний покажчик: фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею

25

Костюк Степан

Перспективи розвитку системи природоохоронних територій Тернопільщини

27

Кагало Олександр

Рекреаційний потенціал травертинових масивів

31

Площанський Петро, Гривул Лілія

Експедиційні дослідження Дністровських стінок

33

Новицька Світлана, Царик Любомир

Національний природний парк «Кременецькі гори» як еталон унікального видового різноманіття Волино-Поділля

36

Штогрин Микола, Штогун Андрій

Кременецький ботанічний сад як об'єкт екологічного туризму

40

Ліснічук Антоніна

Експозиції музею природи природного заповідника «Медобори» як база для екологічної освіти та виховання

43

Мурська Оксана

Природний заповідник «Медобори» – від заказника до об'єкта Смарагдової мережі Європи

45

Бачинська Уляна, Оліяр Галина, Баранчук Галина

Історія розвитку мисливства та рибальства на Тернопільщині

48

Гулик Сергій

**Зачинателі інженерно-геологічних
вишукувань на Тернопільщині** **52**
Сивий Мирослав

**Довгий шлях повернення на
Батьківщину імені професора Івана
Теслі – визначного вченого-географа,
педагога** **56**
Бочарова Людмила

«Збирач цвіту по всьому світу...» **60**
Микола Денека – заслужений
лісівник України, засновник
Гермаківського дендропарку
Сута Леся

**«Тернопілля: подорож за п'ять
морів». Концепція реекспозиції
відділу природи Тернопільського
обласного краєзнавчого музею** **64**
Дзюбенко Наталія, Савицька
Анастасія, Бокотей Андрій

**Геологічний музей Тернопільського
національного педагогічного
університету ім. В. Гнатюка –
унікальна локація для освіти
і виховання студентської та
учнівської молоді** **69**
Заставецька Леся, Заставецький Тарас

**Музейна педагогіка у
Тернопільському обласному
краєзнавчому музеї: нові форми
роботи з відвідувачами** **72**
Гулик Оксана

**Інтерактивні уроки в музеї як
універсальний засіб навчання
та виховання (із досвіду роботи
Тернопільського обласного
краєзнавчого музею)** **77**
Кульчицька Оксана

**Туристично-краєзнавча робота
в школі як засіб формування
географічних компетентностей учнів** **80**
Варакута Ольга,
Гавришок Богдан

**Гербарні зразки парків
Тернопільщини: фонди
Тернопільського обласного
краєзнавчого музею** **84**
Чеканова Наталія

**Особливості використання
результатів фенологічних
спостережень на природничих
екскурсіях** **88**
Альтгайм Любов

**Охорона водних ресурсів
Тернопільщини – збереження рідного
краю** **91**
Ленчук Ірина

**Особливості розподілу вітрового
режиму, хмарності та атмосферних
опадів в смт Козова Тернопільського
району за період 2005-2018 років** **96**
Таранова Наталія

Микола Чайковський у філокартії **100**
Костюк Степан

**Війна Росії проти України –
екологічна загроза планетарного
масштабу** **101**
Левенець Любов

Свинко Йосип,
професор, кандидат геолого-мінералогічних наук

Дем'янчук Петро,
кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

РОЛЬ МИКОЛИ ЧАЙКОВСЬКОГО У ФОРМУВАННІ МЕРЕЖІ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто процес створення на території Тернопільщини природоохоронних об'єктів як необхідного кроку для збереження зникаючих видів флори та фауни. Закцентовано увагу на постаті М. П. Чайковського у процесі формування заповідника «Медобори» та природного парку «Дністровський каньйон».

Annotation: *The article examines the process of creation of nature conservation facilities on the territory of Ternopil Oblast as a necessary step for the preservation of endangered species of flora and fauna. Attention is focused on the figure of M. P. Tchaikovsky in the process of formation of the reserve «Medobory» and the natural park «Dniester Canyon».*

Ключові слова: *охорона природи, заповідний об'єкт, М. П. Чайковський.*

Key words: *nature conservation, protected object, M. P. Tchaikovsky.*

Вплив людини на навколишнє природне середовище зростає поступово разом з розвитком людського суспільства. Спочатку він був незначним, малопомітним, згодом, із вдосконаленням засобів виробництва та зростанням кількості населення він чим раз більше посилювався. У другій половині ХХ століття у зв'язку з прискореним розвитком науково-технічного прогресу, недосконалістю технологій виробництва та споживацьким відношенням до природи, він став загрозливим для всього живого на планеті, в тому числі й для людини. За даними І. Акімушкіна [1] за останні двадцять століть мисливцями і колоністами знищено вже 106 видів великих звірів і 139 видів і підвидів птахів. Перші 1800 років людина повільно наступала на природу: за вісімнадцять століть вимерло лише 33 види. Пізніше, знищення фауни пішло з наростаючими темпами: за наступні 100 років було знищено людиною ще 33

види. В одному лише ХІХ ст. вимерло 70 видів тварин, а за першу половину ХХ ст. – 40 видів. Нові шістсот видів тварин тепер на грані повного знищення. Сталися глобальні зміни в атмосфері, гідросфері, літосфері. В середині ХХ ст. людина, за визначенням В. І. Вернадського, стала найбільшою геологічною силою на нашій планеті, господарська діяльність людей порушила планетарний кругообіг речовин і почала викликати інженерно-геологічні процеси, сумарні з природними і навіть потужнішими за них [3]. У Тернопільській області це стало особливо відчутним після колективізації сільського господарства в 1949–1950 рр., коли було розорано не лише межі й улоговини, зволожені пониження, які раніше використовувались як сінокоси і які були місцями гніздування птахів, а й зруйновано всі пасіки, осушено, розорано і знищено мальовничі заплави і луки з багатою трав'яною і чагарниковою рослинністю. Частка орних

земель у структурі сільськогосподарських угідь подекуди досягла 90% [5].

В умовах, що склалися, починаючи з 60-х років ХХ ст. в області почався активний рух за охорону природи і покращення стану навколишнього природного середовища. Його очолили науковці тодішніх вишів – Кременецького педагогічного та Тернопільського медичного інститутів. Почалось розгортання діяльності Товариства охорони природи. Робота велася у двох напрямках: виявлення і взяття під охорону держави найцінніших природних об'єктів та територій живої і неживої природи і поліпшення стану навколишнього природного середовища (грунтів, вод, атмосферного повітря).

Важливим поштовхом до розгортання природоохоронної роботи в області було проведення першої науково-практичної конференції по охороні природи і вивченню природних ресурсів в травні 1963 року в Кременецькому державному педагогічному інституті.

З метою посилення державного впливу і контролю у справі охорони природи в 1967 р. в Україні створено Державний Комітет з охорони природи Ради Міністрів УРСР та його інспекції в областях. Першим державним інспектором з охорони природи в Тернопільській області став досвідчений лісничий, великий природолюб та ентузіаст природоохоронної справи М. П. Чайковський. Протягом багатьох років, аж до виходу на пенсію на початку 90-х років ХХ ст., він підтримував тісний зв'язок з науковцями Кременецького, а після перебазування у Тернопіль в 1969 р. – Тернопільського державного педагогічного інституту: Й. М. Свинком, В. О. Шиманською, С. В. Зелінкою та ін. Консультувався, просив підбирати цінні об'єкти для охорони, давати наукове обґрунтування, робити польові обстеження, вести пошуки. Нерідко такі роботи проводились спільно з Тернопільським обласним краєзнавчим музеєм, який мав свій власний автобус, кваліфікованих працівників-біологів та фізгеографа. Одночасно збирались експонати (переважно зразки гірських порід) для краєзнавчого музею та геологічного музею Тернопільського державного

педагогічного інституту. Саме завдяки плідній співпраці науковців педагогічного інституту з обласною інспекцією з охорони природи, кількість природоохоронних об'єктів і територій почала стрімко зростати і до кінця 80-х років Тернопільська область за цим показником зайняла одне з перших місць серед областей України. Ось ці цифри: 1960 рік – 4 заповідні об'єкти, 1965 – 16, 1970 – 130, 1975 – 262, 1980 – 373, 1985 – 390 [2, 4, 5].

Вже на початку 1980 року в області нараховувалось 9 заказників та 28 пам'яток природи республіканського значення. За період з 1985 по 1990 роки площа заповідання збільшилась із 38,2 тис. га до 114,2 тис. га. У цей же період проводилась велика робота зі створення заповідника «Медобори» та першого в області і в Україні регіонального ландшафтного парку «Дністровський каньйон».

На початку 90-х років ХХ ст. в області були створені майже всі категорії заповідних об'єктів, крім біосферного заповідника, національних природних парків, зоологічних парків.

Станом на 01.01.1991 рік в межах території Тернопільської області функціонувало 419 заповідних об'єктів, що належали до восьми основних категорій природо заповідання. Серед них найбільшу площу (52,4 %) займали заказники загальнодержавного та місцевого значення під якими було зайнято 59865,7 га. Загальна площа заповідання в області досягла величини близької до оптимальної, а в ряді адміністративних районів частка заповідних територій склала 15–20 %, досягши величини відповідного показника кращих у природоохоронному відношенні країн світу. Це основний результат більш як двадцятирічної наполегливої праці природоохоронного активу області.

М. П. Чайковський був не лише вмілим, наполегливим організатором створення мережі природно-заповідних територій і об'єктів, дбайливим і суворим контролером за їх збереженням, а й талановитим пропагандистом природоохоронних знань. В своїй роботі він широко використовував засоби масової інформації, особливо обласну

газету «Вільне життя», республіканські газети «Робітнича газета» і «Сільські вісті» та бюлетень «Рідна природа».

доручив обласній інспекції і Товариству охорони природи протягом 1972–1973 років вивчити питання про можливість створення

Очільники природоохоронної роботи в Тернопільській області у 80-90-х роках ХХ ст.: зліва направо – доцент Тернопільського державного педагогічного інституту В. О. Шиманська, секретар Тернопільського товариства охорони природи Г. І. Боженко, начальник Тернопільської обласної інспекції з охорони природи І. І. Маціпура, доцент Тернопільського державного педагогічного інституту Й. М. Свинко.

В них він доказував необхідність взяття під охорону того чи іншого об'єкта, його унікальність та цінність для сучасного і майбутнього поколінь. Це стосувалося, наприклад, створення заповідника «Медобори» з філіалом «Кременецькі гори», ботаніко-ентомологічного заказника «Голиця», «Дністровського природного парку» та інших заповідних територій та об'єктів. Боротьба за їх створення переважно тривала роками, бо був немалий супротив чиновників різного рангу, але в результаті настирливого переконання він добивався успіху. Наприклад, боротьба за створення заповідника «Медобори» тривала понад двадцять років, не менше вона тривала і за створення Дністровського природного парку, але теж завершилася його перемогою. Ще у 1972 р. в газеті «Вільне життя» М. П. Чайковський писав, що є велика потреба у створенні такого природного парку. На його переконливу пропозицію Виконком обласної Ради своїм рішенням від 24 квітня 1972 року

на території області державних парків – Касперівського і Придністровського. А в уяві М. П. Чайковського вже вимальовувалися контури з'єднання Дністровського парку, його майбутнє, що він займатиме площу понад 50 тисяч гектарів чотирьох сусідніх областей: Тернопільської, Івано-Франківської, Чернівецької і Хмельницької. Ділитиметься парк на п'ять зон. Перша буде призначена для наукових цілей, де буде заборонено господарську діяльність і масове відвідування. Другою буде зона природного ландшафту, відвідування якої здійснюватиметься по заздалегідь розроблених маршрутах і регулюватиметься адміністрацією парку. Третя і четверта зони, в його уяві, призначалися для масового відпочинку людей. Тут мали бути обладнані спортивні і оглядові майданчики, стоянки для автотранспорту, споруджені готелі, кемпінги, їдальні, службові приміщення. У п'ятій зоні передбачалося організувати промислово-сільськогосподарське виробництво для

обслуговування потреб відпочиваючих. Це переважно рибальство, городництво, тваринництво, садівництво, виноградарство тощо.

У м. Заліщики передбачалося розмістити дирекцію парку і створити природничий музей. У перспективі це мав бути природно-етнографічний національний парк, чудове місце масового відпочинку людей.

В цій же газеті «Вільне життя» за 11 червня 1980 року у статті «Глибина, неповторність, чарівність» М. П. Чайковський писав: «Тернопільщину називають окрасою Поділля. Її ліси, ріки, озера, своєрідні ландшафти привертають увагу не тільки місцевих жителів, а й гостей з усіх куточків нашої Вітчизни, зарубіжних туристів. Зберегти цю красу, залишити у спадок майбутнім поколінням – відповідальне і благородне завдання». Чудові слова, вони стосуються й сьогодні кожного мешканця нашого краю. А 22 травня 1988 року у статті «Операція рік пам'яток природи» у цій же газеті він з гордістю констатував: «В області є 421 заповідний об'єкт площею понад 8,5 тисяч гектарів, що складає 6,3 % всієї території. Маємо 15 державних заказників і 12 державних пам'яток природи республіканського значення, два державні дендрологічні парки. Найчисельніша категорія природно-заповідних об'єктів – це пам'ятки природи. ...Серед заповідних об'єктів є ряд унікальних, відомих не тільки в нашій країні, а й далеко за її межами... Необхідно терміново вирішувати питання щодо створення Медоборського державного заповідника з філіалом «Кременецькі гори», де б учені ще змогли врятувати представників реліктової та ендемічної флори, особливо наскельно-степової». Невдовзі ця мрія здійснилася; на початку 1990 року цей заповідник було створено.

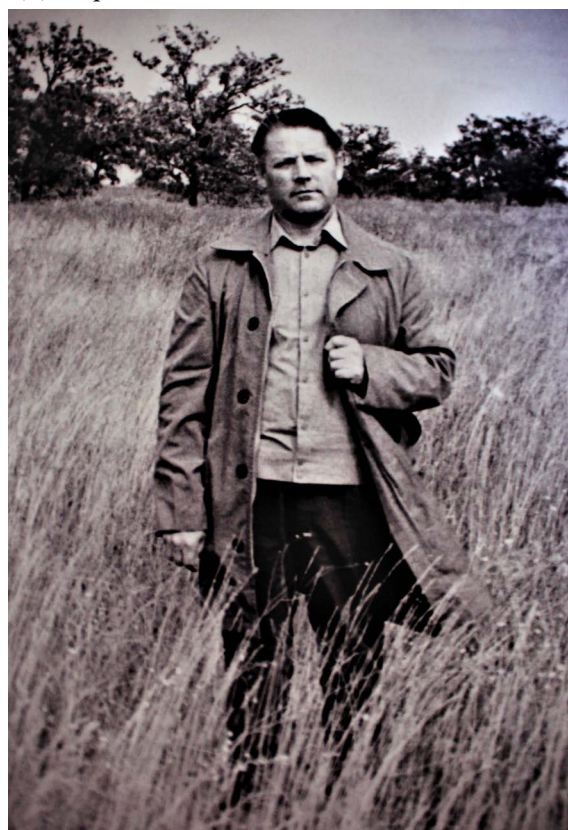
Про необхідність збереження та охорони пам'яток природи і мальовничих ландшафтів нашого краю М. П. Чайковський писав не лише в газетах, виступав по радіо і телебаченню, його перу належить низка вдало ілюстрованих буклетів та книг [2, 3, 6, 7 та ін.].

За своє життя М. П. Чайковський

зробив надзвичайно багато в справі охорони природи нашого краю. Його ідеї тепер втілює в життя нове покоління природолюбів та екологів, але його подвиг у цій справі залишається неперевершеним, за що йому велика шана від сучасників і майбутніх поколінь.

Вважаємо, що для відзначення заслуг в справі охорони нашого краю варто присвоїти одному з найбільших його дітищ, якому він присвятив понад двадцять років свого життя, тепер уже національному природному парку «Дністровський каньйон» його ім'я.

Джерела та література

1. Акимущкин И. Трагедия диких животных. М. : Мысль, 1969. 175 с.
2. Мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду Тернопільської області. Тернопіль, 1985. 76 с.
3. Основи соціоекології/зред. Г. О. Бачинського. К. : Вища школа, 1995. 238 с.
4. Реєстр пам'яток природи Тернопільської області. Тернопіль, 1972. 28 с.
5. Свинко И. М. Геологические памятники Тернопольской области // Геологические памятники Украины. К.: Наук.думка, 1985. С.106-117.
6. Чайковський М. П. Пам'ятки природи Тернопільщини. Львів : Каменяр, 1977. 80 с.
7. Чайковський М. П. Дністровський каньйон. Львів : Каменяр, 1981. 64 с.

Баран Антоніна,
завідувач відділу природи,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

МИКОЛА ЧАЙКОВСЬКИЙ: БІЛЯ ДЖЕРЕЛ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті висвітлено співпрацю відділу природи Тернопільського обласного краєзнавчого музею з відомим українським природодослідником й природоохоронцем Миколою Петровичем Чайковським та його родиною. Вишанування пам'яті знаного еколога науковою конференцією та виставкою. Використано матеріали із фондової збірки Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

Annotation: *The article highlights the cooperation of the nature department of the Ternopil Regional Museum of Local Lore with the famous Ukrainian naturalist and conservationist Mykola Petrovych Tchaikovsky and his family. Honoring the memory of the famous ecologist with a scientific conference and exhibition. Materials from the fund collection of the Ternopil Regional Museum of Local History were used.*

Ключові слова: *Микола Чайковський, природоохоронець, лісівник, співпраця, пошанування пам'яті.*

Key words: *Mykola Tchaikovsky, conservationist, forester, cooperation, commemoration.*

*Ніхто не народжується
природоохоронцем.
Це лише твій шлях,
твоє життя і твої подорожі
пробуджують тебе
Ян Артюс-Бертран*

Микола Петрович Чайковський – творець регіональної заповідної мережі Тернопільщини, ініціатор створення нових категорій заповідання в Україні, практик-лісівник, еколог-пропагандист, невтомний краєзнавець, який своєю

наполегливою працею розпочав новий виток в історії природоохоронної справи. Одним із перших екологів України у 2001 році був удостоєний почесного звання «Заслужений природоохоронець України» (посвідчення №1).

Народився Микола Чайковський 2 вересня 1922 року в селі Тарасівка Жмеринського району, що на Вінниччині.

Працював у сфері лісового господарства Івано-Франківської, Закарпатської та Тернопільської областей.

Повідчення №1 М. П. Чайковського.

У 1967 році створили Тернопільську обласну інспекцію з охорони природи, Миколі Чайковському, як фаховому працівнику, запропонували посаду старшого інспектора Тернопільської обласної інспекції з охорони природи. З того часу і до виходу на заслужений відпочинок працював в обласних природоохоронних структурах [4, с. 68].

Микола Петрович Чайковський.

Досліджуючи природу краю, покладався на праці науковців, які вивчали природу області ще з XIX століття (В. Бессер, А. Анджейовський, А. Ломницький, В. Гільбер, В. Шефер, В. Гаєвський). Та оскільки дані їх досліджень були локальними, то залучав до співпраці вузьких спеціалістів: геолога – Й. Свинка, спелеолога – В. Радзівського, ботаніка – С. Зелінку, зоолога – Б. Пилявського, географа та еколога – Л. Царика, дендролога – В. Черняка [5, с. 4].

Обстежив чи не кожен куточок краю. У своїй книзі «Пам'ятки природи Тернопільщини» М. Чайковський писав: «Багата унікальними ландшафтами, природними комплексами, окремими ботанічними, геологічними, гідрологічними та іншими пам'ятками природи Тернопільська область. Первозданна степова рослинність переважно збереглася на Дністровських і Серетських стінках, Товтровій гряді та Кременецьких горах. Подекуди збереглися дубові і букові праліси, віковічні, екзотичні та елітні дерева» [6, с. 6].

За його безпосередньої участі в області створено понад 300 заповідних територій та об'єктів. Завдяки клопіткій праці природодослідника сьогодні ми маємо НПП «Дністровський каньйон», природний заповідник «Медобори», НПП «Кременецькі гори», зніціював відновлення Кременецького ботанічного саду, долучився до створення унікальних Гермаківського та Хоростківського дендропарків, Голицького ботаніко-ентомологічного заказника та багатьох інших об'єктів. Понад 30 років свого життя присвятив створенню національного природного парку «Дністровський каньйон». Умів бути переконливим та вимогливим при виведенні цінних територій під об'єкти заповідання, інколи справи доходили до судів. Слід віддати належне Миколі Чайковському у популяризації екологічних знань. Часто виступав з цікавими лекціями та доповідями, проводив виїзні наради та семінари.

Співпраця відділу природи Тернопільського обласного краєзнавчого музею з відомим екологом розпочалась ще у 70-х роках минулого століття. Тодішньої завідувачки відділу та авторка діючої експозиції Сидонія Степанівна Зелінська

була знайома з ним ще з 60-х років, оскільки працювала лісівником у Чортківському, Буцацькому лісництвах та співпрацювала з природоохоронними організаціями міста. Часто відвідувала виїзні семінари по природоохоронних територіях області, які організував Микола Чайковський. Саме Сидонія Зелінська почала збирати матеріали з охорони природи та про діяльність еколога. Фондова збірка стала основою створення нового експозиційного вузла «Охорона природи» у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї [1, с. 86].

У квітні 2012 року, після роковин смерті Миколи Петровича (07.04.2011 р.) родина передала у фонди музею надзвичайно багато цікавих матеріалів та особистих речей природоохонця: грамоти, дипломи, подяки, нагороди, світлини, друкарська машинка, формені кашкети лісничого та інспектора, фотоапарат, з яким він ніколи не розлучався. Особливо дорожив Микола Чайковський урядовою телеграмою Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, 1996 р., завіреною підписом Ю. Костенка. У телеграмі висловлюється щира подяка за сумлінну, безкорисну та віддану працю на терені охорони і примноження природних багатств свого рідного краю впродовж років.

Для вшанування пам'яті відданого природоохоронця з вище згаданих матеріалів було змонтовано виставку. 25 квітня 2012 року проведено науково-краєзнавчу конференцію «Від надбання екологічної культури – до формування національної свідомості». У 2013 році в експозиції відділу природи створено стаціонарну вітрину з найбільш цінних речей, які висвітлюють непересічний шлях знамого природоохоронця.

До 100-річчя від дня народження відомого українського природодослідника у Тернопільському обласному краєзнавчому

музеї змонтовано виставку «Микола Чайковський – заслужений природоохонець України».

Кожен заповідний об'єкт, створений Миколою Чайковським та його послідовниками виконує свою важливу функцію і є безцінним скарбом. Невеличкий оазис рідкісних та екзотичних дерев, який він власноруч посадив у дворі біля свого будинку (вул. В.Винниченка, 13) ще довго буде нагадувати про свого творця.

Джерела та література

1. Баран А. Вона пішла... А спогади лишилися: Сидонія Зелінська: матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Краєзнавча музеологія: минуле, сьогодення, перспективи» (До 100-річчя Тернопільського обласного краєзнавчого музею). Тернопіль, 21-22 трав. 2013 р. Тернопіль: ТОВ «Меркьюрі-Тернопіль», ТзОВ «Терно-граф», 2013. С. 86 – 87.
2. Боженко Г. Українському товариству охорони природи – 50 років. Тернопілля '96. Регіональний річник / упорядники: Б. Куневич, М. Ониськів. Тернопіль: Збруч, 1996. С. 234 – 236.
3. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею: Ф-10764, Ф-13621, РД-17918, РД-17635,

НД-22899

4. Царик П., Ленків І. Микола Петрович Чайковський та його вклад у розбудову природно-заповідного фонду Тернопілля. Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. Тернопіль: Підручники і посібники, 200. Частина I. С. 68 –70.
5. Царик Л. Вклад Миколи Петровича Чайковського у розвиток заповідної справи України. Подільські читання: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Тернопіль, 23 – 24 травня, 2013. С. 3 – 5 .
6. Чайковський М. Пам'ятки природи Тернопільщини. Ілюстрований нарис. Львів, в-во «Каменярь», 1977. 72 с.

Ленків Ірина,

головний спеціаліст відділу формування екологічної мережі,
природних ресурсів, екологічного моніторингу та зв'язків з громадськістю,
Управління екології та природних ресурсів
Тернопільської обласної військової адміністрації

МИКОЛА ПЕТРОВИЧ ЧАЙКОВСЬКИЙ - ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРИРОДООХОРОНЕЦЬ УКРАЇНИ

У роботі висвітлено вклад Миколи Петровича Чайковського у збереження навколишнього природного середовища, розвиток природно-заповідної справи в області. Значення постаті Миколи Петровича в екологічній освіті та науці. Здійснення просвітницької діяльності у напрямку збереження живої та неживої природи рідного краю.

Annotation: *The work highlights the contribution of Mykola Petrovych Tchaikovsky to the preservation of the natural environment, the development of the nature-reserve business in the region. The significance of the figure of Mykola Petrovych in environmental education and science. Implementation of educational activities in the direction of preservation of living and non-living nature of the native land.*

Ключові слова: *Микола Петрович Чайковський, природно-заповідний фонд, охорона природи, рідкісні, екзотичні рослини.*

Key words: *Mykola Petrovich Tchaikovsky, nature reserve fund, nature protection, rare, exotic plants.*

*Природа нам – як рідний дім,
Вона усім – як мати.
Щоб лад завжди був в домі тім,
Про це нам треба дбати.
Їй віддячить за добро тобі
Земля теплом родинним.
Люби і бережи її,
Будь гідним її сином!*

2 вересня заслуженому природоохоронцю України, почесному члену Українського товариства мисливців і рибалок, члену-кореспонденту Академії Наук України Миколі Петровичу Чайковському виповнилося би 100 років.

Народився Микола Петрович 02.09.1922 р. в с. Тарасівка Жмеринського району Вінницької області в багатодітній сім'ї. Він був 3 дитиною в сім'ї. Рятуючись від голоду та переслідувань радянської влади сім'я Чайковських часто переїхала з місця на місце. Так Микола з родиною об'їздив колишній Радянський Союз від Станіслава (Івано-Франківськ) до Тюмені.

Микола Петрович у 14 років після закінчення гірничого училища у м. Нальчик працював молодшим контролером Верхньо-Балканської геологопошукової партії, а пізніше до 1941 р. колектором

Служба лісової охорони Литвинівського лісництва.

Згідської геологорозвідувальної партії у Північній Осетії. У пошуках благородних металів він побував на вершинах Ельбрусу, Тереколу, Малий, Великий Азау, Донгус, Орун.

В 14 років Миколу Петровича нагородили квартирою. Підчас геологічної розвідки благородних металів його пошукова партія втратила жилу дорогоцінних металів. Потрібно було терміново відшукати втрачену жилу. Коли всі відпочивали і чекала підмоги, Микола Петрович ходив по території, приглядався до порід, до рослинного покриву і відшукав втрачену жилу. За що його і нагородили квартирою.

На початку 1941р. з родиною переїжджає в м. Станіслав (Івано-Франківськ) де працював контролером поїздів до початку війни. Під час війни був в окупації і в 1944р. врятував залізнодорожний міст і вокзал. Микола Чайковський з 1944р. по 1945р. змінив п'ять посад від організатора роботи по обліку майна і до заступника начальника вокзалу. З роботи на колії був звільнений у зв'язку із навчанням на географічному факультеті Львівського університету.

З 1945р. до 1965 року працював у сфері лісового господарства інспектором у Станіславському управлінні лісового господарства, лісничим Лютянського, Чорноголовського лісництва Закарпатської області, Литвинівського, Золото-Потіцького, Дорогичівського (Червогородського) та Микулинецького лісництв Тернопільської області.

Служба лісової охорони Червогородського (Дорогичівського) лісництва.

За проектами Чайковського М. П. і під його безпосереднім керівництвом в лісництвах Тернопільської області створено понад 2000 га лісонасаджень, технічно цінних порід. За успіхи у розвитку лісового господарства і досягнення високих результатів Микола Петрович неодноразово преміювався, нагороджувався Почесними грамотами в тому числі «Почесною грамотою Всесоюзної сільськогосподарської виставки». У 1965 році обраний головою Тернопільської обласної організації УТМР. За неповних три роки його керівництва було досягнуто збільшення поголів'я диких тварин: зайця русака в 2,3 рази, козулі – 2,5 рази, кабанів

– 4,9 рази, куріпок – 3,6 разів. За успіхи в роботі Чайковський був нагороджений бронзовою медаллю ВДНГ СРСР, а УТМР присвоїло йому звання «Почесного члена».

*Розсадник лісових культур.
Червоногородське лісництво.*

Питаннями охорони та раціонального використання природних ресурсів Микола Петрович Чайковський займався понад 50 років. Працював в природоохоронних органах з організацією в 1967 році обласної інспекції Держкомітету Ради Міністрів УРСР по охороні природи до 1996 року в державному управлінні екології та природних ресурсів в Тернопільській області.

У 1967 році, коли Микола Петрович почав працювати на посаді старшого інспектора з охорони природи обласної інспекції, на Тернопільщині законом охоронялося 12 об'єктів і території природно-заповідного фонду, а в 1996 році, коли Микола Петрович вийшов на пенсію їх нараховувалося 518 об'єктів. За час роботи в природоохоронній галузі М. П. Чайковського кількість природно-заповідних об'єктів і території збільшилася на 506. На пенсії Микола Петрович продовжував працювати над збільшенням природно-заповідного фонду області.

Ним особисто було обстежено і взято під охорону понад 300 об'єктів і територій природно-заповідного фонду загальною

площею понад 100 тис. га. Майже на всі об'єкти (понад 500) він особисто підготував проекти рішень облвиконкому та обласної ради. Микола Петрович був ініціатором створення природного заповідника «Медобори», національних природних парків «Кременецькі гори» та «Дністровський каньйон» та багатьох інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду області.

Свій досвід в заповідній справі передавав студентам і науковцям. В науковому доробку Чайковського є 2 книжки: «Пам'ятки природи Тернопільщини», Львів «Каменярь» 1977р. і «Дністровський каньйон», Львів «Каменярь» 1982р.; 14 наукових статей; 14 буклетів, понад 100 публікацій у засобах масової інформації на природоохоронну тематику. Був автором реєстрів природно-заповідного фонду Тернопільської області.

Читав лекції для працівників різних галузей господарства на природоохоронну тематику.

Був автором та режисером слайд-фільмів і фільмів на природоохоронну тематику. Одним із останніх фільмів який знятий під керівництвом Чайковського – фільм про туристичні об'єкти Придністров'я. Ця кінострічка була представлена на конкурсі фільмів на рекреаційну тему у Канаді (2003 рік).

Фототека Миколи Петровича налічує понад 1000 світлин територій та об'єктів природно-заповідного фонду, унікальних природних комплексів, рідкісних та екзотичних рослин.

Одним із багатьох його досягнень у сфері охорони природи є створений оазису серед міста – заповідного куточка. В дворі по вулиці Винниченка (Карпенка), 13 Микола Петрович вирішив закласти унікальний куточок з рідкісною рослинністю.

На момент оголошення в 1994 році куточка об'єктом природно-заповідного фонду – ботанічною пам'яткою природи місцевого значення «Заповідний куточок» площею 0,029 га колекція складалася приблизно 100 видів, в тому числі біля 50 рідкісних та екзотичних. Серед них: занесених до Червоної книги України: ясенєць білий, тис ягідний, підсніжник білосніжний,

цибуля ведмежа та багато інших рідкісних видів рослин. Серед екзотичних видів: гінго дволопатеве (у 1984 році Микола Петрович відпочивав у Ялті. Затятий природолюб не міг не відвідати Никітський ботанічний сад, де й побачив гінго. Щоб придбати насіння, Микола Петрович витратив 160 рублів – таким тоді був його посадовий оклад. Сподівався виростити з нього щонайменше 200 дерев. На жаль, зійшло лише 40), метасеквойя розсіченошпилькова, тюльпанове дерево, ялиця біла європейська, сакура японська, сумах пухнастий, церціс канадський (Іудове дерево (рожеве), елеутерокок та інші види рослинного світу.

Гінго дволопатеве, яке Микола Петрович виростив з насіння, було його гордістю. Микола Петрович частину

саджанців подарував місту, педагогічному університету, лісництвам.

В 2013 році «Заповідному куточку» присвоєно ім'я Миколи Чайковського.

21.08.2001 році Микола Петрович першим в Україні отримав звання «Заслужений природоохоронець України», посвідчення за №1.

7 квітня 2011 року серце Миколи Петровича перестало битися.

За ініціативи Галини Проців, Любомира Царика та Олександра Філя у 2013 році було зібрано кошти та встановлено на будинку, де жив Микола Петрович Чайковський меморіальну дошку.

В 2014 році на географічному факультеті ТНПУ імені В. Гнатюка відкрили аудиторію імені М. П. Чайковського.

Джерела та література

1. Леньків І.В. Чайковський Микола Петрович // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. – Тернопіль : Видавничополіграфічний комбінат «Збруч», 2008. – Т. 3 : П – Я. – С. 582–583.
2. Черняк В. М., Вітенко І. М., Леньків І. В., Проців Г. П. Чайковський Микола Петрович: заслужений природоохоронець України, почесний член українського товариства мисливців і рибалок, член - кореспондент Академії наук України // «Біорізноманіття України в контексті сучасних природних умов середовища»: матеріали міжнародної екологічної конференції (Тернопіль 04-05 червня, 2020); Тернопільський ОКІШПО – Тернопіль: Крок, 2020. – 265 с.
3. Черняк В. М., Синиця Г. Б. Рідкісні та зникаючі рослини Тернопільщини з Червоної книги України. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 224 с.
4. Черняк В. М., Синиця Г. Б., П'ятківський І. О. Унікальні перлини природи Тернопільщини. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 512 с.

П'ятківський Ігор,
заступник начальника управління –
начальник відділу формування екологічної мережі, природних ресурсів,
екологічного моніторингу та зв'язків з громадськістю,
Управління екології та природних ресурсів
Тернопільської обласної військової адміністрації

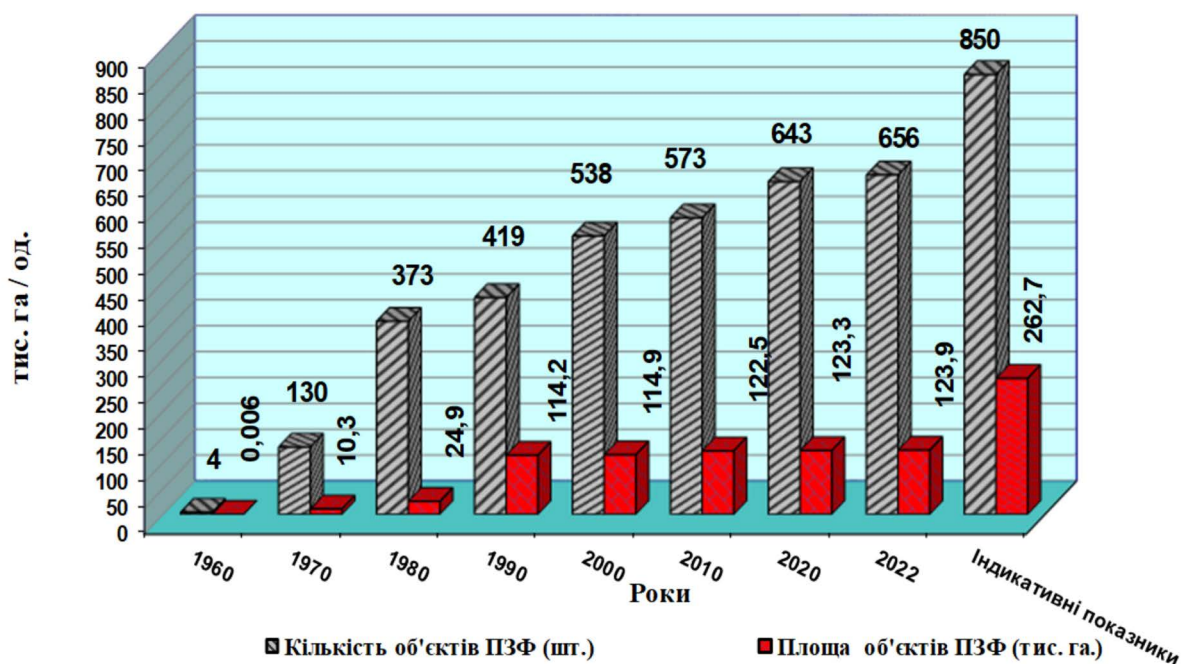
СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ. ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЧАСТИНИ СМАРАГДОВОЇ МЕРЕЖІ ЄВРОПИ В ОБЛАСТІ

Минуло сто років від дня народження Миколи Петровича Чайковського – відомого українського природознавця та природоохоронця, фундатора заповідної справи на Тернопіллі. Саме за час його роботи в природоохоронних органах з 1967 по червень 1996 року ним особисто виявлено близько 300 об'єктів загальною площею 100 000 га із 542 загальною площею 116547,87 га, удосконалив існуючу систематизацію об'єктів природно-заповідного фонду. Він є автором 5-ти реєстрів природно-заповідного фонду області (1972, 1977, 1980, 1985, 1997), двох книг: «Пам'ятки природи Тернопільщини» і «Дністровський каньйон», які одержали

заслужену оцінку.

Природно-заповідний фонд носить виховну, патріотичну, музейну, наукову, освітню, історико-культурну, природоохоронну, естетичну, етичну, лікувально-оздоровчу, релігійну цінності. Заповідні території та об'єкти є основою збереження генофонду рослинного і тваринного світу, типових і рідкісних ландшафтів, підтримання сприятливих екологічних умов.

Одним із пріоритетів державної екологічної політики України у сфері заповідної справи є збереження, примноження і стале використання розмаїття екосистем

і ландшафтів. Зазначене є запорукою природної рівноваги і стабільності екосистем тієї чи іншої території, важливим аспектом відновлення біологічних ресурсів. Це цілком розумів Микола Чайковський і передавав це розуміння і свої знання послідовниками.

З 60-х років минулого століття до нинішніх днів змінилися не тільки якісні і кількісні показники природно-заповідного фонду, але й, взагалі, стратегія державної екологічної політики на всіх рівнях. З 1960 року площа природно-заповідного фонду області зросла з 60 га до 136,04 тис. га а відсоток заповідності території області сягнув 8,93%.

В області функціонують 41 одиниць територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення площею 40,66 тис. га, 615 – місцевого значення площею 96,27 тис. га. Серед них:

Збільшення площі природно-заповідного фонду до середньоєвропейського показника (13 % від площі території) на сьогодні досягнуто у 12 територіальних громадах з 55, зокрема у Мельнице-Подільській селищній – 56,51 %, Коропецькій селищній – 46,1 %, Золотопотіцькій селищній – 38,89 %, Заліщицькій міській – 36,25 %, Гусятинській селищній – 24,92 %, Копичинецькій міській – 26,33 %, Гримайлівській селищній територіальній громаді – 17,67 %, Шумській міській – 17,5 %, Товстенській селищній – 16,49 %, Кременецькій міській – 16,24 %, Залозецькій сільській – 15,18 %, Купчинецькій сільській – 14,73 %.

Надзвичайно мізерний відсоток заповідності (менше 1%) становить у 18 територіальних громадах з 55, зокрема Іване-Пустенської сільської – 0,0002, Озернянської

Категорії заповідання	Кількість одиниць	Площа, га
Природні заповідники	1	9516,7
Національні природні парки	2	18681,5
Регіональні ландшафтні парки	3	42997,0
Заказники	139	62499,1
Пам'ятки природи	478	1434,3
Заповідні урочища	5	492,2
Дендрологічні парки	9	109,7
Ботанічні сади	3	232,9
Зоологічні парки	1	10,0
Парки-пам'ятки садово-парового мистецтва	15	120,6
ВСЬОГО (станом на 01.09.2022)*	656	123,9

*без врахування заповідних об'єктів, які увійшли до складу інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки» визначено, що до 2027 року питома вага площі природно-заповідного фонду у Тернопільській області повинна становити 15,0 % від площі області. Для цього необхідно додатково збільшити площу природно-заповідного фонду ще на 84,0 тис. гектарів.

сільської – 0,0007%, Великоберезовицької селищної – 0,02%, Білобожницької сільської – 0,05%, Великодедеркальської – 0,04%, Козівської селищної – 0,05%, Колиндянської сільської – 0,12 %, Вишнівецької селищної – 0,25%, Микулинецької селищної – 0,26%, Зборівської міської – 0,34%, Великогаївської сільської – 0,40 %, Саранчуківської сільської – 0,41%, Великобірківської – 0,42%, Скала-Подільської селищної – 0,44%, Байковецької

сільської – 0,55 %, Скориківської сільської – 0,62%, Лопушненської сільської – 0,63 %, Борсуківської сільської – 0,95 % територіальних громад.

При чому, згідно з вимогами пункту 8.7.1 ДБН Б.2.2-12-2018 «Планування і забудова територій» питома вага територій природно-заповідного фонду в межах регіонів повинна становити від 5 до 20% площі території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, в залежності від природно-кліматичних та ландшафтних особливостей.

З метою збереження цінних природних комплексів та об'єктів Тернопільською обласною радою 26 серпня 2022 року за поданням Тернопільської обласної державної адміністрації та пропозиціями управління екології та природних ресурсів облдержадміністрації, національного природного парку «Кременецькі гори», природного заповідник «Медобори», Кременецького ботанічного саду, ГО «Українська природоохоронна група» оголошено 11 нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 277,8 га. Серед них:

Ландшафтний заказник місцевого значення «Лошнівська стінка»

Площа заказника 123,9 га. Розташований він в адміністративних межах Тереховлянської міської територіальної громади Тернопільського району між селами Кровинка та Ланів, у кв. 12 вид. 5.1, 8, кв. 14 вид. 2, 6–8, кв. 16 вид. 3–9, кв. 25, вид. 10–12, кв. 27 вид. 1–4, кв. 28 вид. 1,2, кв. 29 вид. 1,4, кв. 30 вид. 1–5 Тереховлянського лісництва ДП «Кременецьке лісове господарство». Мета заповідання – охорона та збереження лісових та лучно-болотних фітоценозів, які є місцем зростання гніздівки звичайної, любки дволистої, підсніжника білосніжного

– видів рослин, занесених до Червоної книги України, конвалії звичайної – виду флори, занесеного до Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення на території Тернопільської області, ряду інших видів рослинного світу, а тхора лісового, сови довгохвостої – видів тварин, занесених до Червоної книги України.

Ландшафтний заказник місцевого значення «Верхньосеретський»

Площа 51,94 га, розташований в адміністративних межах Зборівської міської територіальної громади Тернопільського району на заболоченій заплаві р. Серет Правий на захід від с. Перепелиний. Мета заповідання – охорона та збереження цінного ландшафту у заплаві р. Серет Правий з ценозами лучно-болотних угруповань.

Ботанічний заказник місцевого значення «Залужжя»

Площа 19,1 га, розташований в адміністративних межах Вишнівецької селищної територіальної громади Кременецького району на заболоченій заплаві р. Горинь між селами Бодаки і Лози. Мета заповідання – охорона та збереження лучно-болотної рослинності у заплаві річки Горинь з потужними популяціями зозульок (пальчатокорінника) м'ясо-червоних,

зозульок (пальчатокорінника) травневих, занесених до Червоної книги України.

**Карстово-спелеологічний
заказник місцевого значення
«Западина»**

Площа 7,0 га, розташований в адміністративних межах Борщівської міської територіальної громади Чортківського району на захід від села Сапогів в урочищі «Западина». Мета заповідання – охорона та збереження більше десяти чітко виражених карстових провалів діаметром 30–100 метрів, різних за глибиною та крутизною схилів. У деяких западинах – гіпсові породи та неогенові вапняки виходять на поверхню. На ділянці сформовані багатовидові лучні фітоценози.

**Комплексна пам'ятка природи
місцевого значення «Мишківський схил»**

Площа 32,0 га, розташована в адміністративних межах Більче-Золотецької сільської територіальної громади Чортківського району на стрімкому схилі р. Серет біля с. Мушкарів. Мета заповідання – охорона та збереження лучно-степових та наскельно-осипних фітоценозів, місця

зростання ковили пірчастої, горицвіту весняного, жостіру фарбувального – видів рослин, занесених до Червоної книги України, а також вівсюнця пустельного, аспленію мурового – видів флори, занесених до Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення на території Тернопільської області, ряд інших видів рослинного світу. Ділянка перебуває у складі Смарагдової мережі Європи (№ UA0000355 «Lower Seret river valley») (Нижня течія ріки Серет) площею 2541,86 га.

**Комплексна пам'ятка природи місцевого
значення «Олексинська гора»**

Площа 18,0 га, розташована в адміністративних межах Більче-Золотецької сільської територіальної громади Чортківського району між селами Шершенівка та Олексинці на лівому скелястому схилі р. Серет. Мета заповідання – охорона та збереження лучно-степових (південна частина) та осипищним (центральна і північна частина) фітоценозів, відслонень девонських пісковиків, місця зростання вишні кушової та гадючника звичайного – видів рослин, занесених до Переліку рідкісних і тих що перебувають під загрозою зникнення на території Тернопільської області. Вказана ділянка представляє собою оселище, що охороняється згідно Резолюції 4 Бернської конвенції: E1.2 Perennial calcareous grassland and basic steppes / Багаторічні трав'яні кальцифітні угруповання та степи.

**Комплексна пам'ятка природи
місцевого значення «Дідівка»**

Площа 13,3 га, розташована в адміністративних межах Більче-Золотецької сільської територіальної громади Чортківського району на лівому схилі долини р. Серет на околиці с. Мушкарів. Мета

заповідання – охорона та збереження цінного ландшафту у долини р. Серет, ценозів лучно-степових та скельно-осипних угруповань з низкою видів рослин, занесених до Червоної книги України (ковили волосистої, сону чорніючого, горицвіту весняного, зіноваті білої), а також до Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення на території Тернопільської області (гадючника звичайного, молодила руського, тонконогу різнобарвного, цибулі подільської, чебреця Маршаллова, шавлії пониклої, маренки дністровської, юринії вапнякової), рядом інших видів рослинного світу, що мають природоохоронну, еколого-освітню, історико-культурну та естетичну цінність. Місце оселення чисельної ентомофауни.

Комплексна пам'ятка природи місцевого значення «Шершенівка стінка»

Площа 11,2 га, розташована в адміністративних межах Більче-Золотецької сільської територіальної громади Чортківського району на правому стрімкому скелястому схилі р. Серет на околиці села Шершенівка, у кв. 1 вид. 5–11 Більче-Золотецького лісництва Державного підприємства «Чортківське лісове господарство». Мета заповідання – охорона та збереження цінного ландшафту у долині р. Серет, ценозів лучно-степових та скельно-осипних угруповань з низкою видів рослин, занесених до Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення на території Тернопільської області (гадючника звичайного, вишні куцової, тонконогу різнобарвного, аспленію волосовидного, кизильника чорноплідного, сеслерії Гейфлера, стародуба широколистоного, маруни щиткової), рядом інших видів рослинного світу, що мають природоохоронну, еколого-освітню, історико-культурну та естетичну

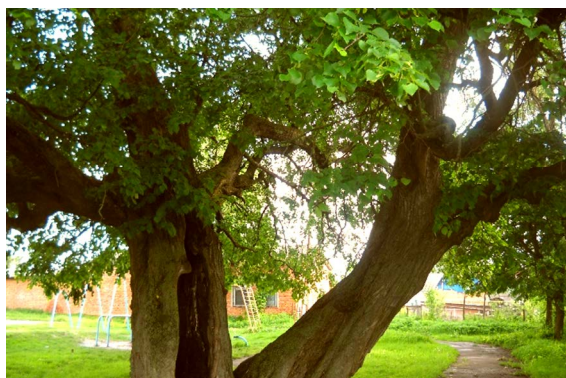
цінність. Місце оселення чисельної ентомофауни.

Комплексна пам'ятка природи місцевого значення «Урочище «Печерки»

Площа пам'ятки 1,30 га. Розташована вона в адміністративних межах Товстенської селищної територіальної громади Чортківського району на правий схил р. Джурин в 4-х км від гирла, у кв. 47 вид. 19, частково вид. 14, 15, 18, 27 Дорогичівського лісництва ДП «Бережанське лісомисливське господарство», в межах лісового урочища «Нирків». Мета заповідання – охорона та збереження травертинової скелі довжиною 50 метрів, висотою 10-12 метрів. В скелі є багато порожнин, які сформували три печери, в нішах яких зви-сають травертинові сталагміти і сталактити. Посередині однієї з печер нависає шапка з водоспадом. В урочищі знаходиться ряд джерел, які спричиняють активні процеси травертиноутворення. На верхньому плато скелі знаходиться локалітет підсніжника звичайного – рослини занесеної до Червоної книги України.

Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Козівська липа»

Площа 0,01 га, розташована в адміністративних межах Козівської селищної територіальної громади Тернопільського району на території Козівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 1 по вул. Гвардійська, 9. Мета заповідання – охорона та збереження липи дрібнолистої віком понад 240 років, що має природоохоронну, еколого-освітню, історико-культурну та естетичну цінність.

Геологічна пам'ятка природи місцевого значення «Криницький хребет»

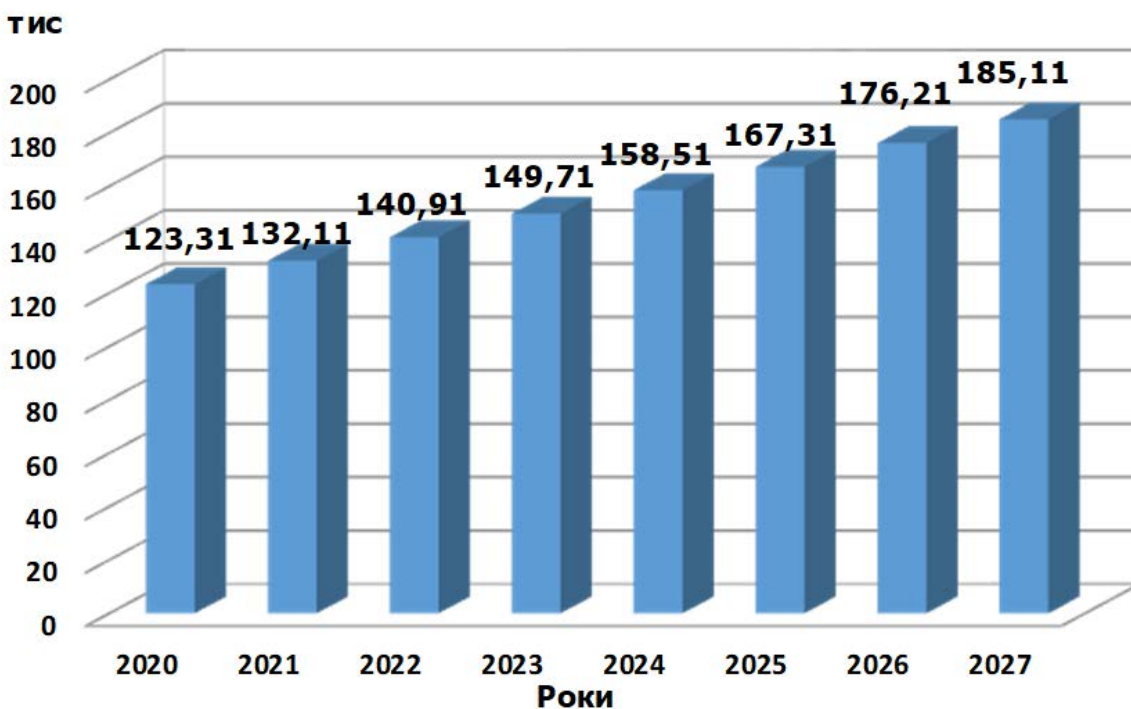
Площа 0,01 га. Розташований «Криницький хребет» в адміністративних межах Монастириської міської територіальної громади Чортківського району в 1200 м на схід від хутора Дубенок у кв.18 вид.7

Криницького лісництва Державного підприємства «Бережанське лісомисливське господарство». Мета заповідання – охорона та збереження мінерального напливного утворення яке «наросло» на схилі крутого піщовикового пагорба зверху донизу у вигляді хвилястого «хребта» довжиною 35 м, що має природоохоронну, еколого-освітню, історико-культурну та естетичну цінність.

З метою виконання поставлених завдань щодо збільшення площі природно-заповідного фонду в області сформовано переліки територій та об'єктів природно-заповідного фонду, які планується створити в області, **до 2027 року планується збільшити площу природно-заповідного фонду області до 185,11 тис. гектарів.**

Для оптимізації роботи з розширення мережі існуючих природоохоронних територій та створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду при управлінні екологією та природних ресурсів створено робочу групу, до складу якої увійшли представники установ природно-заповідного фонду, наукових установ, територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади, структурних підрозділів облдержадміністрації.

З метою пошуку цінних природних комплексів та об'єктів, перспективних для подальшого заповідання, налагоджена

співпраця з науковими і навчальними закладами, установами природно-заповідного фонду, громадськими організаціями, проводяться спільні обстеження природних екосистем, рекомендованих для заповідання.

У статті використано матеріали наукових обґрунтувань щодо створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду, підготовлені фахівцями управління екології та природних ресурсів

Тернопільської обласної державної адміністрації, національного природного парку «Кременецькі гори», природного заповідник «Медобори», Кременецького ботанічного саду, ГО «Українська природоохоронна група» та фотографії Олександра Вікірчака, Петра Площанського, Андрія Бачинського.

Герц Іван,
директор Тернопільського обласного
центру еколого-натуралістичної
творчості учнівської молоді,
заслужений працівник народної освіти України

ДО ТАЄМНИЦЬ ПРИРОДИ: ОСВІТНІЙ АСПЕКТ

В статті обґрунтована роль Миколи Чайковського в становленні природно-заповідної справи в області, ролі освітніх закладів у формуванні екологічної свідомості та культури в школярів, залучення їх до природоохоронної роботи.

Annotation: *the article substantiates the role of Mykola Tchaikovsky in the establishment of the nature reserve business in the region, the role of educational institutions in the formation of environmental consciousness and culture among schoolchildren, and their involvement in nature conservation work.*

Ключові слова: *довкілля, екологічна освіта, природоохоронна робота, трудові акції.*

Key words: *environment, environmental education, environmental protection work, labor actions.*

Кожна творча людина неповторна по-своєму. Той, кому відкрилась таїна першопрохідця, завжди прагне залишити добру пам'ять про себе для сучасників і нащадків. До когорти таких людей можна віднести Миколу Чайківського, заслуженого природолюбця України, 100-річчя від дня народження якого вшановує громадськість краю.

Кременецькі гори та Медобори, Дністровський каньйон та неповторна Голиця і багато інших заповідних місць області стали

відомими завдяки праці Миколи Петровича [1, с.35].

Беручи участь у природоохоронних акціях, конкурсах, вивчаючи природу рідного краю, примножуючи та збагачуючи її, юні натуралісти області продовжують справу знаного земляка.

Тернопільський обласний центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді свою освітню діяльність здійснює за такими напрямками: еколого-природоохоронний, дослідно-

експериментальний, реабілітаційно-оздоровчий. На базі закладу організована робота гуртків екологічного, біологічного, сільськогосподарського профілів, що здійснюється за двома рівнями: початковим, основним.

Запровадження дослідницького підходу та проектних технологій в освітньому процесі є основним інструментом формування екологічної компетентності здобувачів освіти. У ЮНЕСКО екологічне виховання визнане одним із найважливіших пріоритетів. Центр постійно приділяє значну увагу залученню молоді до екологічних проектів, конкурсів, акцій. Через пізнавальні рубрики сайту Центру ми розповідаємо про важливість екологічного використання води, енергії, відтворення лісів. У минулому році учні закладів позашкільної освіти долучились до масштабного екологічного проекту «Зелена країна», ініційованого Президентом України Володимиром Зеленським.

Центр здійснює координацію роботи закладів освіти області з питань участі учнів, педагогів у масових природоохоронних заходах. Удосконалення інформаційно-методичних зв'язків Центру та закладів освіти області сприяло своєчасній організації та координації 3 міжнародних, 35-ти очно-заочних Всеукраїнських та обласних природоохоронних акцій та конкурсів та 7 регіональних масових заходах еколого-натуралістичного напрямку.

За 2021 рік в обласних етапах всеукраїнських заходів, які були організовані та проведені Центром було охоплено 485 закладів та понад 40 тисяч здобувачів освіти області. Координація організаційно-масової роботи в області здійснювалась через підведення підсумків масових заходів, підготовку та видання аналітичних матеріалів (підсумкових наказів, протоколів, таблиць, діаграм, графіків); визначення рейтингу за результатами участі в масових заходах та нагородження переможців.

Здобувачі освіти області за участь у міжнародних, всеукраїнських, обласних очно-заочних масових заходах екологічного спрямування – нагороджені дипломами I, II та III ступенів, грамотами переможця, учасника подяками НЕНЦ МОН України,

управління освіти і науки Тернопільської облдержадміністрації, Тернопільським обласним центром еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді. В очно-заочних заходах всеукраїнського та обласного рівня взяли участь майже 4375 учасників, серед яких, як окремі учні, так і творчі учнівські об'єднання екологічного спрямування, з них 878 стали переможцями та учасниками обласних етапів і 386 – переможцями і учасниками всеукраїнських етапів конкурсів, акцій.

Відповідно до Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України Центр активно бере участь в реалізації проектів у сфері патріотичного виховання здобувачів освіти: Всеукраїнська дитячо-юнацька еколого-патріотична гра «Паросток»; Всеукраїнський фестиваль патріотичних дій; Всеукраїнський юннатівський природоохоронний рух «Зелена естафета»; Всеукраїнський заочний конкурс робіт юних фотоаматорів «Моя країна – Україна!»; Всеукраїнський екологічний конкурс «Мала річка моєї батьківщини»; Всеукраїнський фестиваль «Україна – сад».

Щорічно залучається учнівська молодь до участі в трудових, природоохоронних акціях, а саме: акціях, присвячених Міжнародному Дню Землі, Дню Довкілля в Україні та Міжнародному дню лісівництва, екологічна акція «Чиста планета – чиста хата»; Всеукраїнська природоохоронна акція «Збережемо українські степи», «Парад квітів біля школи», «Кролик», «Посади сад», «Дослідницький марафон», «Майбутнє лісу у твоїх руках», «Ехо Перемоги», «Годівничка», «Діти за гуманне відношення до тварин», «Птах року» тощо [2, с. 49].

З метою підготовки педагогічних працівників закладів загальної середньої та позашкільної освіти до організації і здійснення кліматичної освіти на базі Тернопільського обласного центру еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді проводиться цикл тренінгів «Клімат змінюється. Час діяти!».

Еколого-натуралістичний напрямок позашкільної освіти передбачає залучення школярів до практичної природоохоронної

роботи, набуття знань і досвіду у розв'язанні екологічних проблем. Одним із шляхів реалізації цих завдань є співпраця закладів позашкільної освіти з установами та об'єктами природно-заповідного фонду області.

Підписаний Договір про співпрацю між Тернопільським обласним центром еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді та Кременецьким ботанічним садом. Вихованцями Центру проведено дослідницьку роботу «Вивчення популяції рослин родини Орхідних, занесених до Червоної книги України на базі Голицького ботанічного заказника».

З метою широкої просвітницької роботи та практичних дій з охорони навколишнього природного середовища Спеціалізована школа I – III ст. ім. О. С. Маковея з поглибленим вивченням інформаційних технологій та технологічних дисциплін м. Заліщики активно співпрацює з національним природним парком «Дністровський каньйон». В школі регулярно проходиться акція-конкурсу організована національним природним парком «Дністровський каньйон» «Подбаймо про птахів взимку».

Важливе значення у природоохоронній діяльності має співпраця з громадською організацією «Екологічна ліга», об'єктами природно-заповідного фонду Кременеччини: Кременецьким ботанічним садом, НПП «Кременецькі гори» та установами Кременецьким лісництвом та лісотехнічним коледжем, Кременецькою обласною гуманітарно-педагогічною академією ім. Тараса Шевченка тощо.

У тісному зв'язку педагогів м. Кременця з науковцями НПП «Кременецькі гори» у закладах освіти міста були проведені тематичні уроки, позакласні заходи, еколого-натуралістичний квест до Дня туризму. Традиційно учні мали змогу представити результати своїх досліджень на наукових конференціях «Кременецькі гори очима дітей».

Спільно з працівниками Кременецького ботанічного саду організовано та проведено уроки-практикуми «Орнітофауна Кременецьких гір»,

«Комахоїдні рослини світу та України» тощо. Педагогами закладів освіти області проводиться науково-дослідницька робота на природоохоронних територіях. Зокрема, учні 6-го класу Пилипченської ЗОШ I – II ст. Чортківського району проводили дослідницько-пошукову роботу на тему «Дослідження ранньоквітучих рідкісних та зникаючих видів рослин Дністровського каньйону (у межах с. Пилипче та його околиць)» керівник вчитель біології Яцусь Г. В.

Вихованці гуртка «Екологічний дизайн» Позашкільного комунального навчального закладу «Центр дитячої та юнацької творчості» відділу освіти молоді і спорту Бережанської міської ради під керівництвом керівника гуртків Димашевської Христини Богданівни проводили дослідження реліктових рослин Голицького ботанічного заказника та рідкісних рослин Кременецького ботанічного саду.

За результатами дослідження було встановлено, що Голицький заказник розташований на південному та південно-західних схилах гори Голиця, що знаходиться між селами Куряни і Демня Тернопільського району Тернопільської області. Домінуючими фітоценозами є лучно-степові з загальним 80% проектним покриттям. Особливий науковий інтерес становлять понад 50 рідкісних регіональних та 25 рідкісних і зникаючих видів рослин, що занесені до Червоної книги України. Ботанічна репрезентативність є високою, в межах заповідної території представлено понад 400 видів трав'янистої флори вищих судинних рослин Бережанського Опілля та четверту частину червонокнижних видів Тернопільщини.

Сучасна екологічна ситуація на планеті Земля характеризується різким погіршенням якості навколишнього середовища.

Те, що людина зробила з довкіллям, по своїх масштабах катастрофічно. Забруднена атмосфера, гідросфера, знищені мільйони гектарів родючих ґрунтів, отрутохімікатами і радіоактивними відходами забруднена планета, величезних розмірів досягло

обезліснення і опустелювання – руйнується біосфера. Великий ризик самознищення людства в результаті власної діяльності.

Саме тому так важливо здійснювати формування основ екологічної компетентності

в учнів, формувати особистість, яка вміє жити в гармонії з природою, відчувати себе її часткою, для якої нормою життя є дбайливе ставлення до неї, починаючи з раннього дитинства.

Джерела та література

1. Боженко Г. До таємниць природи.../науково-методичний посібник. Тернопіль 2003 рік. 85 с.
2. Вербицький В. Юнацький рух в Україні. Київ. 2001. 210 с.
3. Природа Тернопільської області. Колективна праця під редакцією доктора географічних наук, професора К. Герамчука. Львів, Вища школа. 1979. 180 с.
4. Проблеми екології рідного краю (навчальний матеріал). Підготовлений авторським колективом у складі: М. Барна, В. Черняк, М. Чайковський, Л. Царик, К. Векірчик, Й. Свинко. Тернопіль 1997. 120 с.

УДК 069.5:908(477.84) (045)

Костюк Степан,
завідувач науково-методичного відділу,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

ПРИРОДОДОСЛІДНИК МИКОЛА ЧАЙКОВСЬКИЙ – БІБЛІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ: ФОНДИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У науковий обіг уперше вводиться інформація про тематичні видання знаного дослідника та охоронця природи Миколи Чайковського, що зберігаються у фондовій збірці Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

Annotation: *For the first time, information about the thematic publications of the well-known researcher and conservationist Mykola Tchaikovsky, stored in the fund collection of the Ternopil Regional Museum of Local History, is being introduced into scientific circulation.*

Ключові слова: *бібліографія, видання, дослідник природи, фонд.*

Key words: *bibliography, publication, nature researcher, fund.*

Наявності еколога-заповідних «локацій» Тернопільщина значною мірою завдячує Миколі Чайковському [1, с. 272–273]. Кілька років тому експозицію відділу природи Тернопільського обласного краєзнавчого музею доповнено тематичним розділом, присвяченим знаному фахівцю: матеріали передано родинію.

Специфіка займаної посади лише підтвердила внутрішнє бажання М. Чайковського перейматися проблемами

довкілля. Використовуючи досвід попередників, науковець-практик набував особистий. Рекомендаційний, загалом, доробок непересічного природодослідника збагачує напрацювання академічних науковців.

Станом на серпень 2022 року виокремлено 23 тематичні позиції загального фонду (201 позиція – С.К.) [2]. «Відправним джерелом» подальшого огляду вважаємо впорядкований М. Чайковським

«Реєстр пам'яток природи Тернопільської області» (Тернопіль, 1972; ТКМРД–17911). Дещо «уточненим» постає «південний» буклет «Заповідні об'єкти Заліщицького району» (Тернопіль, 1972; ТКМРД–17914). Півстоліття видається актуальним, укладений М. Чайковським, буклет «Кременецькі гори – пам'ятка природи республіканського значення» (Тернопіль, 1972; ТКМРД–17907). Видрукувана «одночасно» серія «захисних» матеріалів – свідчення невтомної працездатності М. Чайковського. Логічним продовженням сприймається «Реєстр заповідних об'єктів Тернопільської області» (Тернопіль, 1977; ТКМРД–1230), підкріплений «... дарчим підписом музею ст. інспектора обласної інспекції Держкомітету Ради Міністрів УРСР по охороні природи М. П. Чайковського». Пропонована «облікова» статистика набула локальних обрисів авторською брошурою «Чайковський М. П. Дністровський каньйон. – Львів: Каменяр, 1981. – 32 с.» (ТКМРК–11038). Послідовність прагнення «завершено» брошурою – «Положення про державний природничий ландшафтний парк «Дністровський каньйон» (М. Чайковський, О. Сінгалевиц, Тернопіль, 1991; ТКМРД–17905).

Відповідальний випусковий М. Чайковський залишив глибоко аналітичний спадок: «Пам'ятки природи Тернопілля» (Тернопіль, 1970; ТКМНД–612), «Заповідні об'єкти колгоспу імені Івана Франка Гусятинського району на Тернопільщині» (Тернопіль, 1973; ТКМРД–17909), «Природно-заповідний фонд Тернопільської області» (Тернопіль, 1985; ТКМРД–17918), «Зберегти для нащадків» (Тернопіль, 19786; ТКМРД–17910), ін.

Систематичність намагання М. Чайковського свято берегти докільця, милуючися витворами природи, відображено сучасниками, послідовниками.

Низка науково-публіцистичних

матеріалів (ТКМРК–11745, 13250) – переконливе твердження заслуг уродження Вінниччини перед величністю природи.

Подвижництву М. Чайковського (на пошанування 90-річчя) Тернопільським обласним краєзнавчим музеєм проведено науково-краєзнавчу конференцію «Від надбання екологічної культури – до формування національної свідомості» (Тернопіль, 2012; ТКМПл–6547).

Висновки. Залишені «поза увагою» джерела: «Реєстр державних заказників республіканського і місцевого значень Тернопільської області» (Тернопіль, 19805; ТКМРД–17912), «Краса Землі не згасне» (Київ, 1981; ТКМРД–17913) тощо – тематичне «продовження» зробленого М. Чайковським. Враховуючи завважене, варто впорядкувати «цілісне» видання – «Микола Чайковський. Бібліографічний покажчик».

Тернопільською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України столітній ювілей пошановано випуском тематичного конверта «Микола Чайковський. 100 років», поштовими відправленнями.

Джерела та література

1. Костюк С. Фонд Миколи Чайковського у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї // Подільські читання: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 травня 2013 року. – Тернопіль: Тайп, 2013.
2. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

Кагало Олександр,
кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу охорони природних екосистем,
Інститут екології Карпат НАН України

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

Сучасний стан і перспективи розвитку системи природоохоронних територій Тернопільської області проаналізовані в контексті сучасних світових трендів. Визначені переваги й проблеми формування сучасної системи природоохоронних територій з урахуванням необхідності розвитку регіональної екомережі та мережі Емеральд. Визначені основні завдання щодо оптимізації розвитку системи природоохоронних територій.

Annotation: *The current state and prospects for the development of the system of nature conservation areas of the Ternopil region are analyzed in the context of modern world trends. The advantages and problems of the formation of a modern system of nature protection territories, taking into account the need for the development of the regional eco-network and the Emerald network, are determined. The main tasks regarding the optimization of the development of the system of nature protection territories are defined.*

Ключові слова: *Тернопільська область, екомережа, мережа Емеральд, природоохоронні території.*

Key words: *Ternopil region, eco-network, Emerald network, nature conservation areas.*

Розвиток системи природоохоронних територій України і, зокрема, Тернопільської області, у контексті сучасних тенденцій формування їх світової мережі має враховувати основні сучасні світові тренди. Зокрема, це 1. Створення традиційних природоохоронних територій (ПЗФ) (резервати, національні парки, ландшафтні парки тощо); 2. Створення комплексних територій як моделей сталого розвитку (біосферні резервати ЮНЕСКО); 3. Розвиток екологічних мереж різного типу (Натура 2000, Емеральд, Панєвропейська екомережа); 4. Системна організація територіальної охорони природи й збереження довкілля в системі різних спеціалізованих природоохоронних територій поза традиційними категоріями ПЗФ.

Тернопільщина посідає особливе місце серед інших регіонів України щодо загальних тенденцій розвитку системи

природно-заповідного фонду. Особливу роль у цьому відіграли традиції розвитку природоохоронної справи в регіоні, закладені М. П. Чайковським. Це дозволило Тернопільщині мати певні переваги у розвитку системи природоохоронних територій, зокрема: 1. Тернопільщина була першою областю в Україні, яка мала затверджену схему екомережі; 2. Довший час вела лідерство за часткою ПЗФ від загальної площі області; 3. Має низку об'єктів міжнародного значення; 4. Має великі територіальні перспективи збільшення площі територій ПЗФ.

Але, разом із цим, має низку певних недоліків у загальних тенденціях розвитку системи природоохоронних територій, зокрема, наприклад, відносно низький потенціал реалізації перспектив формування природоохоронних територій нового типу та поліфункціональних установ ПЗФ; має

значний рівень господарського освоєння території, що ускладнює формування функціонально цілісних в екологічному контексті природоохоронних територій; має величезний рівень стихійного туристичного навантаження, що істотно ускладнює функціонування наявних природоохоронних територій та формування екомереж.

Крім цього, значною проблемою забезпечення функціональної адекватності системи природоохоронних територій Тернопільщини є значна роздільність і малоплощинність наявних об'єктів ПЗФ. Так, за даними Майорової О. Ю., Юркевич Н. М. і Прокоп'як М. З. [1] станом на 1 січня 2020 року ПЗФ Тернопільської області мала у своєму складі 643 об'єкти. Фактична площа ПЗФ області (без урахування площі тих об'єктів, що належать до складу територій інших заповідних територій) – 123347,8299 гектарів. Але характерний вкрай нерівномірний розподіл площ територій та об'єктів окремих категорій ПЗФ області. Наприклад, частка площі природного заповідника, 2 національних природних

парків, 3 регіональних ландшафтних парків і 132 заказників становила близько 98% ПЗФ; заповідних об'єктів інших категорій (505 одиниць) – близько лише 2%. Це свідчить про переважання у структурі ПЗФ невеликих за площею пам'яток природи, частка яких становить 73,4% від загальної кількості об'єктів, у той час їх площа становить лише близько 2% від площі ПЗФ області. Такий стан щодо територіальної структури ПЗФ області на тепер не змінився.

Незважаючи на пріоритети області у створенні схеми формування екологічної мережі (була затверджена ще 2006 року), програмні завдання розбудови екомережі Тернопільщини виконані не більше як на 20%.

Загалом на території Тернопільської області виділено 26 природних ядер різного статусу, кожне з яких відповідає певним типологічним підрозділам ландшафту наприклад: Заліщицького, Опільського, Товтровоного, Кременецького, Малополіського тощо (Табл.).

Природні ядра екомережі Тернопільської області

№	Назва природного ядра	Ландшафтна приуроченість	Площа, га	Статус в екомережі
1	Малополіське («Малополіський» РЛП)	Малополіський Гаївський ландшафт	500	місцевий
2	Стіжоцько-Гловицьке	Малополіський Білокриницький ландшафт	1000	міжрегіональний
3	Кременецьке («Кременецькі гори» філія заповідника)	Кременецький ландшафт	1000	національний
4	Веселівсько-Довжоцьке	Кременецький ландшафт	550	місцевий
5	Суразьке	Кременецький ландшафт	1800	міжрегіональний
6	Вороняцьке (РЛП «Вороняки»)	Опільський ландшафт	50 (решта за межами області)	міжрегіональний
7	Лановецьке («Горинський» РЛП)	Подільський Лановецький ландшафт	300	місцевий
8	Лубянківське	Подільський Лановецький ландшафт	500	місцевий

№	Назва природного ядра	Ландшафтна приуроченість	Площа, га	Статус в екомережі
9	Мильнівське	Мильнівський Товтровий ландшафт	400	місцевий
10	Залужанське (РЛП «Збараські Товтри»)	Збараський Товтровий ландшафт	250	місцевий
11	Стрийовецьке	Збараський Товтровий ландшафт	250	місцевий
12	Медоборське (держ. заповідник «Медобори»)	Красненський Товтровий ландшафт	9452	національний
13	Серетсько-Чистилівське	Подільський Тернопільський ландшафт	1500	місцевий
14	Семиківсько –Ішківське	Подільський Тернопільський ландшафт	250	місцевий
15	Теребовлянське (РЛП «Княжий ліс»)	Подільський Тернопільський ландшафт	800	місцевий
16	Яблунівське	Подільський Гусятинський ландшафт	2000	місцевий
17	Росохацько-Озерянське (ліс. держ. заказник «Дача Галілея»)	Подільський Гусятинський ландшафт	1500	місцевий
18	Берем'янсько-Шутроминське	Подільський Заліщицький ландшафт	100	міжрегіональний
19	Заліщицьке	Подільський Заліщицький ландшафт	1000	національний
20	Шупарське	Подільський Заліщицький ландшафт	500	місцевий
21	Поточансько-Урманське	Бережанський Опільський ландшафт	400	міжрегіональний
22	Комарівське	Бережанський Опільський ландшафт	250	місцевий
23	Голицько-Підвисоцьке (РЛП «Бережанське горбогір'я»)	Бережанський Опільський ландшафт	500	міжрегіональний
24	Рудниківсько-Довгівське	Бережанський Опільський ландшафт	500	місцевий
25	Яргорівсько-Криничанське	Монастирський Опільський ландшафт	500	місцевий
26	Савинсько-Пуліковське	Монастирський Опільський ландшафт	500	місцевий

Разом з цим, більшість об'єктів ПЗФ, що заплановані в контексті формування ядерекомережі не створені. Нагально

необхідним заходом для подальшого розвитку регіональної екомережі є проектування локальних екомереж в розрізі

ОТГ. Необхідним є створення запланованих поліфункціональних природоохоронних установ (наприклад, НПП «Бережанське Опілля»); проведення інвентаризації біотичного та оселищного різноманіття області на рівні територій окремих ОТГ; урахування у структурі екомережі природоохоронних територій, що існують поза ПЗФ і визначені Лісовим, Водним і Земельним кодексами України; адекватне використання можливостей, що закладені в ідеї створення Смарагдової мережі.

Важливим для інтеграції природоохоронних територій України в систему територіального збереження біотичного та оселищного різноманіття Європи є реалізація програми Емеральд, яка є аналогом Натура-2000 для країн, що не належать до ЄС. В основі як базових документів Натура-2000, так і програми EMERALD лежить Бернська конвенція та її додатки, а також, особливо для Смарагдової мережі, Резолюції Постійного комітету Бернської конвенції.

Разом з цим, є ціла низка правових колізій їх реалізації в Україні, що, відповідно, відображається на можливостях розвитку концепції Смарагдової мережі в нашій країні й, зокрема, на Тернопільщині. Формальне включення до Смарагдової мережі наявних об'єктів ПЗФ призводить до конфлікту вимог чинного природоохоронного законодавства України і вимог Бернської конвенції та Резолюцій Постійного комітету.

Крім цього, оскільки Смарагдові об'єкти Тернопільщини були номіновані виключно експертним методом, деякі з них мають невизначений природоохоронний статус з огляду на відсутність в правовому полі України окремої категорії природоохоронної території для Смарагдового об'єкта.

Зокрема, на території Тернопільщини затверджені такі Смарагдові території: Berezhanske Opillia UA0000190 (загалом – це проєктований НПП, але перспективи

його створення наразі невизначені); Pidhaietskyi Regional Landscape Park UA0000188 (такого парку наразі в ПЗФ області не існує, але його створення є надзвичайно важливим); Dnistrovskiy Kanion National Nature Park UA0000122; Lower Seretriver valley UA0000355; Medobory Nature Reserve UA0000010 (формальне включення природного заповідника як території Смарагдової мережі створює певні колізії з його правовим статусом згідно з чинним законодавством України); Seretskyi UA0000189; Borsuky UA0000231; Surazka Dacha UA0000250; Kremenetski Hory National Nature Park UA0000159; Ikvariver valley in Ternopil region UA0000344.

Підсумовуючи, можна визначити, що перспективи оптимізації системи природоохоронних територій Тернопільщини полягає у комплексному поєднанні трьох основних трендів розвитку територіальної охорони природи: розвиток традиційних форм ПЗФ у системі екомережі та мережі Емеральд з урахуванням інших територіальних форм охорони природи, що визначені Лісовим, Водним і Земельним кодексами України. Основою такого шляху має бути комплексна інвентаризація біотичного й ландшафтного різноманіття на локальному рівні (у розрізі територій ОТГ). Проміжним результатом буде формування локальних екологічних мереж у розрізі ОТГ, які будуть функціонально інтегровані в систему регіональної екомережі області й функціонувати як відповідна територіальна природоохоронна система.

Джерела та література

1. Майорова О.Ю., Юркевич Н.М., Прокоп'як М.З. Природно-заповідний фонд Тернопільської області: стан, проблеми та шляхи їх вирішення // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Біологія. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. – Вип. № 1-2 (79). – С. 73-76.

УДК 504.062.4

Площанський Петро,
науковий співробітник,
Національний природний парк «Дністровський каньйон»
Гривул Лілія,
молодший науковий співробітник,
Національний природний парку «Дністровський каньйон»

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТРАВЕРТИНОВИХ МАСИВІВ

У роботі описано цінність та ризики втрати привабливості травертинових скель Дністровського каньйону як важливих рекреаційних об'єктів, наголошено на заслугах Миколи Петровича Чайковського в збереженні травертинових скель.

Annotation: *The work describes the value and risks of losing the attractiveness of the travertine rocks of the Dniester Canyon as important recreational objects, and emphasizes the merits of Mykola Petrovych Chaikovskiy in preserving the travertine rocks.*

Ключові слова: *Дністровський каньйон, травертин, Микола Чайковський.*

Key words: *Dniester canyon, travertine, Mykola Chaikovskiy.*

На території національного природного парку «Дністровський каньйон» зі стрімких схилів долини річки Дністер та її допливів виходять на поверхню безліч джерел. Підземні води, проходячи через товщі карбонатних порід розчиняють їх, а при виході на поверхню перенасичені води відкладають карбонатні осад. В результаті на поверхні утворюються травертинові накопичення від кірок на дні потоку, невеликих загат до масивних травертинових скель.

Легкі та міцні пористі породи травертинів розглядалися як корисні копалини активно використовувались населенням для будівництва. Ми бачимо склепіння на руїнах костелу Успіння Богородиці в урочищі Червоне поблизу села Нирків зведеного у 1615 році з травертину. Бачимо покинуті старі будівлі та огорожі з травертину у селах поблизу місць, де утворювались травертинові накопичення. В більшості використовувались уламки скель, які обвалювались від основного масиву при досягненні критичної маси нависаючих зі

скелі карнизів. А у селі Печорна над Дністром для будівництва була зруйнована більша частина скелі разом з печерами в ній [2].

Дослідник Дністровського краю Микола Петрович Чайковський у своїх працях описав травертинові скелі, як окрасу Дністровського каньйону, що дарує велику естетичну насолоду [4]. Завдячуючи Миколі Петровичу більшість травертинових скель набули статусу заповідності і тепер оберігаються законом.

Великі травертинові масиви Подністер'я набули великої популярності в рекреаційному використанні. Таємничі печери, гроти та нависи, овіяні історичними подіями та легендами приваблюють туристів. Деякі печери розширені вручну для зручності проживання (Стінка – Печірок, Литячі–Монахова гора, Дорогичівка, Устечко – Пустельня, Нирків – Печерки, Порохова, Ісаків – Мала скеля), чи для використання їх у культових потребах (Стінка – Печірок, Рукомиш, Хрещатик – Монастирська капличка, Сокілець – Монастирська скеля).

Ще привабливіше виглядають великі

травертинові скелі, де вода з джерел спадає мальовничими краплинними водоспадами (Стінка – Печірок, Космирин – Жовта скеля, Криниця, Дорогичівка, Устечко – Пустельня, Нирків – Печерки, Скоморохи – Жолоби, Жизномир – Монастирок, Ісаків – Велика скеля, Кострижівка – Луцька стінка, Зелений Гай – Жолуб, Кулівці, Мишків, Залісся – Чорна скеля).

Екосистемні послуги, які отримує людина від великих поодиноких травертинових скель неоцінена. Для можливості їх відвідування до місць розташування скель тісно прив'язані різні туристичні маршрути, екологічні стежки.

Рекреаційна привабливість травертинових скель змінюється в залежності від етапів природних процесів їх формування. Травертинові скелі, що сформувались на березі Дністра (Стінка – Берег, Кострижівка – Луцька стінка) періодично зрізаються весняними льодоходами, через що мають невеликі розміри, але водоспади на них не зникають і вони, обростаючи мохами швидко набувають своєї привабливості.

Нависаючий карниз з краплинним водоспадом Дівочі сльози на травертиновій скелі поблизу села Устечко в урочищі Пустельня.

Частина скель – сухі травертинові скелі внаслідок природних чи антропогенних процесів залишилися без своїх джерел, які зникли чи вода з них протікає в іншому місці (Переволока, Хрещатик – Монастирська капличка, Печорна, Раковець, Ісаків – Мала скеля, Зелений Гай – Гнила скеля, Рукомиш, Мостище, Скоморохи – Скелі семи джерел).

На деяких скелях вода з джерел, через наростання, чи інші чинники починає її оминати збігаючи по схилу поруч, нарощуючи скелю в ширину (Порохова, Литячі – Монахова гора, Сокілець – Монастирська скеля, Скоморохи – Рівна скеля, Костільники, Трубчин) [1].

Коли наростання карнизу скелі набуває критичної маси, частина масиву скелі обвалюється і водоспад перетворюється у збігаючий струмок, який знову нарощує скелю (Ісаків – Велика скеля, Устечко – Підчерче).

Обвали травертинових скель це закономірний етап їх генезису внаслідок природних та антропогенних процесів. Травертинові скелі формуються на стрімких схилах скріпившись з підстеляючими, не завжди твердими породами.

На травертинових скелях водоспади утворюють карнизи, які виступають вперед на декілька метрів і опускаються вниз, а під водоспадом назустріч піднімається травертиновий сталагміт. Коли вони з'єднуються в одну колону, вода зміщуючись нарощує стінку – під карнизом утворюється порожнина.

Якщо колона не утворюється до набуття критичної маси – то скеля обвалюється. На травертиновому масиві в Ісакові – Велика скеля карниз виступав на 4-5 м, сталагміт під скелею не утворювався через великий нахил основи та постійне затирання її відвідувачами водоспаду і карниз найкрасивішого водоспаду Подністер'я обвалився 2 травня 2019 року.

Станом на 2022 рік найкрасивішим та найвідвідуванішим залишається краплинний водоспад Дівочі сльози на травертиновій скелі поблизу села Устечко в урочищі Пустельня, який спадає з п'ятиметрового карнизу скелі. Сталагміти, які наростали під карнизом скелі, зі збільшенням відвідувачів припинили свій

ріст, через що ймовірність його відриву від масиву скелі дуже висока. Тому у найближчі роки може зникнути ще одна туристична принада Придністер'я.

Ризики обвалу збільшуються ще й через вібрації від заїзду на верх скелі автотранспорту та через зростання на краю скелі великих дерев, коріння яких проникає і

розростається у щілинах скелі.

Зменшити напруженість багатотонного карнизу на розрив можливо тільки створивши штучну колону під карнизом, яка, обростаючи травертином, з кожним роком буде збільшуватись і не дасть йому обвалитись.

Джерела та література

1. Площанський П. М. Литячівська травертинова скеля та її охорона в умовах зростаючого рекреаційного навантаження // Матеріали науково-практичної конференції «Природозаповідання як основна форма збереження біорізноманіття». (20-21 вересня 2012 року). – Кременець ТОВ «Папіріуск», 2012. – С. 28-34.
2. Площанський, П. Травертинова скеля у селі Печорна – унікальна складова ландшафтного різноманіття Дністрянського каньйону та її туристичний потенціал // Всеукраїнська науково-практична конференція «Подільські читання», присвячена 25-річчю кафедри екології та біологічної освіти Хмельницького національного університету (он-лайн платформа Zoom 11-13 жовтня 2021 р) – Хмельницький 2021 С. 8-10
3. Свинко Й., Волік О. Травертинові скелі Середнього Подністров'я. Тернопіль: Навчальна книга, 2004. 43 с.
4. Чайковський М. Дністровський каньйон. Природознавчий нарис. Львів: Видавництво «Каменярь», 1981. 40 с.

УДК 911

Новицька Світлана,

кандидат географічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний,
університет ім. Володимира Гнатюка

Царик Любомир,

доктор географічних наук, професор кафедри геоecології
та методики навчання екологічних дисциплін,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

ЕКСПЕДИЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДНІСТРОВСЬКИХ СТІНОК

У роботі проаналізовано здобутки експедиційних досліджень дністровських стінок влітку 1997 року. В ході експедиції було здійснено аналіз біорізноманіття та сукцесійних процесів рослинних формацій дністровських стінок, проведена перевірка стану природних заповідних об'єктів, виявлено нові об'єкти для природо заповідання.

Annotation: *The article analyzes the achievements of expeditionary research of the Dniester*

Canyon in the summer of 1997. During the expedition, an analysis of biodiversity and successional processes of plant formations of the Dniester walls was carried out, an inspection of the state of natural protected objects was carried out, and new objects for nature protection were discovered.

Ключові слова: експедиція, біорізноманіття, ендемічні види рослин, природні заповідні об'єкти.

Key words: expedition, biodiversity, endemic plant species, natural protected objects.

Влітку 1997 року з ініціативи науковців Тернопільського педагогічного університету при фінансовій підтримці обласної ради народних депутатів та Державного управління з екобезпеки у Тернопільській області була організована наукова експедиція в долину середньої течії Дністра. У складі експедиції ботанік В. Шиманська, організатор природоохоронної справи М. Чайковський, геоеколог Л. Царик, студенти географічного факультету О. Дутка, П. Царик, І. Сліпченко, С. Новицька, кінооператор М. Недошитко. Мета експедиції – збереження біорізноманіття Західно-Подільського Придністер'я. Дана мета була реалізована через виконання таких завдань:

- аналіз біорізноманіття та сукцесійних процесів рослинних формацій

дністровських стінок;

- перевірка стану природних заповідних об'єктів;
- виявлення нових об'єктів для природоохоронного заповідання.

В програмі дослідження:

- збір та аналіз гербарних матеріалів;
- проведення кіно- і фотозйомок дністровського каньйону;
- виявлення місць масового відпочинку, туризму та рекреації;
- фітоценотичний аналіз існуючих ботанічних природних заповідних об'єктів;
- фітоценотичний аналіз перспективних для заповідання територій;
- просвітницька та природопробандист-

Чайковський М. П. здійснює опис природоохоронного об'єкта.

ська діяльність.

Із 1100 видів вищих судинних рослин Середнього Придністров'я – більше сотні ендемічних і реліктових видів. За флористичною унікальністю цей регіон поступається тільки Гірському Криму і Українським Карпатам. Флора носить перехідний характер від бореальної до середземноморської. Тут зустрічаються карпатські, понтично-центрально-азіатські, середземноморські, балканські елементи. [1]. На крутих схилах південної експозиції зустрічаються такі середземноморські види, як кизил, гордовина, скумпія, ясенець, листовик сколопендровий, клокичка периста.

В результаті проведених досліджень було виявлено незадовільний стан дотримання природооохоронного режиму в ряді унікальних природоохоронних об'єктів. Так, в районі геологічного відслонення в районі с. Трубочин вівся видобуток природного каменя, що могло призвести до руйнування унікального об'єкта. В охоронному урочищі «Глоди» реліктова наскельно-стєпова рослинність знаходилась під пологом рукотворного лісу і за рахунок цього значно скорочувався ареал її поширення та видова чисельність. Також в запущеному вигляді перебували Заліщицький та Коропецький парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва. Велика кількість ботанічних пам'яток природи з реліктовими, ендемічними видами були неогороджені, без належних інформаційних таблиць. В перспективних районах проведення масового відпочинку і оздоровлення населення зустрічалися сміттєзвалища, що засвідчує слабкий контроль за станом природного середовища і природно-охоронних об'єктів зі сторони лісництва, селищних і міських Рад, органів Держуправління по екобезпеці [1].

Микола Петрович Чайковський в рамках співпраці з науковцями Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира

Гнатюка постійно передавав свій досвід роботи в охоронній справі студентам і науковцям не лише під час експедицій, а й читав лекції студентам і слухачам курсів підвищення кваліфікації. У науковому доробку Миколи Петровича дві книжки «Пам'ятки природи Тернопільщини» і «Дністровський каньйон», 14 наукових статей, 14 буклетів. Історію із друком книжки «Дністровський каньйон» автор згадував з гумором. Оскільки книгу довго не бралися друкувати, він запросив керівника видавництва «Каменярь» у триденну подорож Дністровським каньйоном. Хотілося, щоб той на власні очі побачив неперевершену красу Придністров'я. Вистачило одного дня, щоб переконати редактора в унікальності природи, яку можна побачити, мандруючи каньйоном. За кілька тижнів вийшла книга. Микола Петрович був автором реєстрів природно-охоронного фонду [3].

Беззаперечним вагомим здобутком даної експедиції стало виявлення десяти перспективних для охорони ділянок природи в долині середньої течії Дністра. Серед них Скоморохська стєпова ділянка на площі близько 5 га; Городоцько-Костильнецька стінка площею 16 га; Касперівська стєпова ділянка на лівобережжі ріки Серет на площі близько 10 га; Синьківська кострицево-стєпова ділянка площею 11 га; наскельно-стєпова ділянка «Глоди-2» на площі 15 га; Дзвенигородська стєпова ділянка №2 на площі 2 га; Окопська стінка площею 2 га.

Складно переоцінити вклад даної експедиції в здійснення завершального етапу формування кількісного складу природно-охоронних об'єктів (на час здійснення експедиції їх нараховувалося 64 діючих і 10 перспективних для охорони). Проведені дослідження були ще одним вагомим кроком в створенні нині існуючого національного природного парку «Дністровський каньйон».

Джерела та література:

1. Ботаніко-географічні особливості природи Середнього Придністров'я / Л. Царик, В. Шиманська, М. Чайковський // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету: серія Географія – Тернопіль, 1998. – С. 75-77.
2. Матеріали наукової експедиції «Флора і рослинність дністровських стінок» – Тернопіль, 1997.
3. Сліпченко І. Микола Петрович Чайковський // <https://www.facebook.com/ira.slipchenko.1>
4. Чайковський М.П. Дністровський каньйон. Природознавчий нарис. – Львів: Каменярь, 1981.

Штогрин Микола,
кандидат економічних наук,
директор Національного природного парку «Кременецькі гори»
Штогун Андрій,
начальник науково-дослідного відділу,
Національний природний парк «Кременецькі гори»

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ» ЯК ЕТАЛОН УНІКАЛЬНОГО ВИДОВОГО РІЗНОМАНІТТЯ ВОЛИНО-ПОДІЛЛЯ

У статті описано основні заповідні території, що входять до складу Національного природного парку «Кременецькі гори», проаналізовано їх на наявність великої кількості рідкісних рослин та поширення тварин. Також описано основні принципи збереження особливо цінних заповідних об'єктів, їх унікальність, потреби збереження та відтворення.

Annotation: The article describes the main protected areas that are part of the National Natural Park «Kremenetsky Gory», analyzed them for the presence of a large number of rare plants and the spread of animals. The basic principles of preservation of especially valuable protected objects are also described, uniqueness, need of preservation and restoration are described.

Ключові слова: гори Божя, Гостра, Страхова, Маслятин, Дівочі скелі, Замкова, Стіжок, Уніс, Данилова, заповідні урочища, природні об'єкти.

Key words: Mountains Bozha, Gostra, Strahova, Maslyatyn, Divochyskely, Zamkova, Stizhok, Unias, Danylova, protected tracts, natural objects.

Унікальні пейзажі як пам'ятки національної гордості є найціннішими перлинами природно-культурної спадщини кожного етносу і потребують відповідної охорони та збереження. У нинішньому техногенно зміненому світі «дикої» природи заповідні території дедалі більше стають безцінним еталоном.

На півночі Тернопільщини еталоною природною територією є національний

природний парк «Кременецькі гори», який лежить в підвищеній частині Подільської височини та входить до Кременецько-Слуцького екокоридору, призначенням якого є збереження унікальних для Волино-Поділля й України центральноєвропейських ялицево-сосново-букових, реліктових присередземноморських звичайно-дубових, скельнодубових пралісів, дубово-грабових лісів [1].

Серед лісів на території Парку найціннішими є ділянки корінних та відтворених дубово-грабових, дубово-кленово-ясеневих, дубово-грабово-ясеневих, букових насаджень, вікові дерева *Quercus robur*, *Q. petraea*, *Fagus sylvatica*, *Pinus sylvestris*, *Acer pseudoplatanus*, *Fraxinus excelsior*. Нижня частина схилів переважно вкрита *Pinus sylvestris*. Серед лісу також трапляються штучно створені в 60-х роках ХХ століття монокультури *Quercus rubra*, *Larix decidua*, *Picea abies*. Окрім цього в невеликій кількості зустрічається *Pinus strobus*, *P. nigra*, *Pseudotsuga menziesii*, *Juglans nigra* [2].

Відповідно до функціонального зонування національного природного парку «Кременецькі гори» заповідна зона займає 21,0% від загальної площі. Серед основних природних об'єктів, що включені до заповідної зони та є особливо цінними на території Парку є:

Гора Божа. Загальна площа – 119 га. з них 98,8 га входить до заповідної зони. Гора Божа – це столова гора-останець, що має дві вершини. Найвища точка гори становить 366,8 м. Ядро горба складається з крейди, піску та вапняку. Схили гори вкриті лісом, серед якого є залишки старовікових дібров *Quercuspetraea* віком понад 190 років.

Рослинний світ гори складає понад 200 видів вищих судинних рослин, з них *Epipactis helleborine*, *Cephalanthera longifolia*, *C. damasonium*, *Lilium martagon*, *Dianthus pseudoserotinus* занесені до ЧКУ. Різноманітний також і тваринний світ, який представлений чисельними видами ентомофауни *Xylocopa violacea*, *Saturnia pyri*; орнітофауни: *Circus cyaneus*, *Regulus ignicapillus*; теріофауни: *Melesmeles*, *Capreolus capreolus* тощо.

Гора Гостра. Загальна площа – 38 га та входить до складу заповідної зони Парку. Найвища точка гори становить 362 м. Своєрідні природні умови сприяли збереженню ендеміків, реліктів і рідкісних видів рослин. Найчисельнішими представниками флори є *Epipactis helleborine*, *Cephalanthera longifolia*, *C. damasonium*, *Neottianidus-avis*, *Lycopodium clavatum* тощо. На освітлених ділянках у трав'яному ярусі

домінують *Festuca pallens*, *Allium lusitanicum*, *Sempervivum ruthenicum*, *Asparagus officinalis* тощо. У великій чисельності зустрічаються *Papilio machaon*, *Iphiclides podalirius*, *Apaturairis*.

Гора Маслятин. Загальна площа – 676 га, з них 442,6 га входить до складу заповідної зони Парку. Найвища точка гори становить 398 м. Вершина гори включає ділянку степової рослинності у верхній частині схилу з поодинокими деревами ялівця звичайного у комплексі з відслоненнями карбонатних пісковиків. Домінують *Carex humilis*, *Festuca pallens*, *Helictotrichon desertorum*, *Anthericum ramosum*, *Stipapennata*, *Adonis vernalis*, *Pulsatilla grandis*, *Irisaphylla*, *Jurineacal carea* та інша степова рослинність. На вершині, на північний схід від степу, знаходиться березовий ліс зі співдомінуванням *Betula klokovii*, *Betula pendula* без чагарникового ярусу і з густим трав'яним ярусом із світлолюбних видів: *Brachypodium pinnatum*, *Staphylea pinnata*, *Stipa pennata*, *Euphorbia volhynica*, *Potentilla alba*, *Anemone sylvestris*, *Primula veris*, *Prunella grandiflora*, *Clematis recta*.

Найчисельнішими представниками фауни є: *Papilio machaon*, *Fringilla coelebs*, *Sylvia communis*, *Sitta europaea*, *Turdus merula* тощо.

Гора Страхова. Загальна площа – 120 га, входить до складу заповідної зони Парку. Найвища точка гори становить 402 м. Гора представлена трьома степовими ділянками (0,38 га) на яких збереглися чисельні ендеміки, релікти та рідкісні видів рослин. У підніжжі гори чисельною є популяція *Staphylea pinnata*. За геоботанічними описами домінантними видами є *Adonis vernalis*, *Anthericum ramosum*, *Carex humilis*, *Polygonatum odoratum*, *Peucedanum oreoselinum*, *Cytisus paczoskii*, *Brachypodium pinnatum*, *Prunella grandiflora*, *Euphorbia cyparissias*, *Stipa pennata*, *Dianthus arenarius*, *Sempervivum ruthenicum*, *Poa ratensis*, *Polygonatum odoratum*, *Sedum maximum*, *Stachys recta*, *Festuca pallens*, *Carex humilis*, *Stipa capillata*, *Epipactis atrorubens*, *Anthericum ramosum*.

Поблизу г. Страхова знаходяться

ботанічні пам'ятки природи місцевого значення в Україні Кременецька бучина №1 та №2. Під охороною – високопродуктивні буково-дубово-грабові, буково-соснові насадження 1 бонітету віком 90–110 р. На північних-захід від гори знаходиться геологічна пам'ятка природи місцевого значення «Скелі Словацького», відслонення стовпоподібних скель висотою 7–8 м і шириною в основі 5–6 м, складених вапняками сеноманового ярусу (верхня крейда).

Гора Замкова. Загальна площа – 32,4 га з них 30,6 га входить до складу заповідної зони Парку. Найвища точка гори становить 397 м. Гора складена палеогенними і неогенними відкладами, в основі яких – біла писальна крейда та оголошена геологічною пам'яткою природи, має статус історико-археологічної пам'ятки. На північному схилі гори зростають *Carpinus betulus*, *Fagus sylvatica*, трапляються поодинокі *Quercus robur*, *Betula pendula*, *Fraxinus excelsior*, а на південному – середньовікові *Picea abies* та *Pinus sylvestris*. На вершині гори знаходяться руїни фортеці IX–XVII ст. (перебувають на балансі Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника).

Основу трав'яного ярусу утворюють наскельні та лучно-степові види: *Helictotrichon desertorum* і *Festuca pallens*, *Minuartia aucta*, *Thymus serpyllum*, *Verbascum phlomoides*, *Astragalus onobrychis*, *Scabiosa ochroleuca*, *Galium verum*, *Arenaria serpyllifolia*, *Potentilla arenaria*. Серед фауни тут поширений *Papilio machaon*, *Deilephila elpenor*, *Iphiclides podalirius*.

На території гори Замкова є урочище гора Черча, де зберіглися наскельно-степові та лучні види: *Stipa pennata*, *Sempervivum ruthenicum*, *Epipactis atrorubens*, *Aquilegia vulgaris* тощо.

Гора Дівочі скелі. Загальна площа – 52,5 га, входить до складу заповідної зони Парку. Найвища точка гори становить 376 м. Характеризується кам'янистими стрімкими вершинами з численними урвищами, брилами, гротами і печерами. Скелі складаються переважно із вапняків, глини та піску. Схили поросли *Quercus robur*, *Quercus petraea*, *Carpinus betulus*, *Tilia cordata*, *Acer*

platanoides і *Pinus sylvestris*. Значною є популяція реліктового виду *Staphylea pinnata*. Своєрідні природні умови сприяли зростанню тут ендеміків, рідкісних і реліктових видів рослин – *Helianthemum canum*, *Alyssum gmelinii*, *Dracocephalum austriacum*, *Stipa capillata*, *S. pennata*, *Minuartia aucta*, *Allium montanum*, *Cladonia pyxidata*, *Asplenium trichomanes*, *Thymus serpyllum*, *Galium verum*, *Festuca rupicola*, *Scabiosa ochroleuca* тощо.

Для збереження рідкісних видів, таких як *Helianthemum canum*, *Dracocephalum austriacum*, *Stipaca pillata*, *S. pennata* проведено вирубування більшості чагарників, які спричиняли випадання названих світлолюбних видів. Є цінною ботаніко-геологічною і палеонтологічною пам'яткою природи.

На схід від м. Кременця виділяються ландшафти Веселівського (ботанічний заказник загальнодержавного значення площею 151 га), Довжоцького (ботанічний заказник загальнодержавного значення площею 105 га), Білокриницького (загальнозоологічний заказник місцевого значення площею 457 га) заказників та дві ботанічні пам'ятки природи місцевого значення – Білокриницька бучина №1 та №2 (площею 17,3 га), котрі є резерватом генофонду бука європейського. На цій території представлені дубово-грабово-ясеневі ліси віком 80–110 років із домішкою *Betula pendula*, *Picea abies*, *Quercus robur*, *Fraxinus excelsior*, *Carpinus betulus* з домішкою *Acer platanoides*. У трав'яному покриві особливу цінність має *Allium ursinum*, *Lunaria rediviva*, котрі утворюють суцільні зарості, *Astrantia major*, *Epipactis helleborine*, *Neottia nidus avis*, *Scopolia carniolica*, *Galanthus nivalis* тощо. Серед звірів трапляється *Meles meles*, *Lepus europaeus*, *Sciurus vulgaris*, *Vulpes vulpes*, *Martes martes*.

Урочище Барабан. Загальна площа – 51,2 га, входить до складу заповідної зони Парку. За таксаційною характеристикою переважаючою породою є сосна (B2) віком 55–62 роки, субір. Деревостан формують *Pinus sylvestris*, *Betula pendula*, *Carpinus betulus*. Ліс є відносно світлим, оскільки зімкненість деревостану в середньому сягає 0,5–0,6. В підрості зустрічається *Quercus*

robur, Pinus sylvestris. У підліску переважають *Viburnum opulus, Sambucus nigra, Rubus fruticosus, Rhamnus frangula*. Травостій із проєктивним покриттям 75 % утворюють з відповідною участю *Asarum europaeum, Parisqua drifolia, Melittis melissophyllum, Anemone sylvestris, Orthilia secunda, Pyrola minor, Moneses uniflora*.

На території урочища та прилеглих до нього кварталів зафіксовано місцезростання *Cephalanthera damasonium, C. longifolia, C. rubra, Epipactis atrorubens, E. helleborine, Neottia nidus avis, Platanthera chlorantha, P. bifolia, Cypripedium calceolus, Neottianthe cucullata, Goodyera repens*.

Гора Стіжок. Загальна площа – 16 га. Найвища точка гори становить 357 м. Гора-останець, геологічна пам'ятка природи місцевого значення, розташована в селі Стіжок. Відчленована ерозією від північно-східного краю Кременецьких гір. Має конічну форму з плоскою вершиною. Складається з пластів крейдових мергелів, неогенових пісків, пісковиків і вапняків та антропогенових суглинків. Круті схили вкриті буково-грабовим, біля підніжжя – широколисто-сосновим лісом.

Гора Данилова. Загальна площа – 11,2 га. Найвища точка гори становить 358 м. Відчленована ерозійними процесами від північно-східного краю Гологоро-Кременецького кряжу. Має зрізано-конічну форму з плоскою овально-втягнутою вершиною. Складена з пластів крейдових мергелів, неогенних пісків, пісковиків і вапняків та антропогенних супісків із великою кількістю дрібного каміння. Круті схили й вершина гори частково вкриті дубово-грабовими та сосновим лісом.

На вершині Данилової гори стоїть пам'ятний храм Святої Трійці – пам'ятник архітектури, де збереглися рештки давнього печерного монастиря-скита X ст., майже ровесника княжого граду. Ця свята обитель

належить до тих перших печерних монастирів Волинської землі, яку пізніше ченці вибудували над печерою на вершині гори і зруйнований татарами монастир воскрес в добу Юва Почаївського в XVI ст.

Північно-східною крайньою точкою національного природного парку «Кременецькі гори» є **гора Уніас**. Розташована на південний схід від села Антонівців, оголошена геологічною пам'яткою природи місцевого значення. Загальна площа – 93 га. Найвища точка гори становить 359,8 м. Під охороною – типовий останець Кременецьких гір ерозійного походження, складений переважно нижньосарматським дрібнозернистим кварцовим піском, покритим піщаним вапняком цього ж віку. Під вапняками – низка карстово-ерозійних порожнин. У порожнинах і на поверхні гори є сліди проживання давніх людей. Схил гори вкритий грабово-дубово-сосновими і грабово-сосновими лісами.

Вершина гори представлена лучно-степовою рослинністю із домінуванням у травостой *Salvia pratensis, Valeriana officinalis, Galium verum, Thalictrum minus, Veronica chamaedrys* тощо. В лісових масивах гори зустрічається *Cephalanthera damasonium, Lilium martagon, Botrychium lunaria, Epipactis helleborine*. Серед звірів трапляється *Meles meles, Martes martes, Circaetus gallicus, Aquila pomarina, Accipiter gentilis* тощо.

Отже, описані вище території є цінними і забезпечують збереження типових і рідкісних біотопів, ландшафтів, флори та фауни. Однією із перспектив подальшого розвитку сталого розвитку національного природного парку «Кременецькі гори» є розширення території, шляхом включення цінних прилеглих ділянок, що сприятиме формуванню локальної, регіональної й національної екомережі.

Джерела та література

1. Царик Л. П., Новицька С. Р. Природні рекреаційні ресурси. Природні умови та ресурси Тернопільщини. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. С. 325-378.
2. Штогрин М. О., Байрак О. М., Царик Л. П., Онищенко В. А. Національний природний парк «Кременецькі гори»: сучасний стан та перспективи збереження, відтворення, використання природничих комплексів та історико-культурних традицій: монографія. К.: ТВО «ВТО Типографія від А до Я», 2017. 292 с.

Ліснічук Антоніна,
кандидат біологічних наук,
старший науковий співробітник,
в.о. директора Кременецького ботанічного саду

КРЕМЕНЕЦЬКИЙ БОТАНІЧНИЙ САД ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

У статті розглянуто потенціал Кременецького ботанічного саду та специфіку його діяльності в галузі екологічного туризму. Подано характеристику найбільш цікавих місць, з яких відкриваються найкращі пейзажні картини та ділянок, що репрезентують різноманіття рослин.

Annotation: The article examines the potential of the Kremenets Botanical Garden and the specifics of its activities in the field of ecological tourism. The description of the most interesting places from which the best landscape paintings and areas representing the diversity of plants are opened is given.

Ключові слова: ландшафти, об'єкти, рослинність, експозиції, екскурсії.

Key words: landscapes, objects, vegetation, expositions, excursions.

Україна має всі умови для розвитку туризму: мальовничу природу, ландшафтне різноманіття, багату історико-архітектурну та культурну спадщину, сприятливі рекреаційні умови та ресурси, однак можливості туристичної сфери, яка могла б стати рушієм розвитку економіки, не реалізуються повною мірою [2]. Аналіз ситуації в Україні показує, що туристичне господарство поступово розвивається, хоча не характеризується стабільним зростанням. Насамперед, у засобах масової інформації активно

проводиться реклама міжнародного туризму і майже відсутня реклама внутрішнього туризму, за виключенням загальновідомих зон туризму та рекреації. Зростає відвідування міських територій з туристичною метою, однак здебільшого туристична індустрія звертає увагу на мегаполіси. Та окрім великих міст, є безліч селищ, маленьких містечок, які не поступаються красою.

Місто Кременець розташоване біля підніжжя Кременецьких гір у межах Волино-Подільської височини. Гори, які оточують

Рис. 1. Скелі на території Кременецького ботанічного саду.

місто та його околиці характеризуються багатою природою та біорізноманіттям. Важливими факторами розвитку туристичної галузі є природно-рекреаційний та історико-культурний потенціал регіону. Кременеччина має для цього одні з найкращих в Україні умови: унікальні у всеукраїнському і європейському масштабах культурні та природні об'єкти та пам'ятки історії, архітектури і культури національного і регіонального значення [3]. Саме тут засновано один з найстаріших ботанічних садів України – Кременецький ботанічний сад, який бере початок з аптечного саду організованому при єзуїтському колегіуму.

Сьогодні Кременецький ботанічний сад активно приймає участь в природоохоронній діяльності регіону та функціонує як науково-дослідна та навчально-освітня установа. Надзвичайно багатий потенціал території установи для освоєння в галузі екологічного туризму. Це ще один перспективний напрямок розвитку ботсаду в якості регіонального рекреаційно-пізнавального просвітницького центру. Питання екологічного туризму займають вагомe місце у сучасній світовій туристичній індустрії. За даними експертів Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО) екологічний туризм продовжуватиме розвиватися швидкими темпами. І така тенденція позитивно впливатиме на економічний розвиток країн, які зберегли свої унікальні природні ресурси [1].

Територія Кременецького ботанічного саду площею 200 гектарів, знаходиться в межах та околицях міста Кременець Тернопільської області, тягнеться від його центру до західної межі і повністю представлена гористою місцевістю із складним рельєфом і перепадами висот. Включає в себе гори – Воловиця, Гостра, Куличівка, урочища Осовиця та Калинівка, а також утворену внаслідок ерозійних процесів так звану Куличівську ущелину. Абсолютна висота верхніх відміток складає 399 м, нижніх 255 м. Відкриті схили та пласкі вершини гір території ботанічного саду є природними оглядовими майданчиками, що за своєю природою дозволяють спостерігати панораму навколишньої місцевості: краєвиди

Кременецьких гір, Малого Полісся, пагорби, краї ущелин, ярів. З території ботанічного саду можна споглядати одні з найкращих пейзажних картин та панорам на місто Кременець [5]. Пейзажні картини природи відкриваються відвідувачеві з гори Куличівка та території Старого кар'єру. Тут з оглядових майданчиків проглядається краєвид рівнини Малого Полісся, з видом на Божу гору, що здіймається над рівнинними лісами та полями й досягає абсолютної висоти 365 метрів н. р. м. З північного сходу знаходяться скелі, заввишки 8-18 метрів, з характерними шаруватими відслоненнями сарматських вапняків, з включеннями черепашкових решток та скам'янілостей (рис.1). Внизу Куличівської ущелини, схили котрої покриті реліктовим лісовим видом *Hedera helix L.*, розташований ще один геологічний об'єкт – ґрунтовий розріз із характерними шарами осадових порід.

Значна частина території ботанічного саду зайнята лісовими масивами природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення. Якісною ознакою лісових насаджень ботанічного саду є їх готовність до організації пізнавального (індивідуального або групового) туризму, що досягнуто досить густою та витривалою стежково-дорожньою мережею. Така діяльність тут допускається тільки в тих місцях і в тому обсязі, який гарантує збереження цінних природних комплексів. Основними лісотвірними породами є *Quercus robur L.*, *Carpinus betulus L.*, *Pinus sylvestris L.* та *Betula pendula Roth.* На території зустрічаються невеликі за площею виступи скель, лучно-степові ділянки, піщані пагорби, печери.

Рослинне різноманіття ботанічного саду репрезентують експозиційні ділянки, де зростають представники як аборигенної флори так і вихідці з різних флористичних областей світу (рис.2). Тут можна зустріти незвичайні, екзотичні та оригінальні рослини, які в єднанні з природними ландшафтами та камінням створюють неповторні ансамблі та є важливою складовою навчального середовища, зразком екологічного виховання [4].

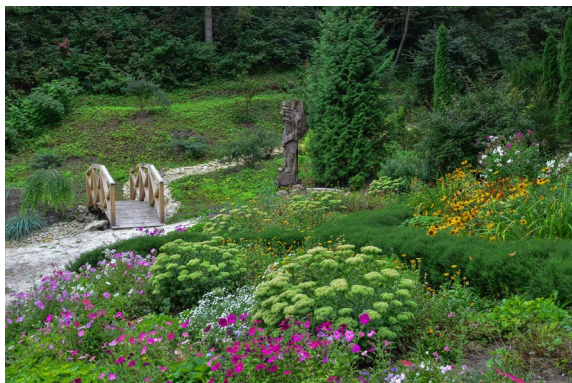

Рис. 2. Фрагмент експозиції.

Для ознайомлення з природою, фіторізноманіттям, цікавими об'єктами по території саду прокладено екологічні стежки та екскурсійні маршрути, які мають пізнавальне та освітнє значення. Під час екскурсій відвідувачі ботанічного саду мають можливість ознайомитися з типовими представниками природної автохтонної флори, експозиціями декоративної дендрофлори, квітничково-декоративних, раритетних видів рослин, відвідати сади магнолій, ліан, рододендронів, формовий сад плодкових культур і, звичайно, споглядати чудові пейзажі. Цікавою для відвідувачів є започаткована 2020 року галерея арт-об'єктів просто неба «Відкритий портал». На вас чекає експозиція, зміст якої розкриється лише за умови, якщо ви зупинитесь, прислухавшись до своїх відчуттів. Тільки так, без поспіху, ви зможете «читати» те, що вкладено у ці форми. Галерея постійно поповнюватиметься новими роботами, відкриваючи зв'язок між

Рис. 3. Скульптура «Трон природи».

минулим і теперішнім, людиною та природою. Вже тепер експозиції рослин прикрашають чудові скульптури Петровського В.В.: «Трон природи», «Закодоване послання», «Позитив в обмеженні» (рис. 3).

Отже, Кременецький ботанічний сад володіє достатнім потенціалом для ефективного розвитку екотуризму. Цьому сприяють різноманітна рослинність, мальовничі краєвиди, горбиста місцевість з перепадами висот, цікаві природні об'єкти та експозиції рослин, які органічно вписуються в навколишній пейзаж. Тут надаються можливості для туристів та відвідувачів випробувати на досвіді діючі прояви природи та навчання важливості збереження біорізноманіття. Радує, коли серед історично-цінних, культурно привабливих місцин древнього міста Кременця туристи обирають наш Сад – Сад Волинських Афін – і знаходять тут щось своє, неповторне і незабутнє.

Джерела та література

1. Бойко З. В., Горожанкіна Н. А., Грушка В. В. Розвиток екологічного туризму в Україні на основі використання потенціалу ботанічних садів. Ефективна економіка. 2021. № 6. – URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/6_2021/90.pdf (дата звернення: 17.08.2022).
2. Герасимів З.М., Христенко Г.М., Особливості розвитку туризму в Україні. Електронний журнал «Ефективна економіка» №5. 2021. <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8890> (дата звернення: 03.08.2022).
3. Дяків С. Характеристика історико-культурних туристичних ресурсів Кременецького району Тернопільської області. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2013. Випуск 43. Ч. 1. С. 32 – 37.
4. Ліснічук А.М, Онук Л.Л., переклад на англ.. Д.Ч. Чик. Вадемекум. Кременецький ботанічний сад. Тернопіль: Тернограф, 2018. – 144 с., іл.
5. Ліснічук А.М., Онук Л.Л. Ландшафти Кременецького ботанічного саду як об'єкти рекреаційно-туристичної діяльності. Природоохоронні, екоосвітні, рекреаційно-туристичні аспекти сталого розвитку Розточчя: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю створення Яворівського національного природного парку. – смт. Івано-Франкове; Львів: ЗУКЦ, 2018. – С.135 – 139.

Мурська Оксана,
завідувач сектора еколого-освітньої роботи,
природний заповідник «Медобори»

ЕКСПОЗИЦІЇ МУЗЕЮ ПРИРОДИ ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА «МЕДОБОРИ» ЯК БАЗА ДЛЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ

У статті показано можливості використання експозицій Музею природи природного заповідника «Медобори» при здійсненні освітньо-виховної роботи серед відвідувачів.

Annotation: *The article shows the possibilities of using the exhibitions of the Museum of Nature of the «Medobory» nature reserve in carrying out educational work among visitors.*

Ключові слова: заповідник, експозиція, природа.

Key words: reserve, exposure, nature.

Музей природи природного заповідника «Медобори» – навчальна, еколого-освітня та природоохоронна структурна одиниця заповідника [1]. Заснований він у 1998 році і за своєю структурою є природничим. Головною функцією музею є ознайомлення відвідувачів із різноманітним тваринним і рослинним світом (передусім з місцевою фауною, флорою) та геологічним минулим території.

Музей розміщено на другому поверсі адміністративної будівлі заповідника у пристосованому приміщенні, площею 30 м². Спеціальний штат працівників відсутній. Діяльність музею забезпечується співробітниками сектора еколого-освітньої роботи танауково-дослідного відділу.

Відвідувачі музею: учні загальноосвітніх шкіл, делегації іноземців, вчителі та методисти біології, географії, історії, директори шкіл, студенти (екологи, біологи, географи) та викладачі, науковці, групи за інтересами, журналісти, представники місцевих адміністрацій, доросле населення. У 2021 році заклад відвідало 500 осіб.

На сьогодні в музеї знаходиться понад 540 експонатів. В експозиції виділено

розділи: Геологічна будова та історичні особливості утворення Товтр, Рослинний світ заповідної території, Тваринний світ заповідної території, Червонокнижні види рослин та тварин, Видове багатство лісів заповідника, Історико-культурні та природні пам'ятки території заповідника.

Рослинний світ заповідної території репрезентують гербарні зразки рослин (21 зразок та фотографії (26 шт.), стенди із зразками: лишайників – 24, мохів – 24, мікофлори – 21 та регіонально-рідкісних видів рослин – 16.

В експозиції **Видове багатство лісів** заповідника представлено породи дерев – 22 та види кущів – 18. Стенд **Свіжа грабова діброва Д2ГД** – відображає основний тип лісу заповідника.

Тваринний світ заповідної території

Ентомофауна представлена вітринами із 130 зразками. Окремий стенд репрезентує комах із Червоної книги України [2] – 17 зразків.

Від самого початку організації експозицій дотримується принцип формування зоологічної колекції хребетних тільки з мертвих тварин, знайдених на території та в околицях заповідника. У ньому на теперішній час є Риби (Pisces) – 4 види,

Земноводні (Amphibia) – 4 види, Плазуни (Reptilia)– 5 видів, Птахи (Aves)– 79 опудал, 34 гнізда, 3 фотографії, Ссавці Mammalia) – 32 експонати.

Геологічна будова та історичні особливості утворення Товтр відображені експозицією: серпулеві вапняки, натічні форми кальциту карстової печери «Перлина», палеозоологічні і палеоботанічні відбитки у вапняках, вапняки біоморфні і хемогенні, фауна викопних молюсків Сарматського моря, конгломерати прибережної зони (33 зразки).

Історико-культурні та природні пам'ятки території заповідника представлено виставкою: ручне ліплення VII – VI ст. до н. е., скіфи, Крутилів, 2005, ур. Стадна; вінця горщиків X – XI ст., давньоруська культура, Крутилів, 2005, ур. Звенигород сакральна частина; вінця від горщиків X – XI ст., давньоруська культура, Крутилів, 2005, ур. Стадна – 1; вінчики, денця, стінки X – XIII ст., Крутилів, 2005, ур. Звенигород, сакральна частина (43 зраз.), а також картиною і фотографіями [2].

Музей природи займає важливу роль в освітній та виховній роботі заповідника. Його експозиції забезпечують можливість проведення різних просвітницьких заходів в усі пори року без будь-якого навантаження на природу. Головним завданням в роботі є: формування екологічної культури, ознайомлення із правилами відповідального ставлення до природи, поширення знань про природно-історичну спадщину заповідної території. Основна форма роботи – оглядові та тематичні (лісівничі, ботанічні, зоологічні, геоморфологічні, історичні, краєзнавчі) екскурсії. В роботі музею природи важливим є розміщення інформації у соціальних мережах, на офіційному сайті установи, у засобах масової інформації.

В науково-освітній роботі враховуємо інтереси різних категорій відвідувачів. Особлива увага приділяється заняттям з

дітьми, які складають більшість візитерів музею. Освітня та виховна діяльність музею природи не дублює ці ж завдання закладів освіти. Нами створюються умови для отримання додаткової інформації та закріплення отриманих раніше знань. Для дорослих відвідувачів музей природи став місцем, де вони можуть поспілкуватися з науковцями заповідника; отримати наукові знання, необхідні для гармонізації взаємозв'язку природи і людини; дізнатися про сучасний стан та перспективи охорони природи в Україні та світі. При проведенні екскурсій у музей природи, використовуємо різні форми та методи роботи, з бажанням кожного відвідувача перетворити на активного учасника пізнавального процесу.

Для природного заповідника Музей природи є одним із важливих засобів виховання екологічно-грамотної поведінки людини на природі та поширення екологічних знань. Експозиційні матеріали Музею природи (опудала, гнізда, гербарій, колекція деревних та кущових порід, зразки рослин, геологічна колекція), забезпечують активну роботу з відвідувачами. Зібрані та зафіксовані в ньому об'єкти та предмети, не тільки дають можливість зберігати пам'ять про них, а й допомагають інтерпритувати природно-історичну спадщину теперішньому та майбутнім поколінням. Як показує досвід, екскурсії, що проводяться в закладі, розвивають спостережливість відвідувачів, цілеспрямовано допомагають формувати позитивну емоційну сферу у людей та потяг до спілкування з природою.

Джерела та література

1. Положення про музей природи природного заповідника «Медобори».
2. Мурська Ірина Музей природи природного заповідника «Медобори» та його роль в освітній діяльності // Природа Поділля: вивчення, проблеми збереження. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 30-річчю природного заповідника «Медобори» (Гримайлів, 20-21 серпня 2020 р.) – Тернопіль: Підручники і посібники, 2020. – С. 217-222;

УДК 581.552

Бачинська Уляна,
заступник завідувача науково-дослідного відділу,
природний заповідник «Медобори»
Баранчук Галина,
провідний науковий співробітник,
природний заповідник «Медобори»
Оліяр Галина,
заступник директора – завідувач науково-дослідного відділу,
природний заповідник «Медобори»

ПРИРОДНИЙ ЗАПОВІДНИК «МЕДОБОРИ» — ВІД ЗАКАЗНИКА ДО ОБ'ЄКТА СМАРАГДОВОЇ МЕРЕЖІ

У статті зроблено аналіз історії заповідання природного заповідника «Медобори», наведено характеристику біотичного різноманіття, оселища Смарагдової мережі.

Annotation: *Nature reserve «Medobory» from the reserve to the object of the emerald network. The article analyzes the history of the bequest of the «Medobory» nature reserve, describes the characteristics of biotic diversity, the settlement of the Emerald Network.*

Ключові слова: *заказник, Товтри, флора, фауна, Смарагдова мережа, оселища.*
Key words: *nature reserve, Tovtry, flora, fauna, Emerald network, settlements.*

Природний заповідник «Медобори» знаходиться в центральній частині Товтровою пасма – одного із найунікальніших ландшафтів, видатної пам'ятки геологічного минулого не тільки Поділля, а й Європи. Про унікальність природи Товтр свідчить хоча б факт їх чисельних наукових досліджень провідними природодослідниками різних поколінь, на протязі майже двох століть. Історія його заповідання сягає 100-річної давності.

Ще у 1910 році з ініціативи власника В.Федоровича в недалеких околицях с. Вікна під охорону було взято степові резервати «Любовня» та «Гостра скалка» загальною площею 10,25 га для збереження моховатково-коралових скель сарматського віку з подільською степовою рослинністю, місцезростанням шиверекиї подільської. Цьому передувало ґрунтове дослідження флори та рослинності Медоборів В. Шафером у 1907–1910 рр. Активно долучився до цієї

справи Владислав Шафер (W. Szafer), тоді ще молодий польський ботанік. Резервати були передані у користування Польській академії мистецтв.

У післявоєнний період питання заповідання постало лише з ініціативи відомого природоохоронця Миколи Чайковського, який брав безпосередню участь у обстеженні територій, які підлягали охороні, обґрунтуванні та затвердженні рішень щодо створення заказників. Зокрема у 1968 році Рішенням Тернопільського облвиконкому № 870 було створені Заказники «Залишок старої бучини на Товтрах» та «Подільський товтровий кряж, як унікальний ландшафт лісостепу»; у 1969 р. Рішенням № 747 – Заказник «Гора Гостра», «Любовня», «Скелі Франка»; у 1971 р. – пам'ятка природи республіканського значення «Печера Перлина».

У 1982 р. Постановою Ради Міністрів України № 617в межах Товтрової гряди був

організований Медоборський державний геологічний заказник республіканського значення площею 8701 га.

У 1987 р. Комісія АН України в складі провідних вчених під головуванням доктора біологічних наук Бориса Заверухи підготувала пропозиції по організації державного заповідника «Медобори» з філією «Кременецькі гори».

Державний заповідник «Медобори», як природоохоронну установу загальнодержавного значення, створено постановою Ради Міністрів України № 25 від 8 лютого 1990 р. Мета створення заповідника – збереження унікальних природних комплексів та біотичного різноманіття Подільських Товтр і Кременецьких гір, генофонду рослинного і тваринного світу, унікальних древніх рифових утворень, ведення наукової і природоохоронної роботи. 29 вересня 2000 р. Указом Президента України №1095/2000 «Про розширення території природного заповідника «Медобори», площа заповідника збільшена на 61,7 га, а у 20 листопада 2013 р. Указом Президента України № 644 «Про зміну меж території природного заповідника «Медобори», вилучено 1000 га земель філії «Кременецькі гори» [5].

Станом на сьогодні загальна площа заповідника 9516,7 га. За адміністративним поділом територія природного заповідника «Медобори» розташована на землях чотирьох об'єднаних територіальних громад двох адміністративних районів Тернопільської області: Гримайлівської і Гусятинської Чортківського району та Скалатської і Підволочиської району. У структурі заповідника для належного контролю та охорони організовано три природоохоронні науково-дослідні відділення: Вікнянське, Городницьке, Краснянське [3].

Заповідник розташований в центральній частині Товтрового кряжу, в якому виділяють головне пасмо, бокові гряди і групи товтр. Це є бар'єрний риф тортонових та сарматських епох, який складений потужними карбонатними породами – вапняками, карбонатними пісковиками, мергелями, гіпсом, елювієм вапняків, перекритими лесовидними суглинками, які і виступають основними ґрунтоутворюючими

породами. Наявність потужних товщ вапняків, які відслонюються по долинах річок та значне розчленування території сприяли утворенню різних форм карстового рельєфу, та скелястих сильно розчленованих закарстованих вапнякових пагорбів, це також впливає на формування та розвиток фітоценозів [4].

На території заповідника переважають сірі лісові ґрунти на лесах, лесовидних суглинках та елювії вапняків, присутні чорноземи типові (незначний відсоток) і дерново-карбонатні ґрунти (дуже малий відсоток), що мають острівне поширення.

Станом на сьогодні встановлено та підтверджено зростання на території природного заповідника 1111 видів рослин. Флора заповідника багата ендемічними (13), реліктовими (43) та погранично-ареальними (58) видами, різного ступеня рідкісності. Усього понад 60 видів Медоборів є регіонально-рідкісними, 41 занесено до Червоної книги України, 6 – до Європейського Червоного списку, 5 – під охороною Бернської конвенції [3].

Переважна частина заповідника вкрита лісом (94,5 %) з головною лісоутворюючою породою – дубом звичайним. Корінними для території заповідника є дубово-грабові, грабово-дубові, дубово-грабово-ясеневі, дубово-букові насадження. Збереглися вони фрагментарно. Похідні деревостани досить різноманітні і займають переважну частину лісових площ. Це мішані насадження та порослеві асоціації з перевагою граба, ясена, берези. Часто зустрічаються чисті грабняки. Насадження основних лісоутворюючих порід, переважно, штучного походження.

Фауністичний комплекс заповідника «Медобори» сформований у специфічних умовах Товтрового кряжу. Різновікові деревостани, висока залісненість схилів, перемежування їх з степовими ділянками, порослими різнотрав'ям і островами ягідних кущів, створюють сприятливі умови для оселення тварин, які утворюють типову лісостепову групу. У заповіднику представлені всі фонові види Подільсько-Придністровського зоогеографічного району.

На заповідній території зустрічається велике різноманіття комах з яких на даний час ідентифіковано понад 1200 видів з яких до Червоної книги України занесено 23 види. З них мнемозина, переливниця велика, жук-самітник, жук-олень, сатурнія руда є рідкозустріваними, а ксилокопа звичайна, вусач мускусний є звичайними видами. Тут також виявлено 16 видів риб, 11 – амфібій, 7 – рептилій, 200 – птахів і 59 видів ссавців. Особливою групою серед них стоять види, занесені до Червоної книги України. У заповіднику та його околицях достовірно встановлено перебування 26 видів червонокнижних птахів, це: лелека чорний, скопа, підорлики малий та великий, сипуха, сова довгохвоста, гоголь, сапсан, поручайник, журавель сірий, сорокопуд сірий, орел-карлик, пугач, лунь польовий, беркут тощо. З них на гніздуванні тут зустрічаються лише останні чотири види, які періодично фіксуються у гніздовий період із виводками. На зимівлю часом залітає сорокопуд сірий. Решта відомі із зустрічей на зальотах (трофічні, міграції) та перельотах, коли вони на невеликі проміжки часу зупиняються для годівлі і відпочинку, переважно на невеликих площах водно-болотних угідь заповідника і його околиць. Із 59 видів ссавців, 27 – червонокнижні [1].

Природний заповідник «Медобори» об'єкт Смарагдової мережі, мета якої забезпечити охорону на загальноєвропейському рівні оселищ та видів, наведених у Резолюціях 4 та 6 Бернської конвенції, відповідно. У заповіднику охороняється 5 видів рослин, 8 – комах, 3 – риб, 10 – земноводних, 10 – ссавців.

У 1996 році прийнято Резолюцію 4, що стосується переліку видів оселищ, що підлягають охороні відповідно до Смарагдової мережі спеціальних природоохоронних територій (СПТ) згідно з Бернською конвенцією [2].

За результатами польових досліджень у заповіднику виділено 16 рідкісних оселищ: вільноплаваючі угруповання евтрофних водойм, вкорінена занурена рослинність евтрофних водойм, жорстководні джерела; літоральні угруповання високих гелофітів (крім очерету), європейсько-сибірські угруповання на продуктах вивітрювання скель, багаторічні трав'яні кальцифітні угруповання та степи, рівнинні та низькогірні сінокісні луки, мокрі або вологі евтрофні і мезотрофні луки, центрально-європейські субконтинентальні чагарникові зарості, прирічкові чагарники, прибережні вербові ліси, букові ліси, ліси *Quercus – Fraxinus – Carpinusbetulus* на евтрофних та мезотрофних ґрунтах, неприрічкові вільхові ліси, підземні печери, печерні системи, печерні проходи та водойми, горизонтальні відслонення вапняків [3].

Наявність окремих типів оселищ, зокрема водних, потребує додаткових досліджень, оскільки в останні роки всі невеликі водойми пересохли.

Джерела та література

1. Капелюх Я. І., Ходинь О. Б., Капустинський А. І., Добривода І. П. Раритетні види фауни природного заповідника «Медобори» // Наукові записки ТНПУ ім. Володимира Гнатюка. Серія: Біологія. – 2019. – №3 (77). – С. 18-31.
2. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979) // Київ, 1998. – 76 с.
3. Літопис природи. Природний заповідник «Медобори» // Гримайлів, 2022. – Книга 29. – 547 с.
4. Оліяр Г.І. Природний заповідник «Медобори» як осередок збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, історико-культурної спадщини на Західному Поділлі // Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. Збірник наукових праць українсько-польської наукової конференції. – Гримайлів-Тернопіль: Лілея, 2003. – С. 17-27.
5. Стратегія і тактика природоохоронної діяльності лісового заповідника (на прикладі природного заповідника «Медобори»): монографія / Бондаренко В.Д. та ін. Львів: СПОЛОМ, 2006. 408 с.

Гулик Сергій,
кандидат географічних наук, викладач,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МИСЛИВСТВА ТА РИБАЛЬСТВА НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Проаналізовано мисливство та рибальство на теренах Тернопільщини від примітивних способів лову та полювання до сучасних. Наведені форми організації і способи ведення рибальства. Охарактеризовано роль Галицького мисливського товариства та Українського товариства мисливців і рибалок у популяризації промислів, охороні природи.

Annotation: *Hunting and fishing in the territories of Ternopil region, from primitive methods of hunting and hunting to modern ones, are analyzed. The forms of organization and methods of fishing are given. The role of the Galician Hunting Society and the Ukrainian Society of Hunters and Fishermen in the promotion of fishing and nature protection is characterized.*

Ключові слова: *мисливство, рибальство, народні промисли, Українське товариство мисливців і рибалок.*

Key words: *hunting, fishing, folk crafts, Ukrainian Society of Hunters and Fishermen.*

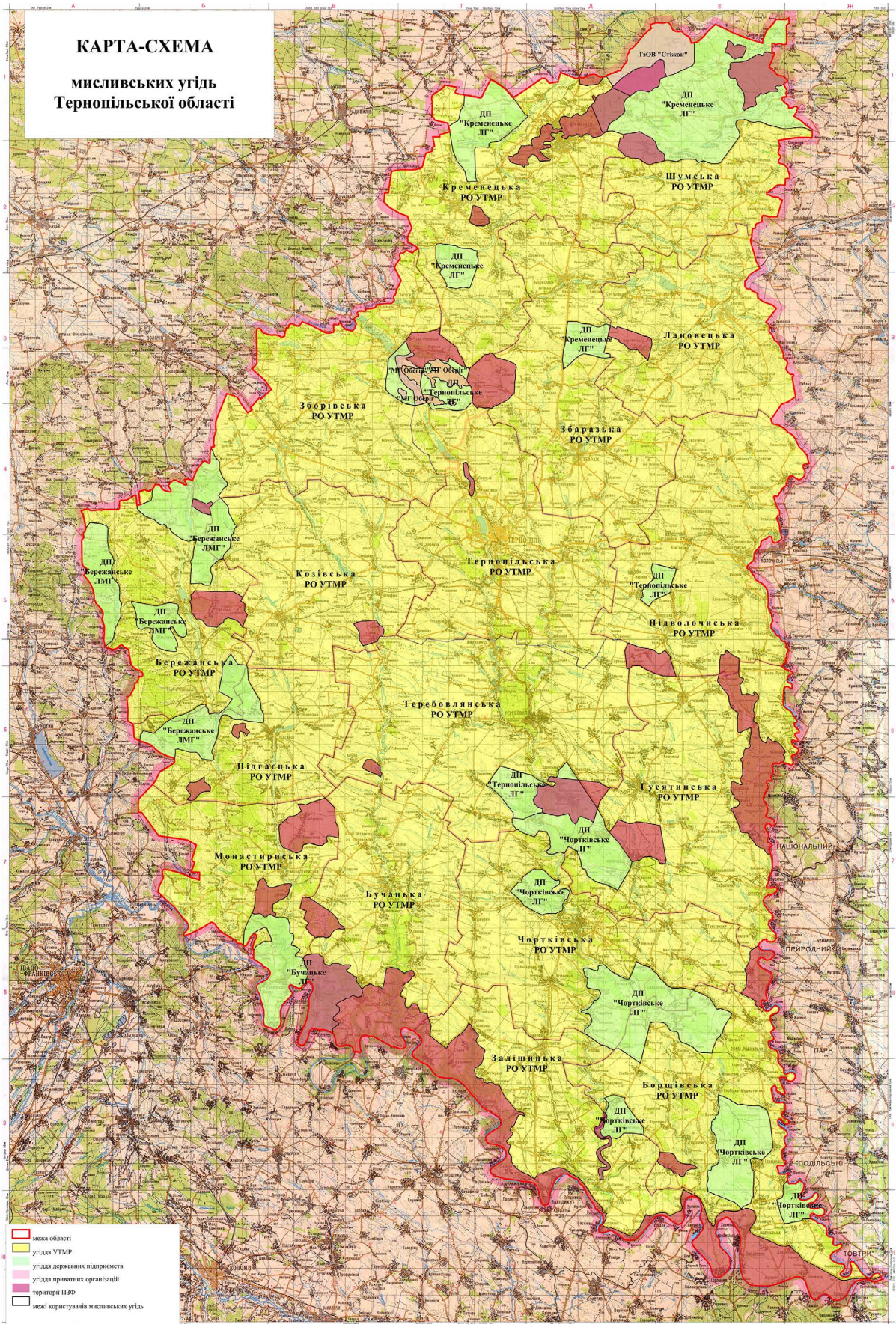
Рибальство поряд зі збиральництвом і мисливством в Україні і Тернопільщині зокрема, було відоме здавна, вони були одним з основних занять первісної людини. Полювання, збирання їстівних рослин, плодів і, звичайно, рибалка, були доступними шляхами забезпечити себе їжею, тому більшість поселень людей розміщувалося на берегах водойм.

Виникнення рибальства вчені датують епохою мезоліту. Чим в ті далекі часи ловили рибу – зараз важко уявити. Хоча з археологічних розкопок поселень з епохи неоліту відомо, що вже в ті часи людина добувала рибу, маючи деякі знаряддя лову. Це були тризуби, остроги, зустрічаються навіть примітивні гачки, зробленими з каменю, кісток тварин, колючок дерев. Це підтверджується і численними археологічними знахідками – глиняні та кам'яні грузила для риболовних сітей, різноманітні гачки тощо, які належать до черняхівської культури (II – V ст.) та наступних епох (VI – IX ст.). Поширенню рибальства сприяла достатня кількість рік

та інших водойм, а також прадавня традиція використання риби в харчуванні [4].

Найдавнішими рибальськими знаряддями є ударні колючі снасті; ості пристосування у вигляді вил, що мали від 2 до 12 зубів із зазубринами, якими кололи рибу біля берега або ополонок, били з човна, найчастіше і підсвічуванням – на посвіт; колотушка – палиця з потовщенням на одному кінці – і щемець, виготовлений із гілки Г-подібної форми, якими глушили рибу по первольодку. Довго зберігалися примітивні способи ловлі риби без риболовних пристосувань – ловля руками, отруєння водойми тощо.

До найпоширеніших примітивних засобів рибної ловлі на Поділлі належали вудки із саморобними, а з кінця XIX ст. фабричними гачками. Вудками користувалися, насамперед, підлітки, а також дорослі рибалки у тому випадку, коли розраховували на невеликий улов. У гирлах великих рік рибалки застосовували перемети – довгі шнурки з підвішеними до

них десятками гачків з наживкою. Шнур перетягували поперек ріки і закріплювали на берегах, а підвішені гачки занурювали у воду на потрібну глибину.

Рибалки користувалися снастями – пастками, з яких найпоширенішими були ятері – циліндричної форми сіті з кількома обручами. Найчастіше ятері склалися з двох сіток: кінець довшої сітки зав'язувався наглухо, другої – меншої, що була вставлена у першу, – мав вузький отвір, через який риба потрапляла і назад уже не могла вибратися. Інколи по боках ятера прикріплювались додаткові полотнища сіток («ятір на крилах»), які спрямовували рибу до отвору. Подібними до ятерів були верші, виплетені з лози. Ятері чи верші за допомогою грузил опускали на дно водоймища, залишаючи на ніч (інколи – з приманкою), а зранку забирали улов [4].

Риболовний промисел супроводжувався певними віруваннями, забобонами і прикметами. Побутували серед рибалок різноманітні заборони та прикмети вдалого і невдалого лову. Якщо завтра збираєшся на риболовлю, то напередодні ввечері не можна було нікуди ходити, краще сидіти вдома. Не можна ловити рибу на великі свята. Якщо по дорозі до водойми першим зустрів чоловіка лов буде вдалим, а якщо жінку та ще й старшого віку – не пощастить. Перед початком лову потрібно було перехреститися, прочитати «Отче наш» і попросити у Бога доброго улову. Окремі рибалки «клали хрест» на рибальські пастки, інші, навпаки, рекомендували на них поплювати. Виловлену рибу використовували для власного споживання і продавали. Рибу їли свіжою, в'ялили, сушили, рідше – солили. Найбільше риби споживали в пости, її додавали до юшки, борщу, картоплі тощо. Спеціальних рибних страв майже не готували, за винятком рибної юшки і тушкованої риби. Риба використовувалася і як обрядова страва. На Святвечір готували варену, смажену або печену рибу. Сьогодні, крім промислового, розвивається і споживче рибальство, яке впродовж другої половини ХХ ст. чітко розділилося на два види: аматорське і браконьєрське. Аматорське рибальство перетворилося на масову форму відпочинку. Ним займаються не тільки мешканці

прибережних населених пунктів, а ті тих, що знаходяться на значній відстані від водойм. Сьогодні застосовують як традиційне, так і новітнє риболовне знаряддя [2].

Для селян риболовля була певною підмогою в їхньому господарстві. Там, де було більше водних угідь, риба входила в їхній щоденний раціон, в інших районах її споживали передовсім у дні посту, на певні релігійні свята. Тому рибною ловлею селяни прагнули поповнити чи покращити своє харчування. Риба була також предметом продажу й обміну на інші продукти й побутові речі (льон, хліб, сіль).

У кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. рибні промисли значно скоротилися, натомість набула поширення форма орендування водоймищ (або певних ділянок) у багатих поміщиків, інколи – у сільських громад. Форми організації і способи ведення рибальства безпосередньо залежали від характеру водних угідь, видів риб, сезону риболовлі. На Поділлі, в тім числі на Тернопільщині, найбільш поширеними видами річкових риб були карась, сазан, судак, щука, лин, лящ, сом, в'юн [4].

Мисливство в Україні має глибокі і давні традиції. В епоху палеоліту воно було основним заняттям і джерелом існування людей. У мезоліті через кризу мисливського господарства, спричинену зникненням великих стадних тварин і недосконалістю старих мисливських знарядь господарське значення полювання зменшується. З переходом до відтворювального господарства мисливство, поряд із землеробством і скотарством, продовжувало відігравати значну роль у забезпеченні населення м'ясом і хутром. Середньовічні ліси були багаті на різноманітну дичину.

Масове знищення лісів почалося з ХVІ ст. через великий попит на лісові товари на зовнішньому ринку. Скорочення лісистості та непомірне полювання вплинуло і на чисельність дичини. На рубежі ХVІІ – ХVІІІ ст. закінчився етап промислового полювання на хутряних звірів. Полювання втратило значення загальнодержавного промислу [1].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. основними об'єктами полювання були дикі

свині, кози, вовки, лисиці, видри, куниці та інші дрібні звірі, а також дикі качки, гуси, дрофи, пухарі, рябчики, тетеруки, куріпки, перепілки. Способи полювання, які застосовували мисливці, можна об'єднати у дві групи: активне полювання (із вогнепальною зброєю, піками, сокирами тощо) і полювання із самоловами – пристосуваннями, які самі затримували здобич.

На території області, яка входила до складу Австро-Угорської імперії, функціонувало ряд мисливських товариств, зокрема Галицьке мисливське товариство, засноване у 1876 році з ініціативи Володимира Дідушицького, творця відомого природничого музею у Львові. Метою цього товариства було впорядкування мисливських стосунків, поширення сучасних методів вирощування тварин та мисливської етики, боротьба з браконьєрством та грабіжницькою експлуатацією угідь. Пік розвитку Галицького мисливського товариства припадає на початок ХХ сторіччя. У цей час воно налічувало біля 1 500 членів [8].

Українське товариство мисливців і рибалок (УТМР) засновано 10–13 липня 1921 року в Харкові на першому Всеукраїнському з'їзді, де було затверджено його офіційну назву і Статут. Тернопільська обласна організація Українського товариства мисливців і рибалок створена 22 липня 1947 року. До складу організації входило 17 районних організацій. Станом на 1 січня 2015 року на обліку в організаціях перебувало 7317 членів товариства, з яких 5264 – мисливці, 2053 – рибалки, об'єднані в 132 первинні колективи, 92 з яких знаходяться в сільській місцевості.

Мисливські угіддя станом на 2015 р. становили 825,4 тисячі гектарів, в тому числі за категоріями угідь: лісові – 92,0 тисячі гектарів, польові – 718,4 тисячі гектарів, водно-болотні – 15 тисяч гектарів. Районні організації УТМР за

згодою з землекористувачами організовують аматорське рибальство для членів товариства на площі 911 гектарів водного плеса.

Мисливське господарство в області здійснюють 24 користувачі мисливських угідь на площі 957,2 тис. га, з них 825,4 тис. га (87%) надано в користування 17 організаціям Українського товариства мисливців і рибалок (УТМР), 119,9 тис. га (12%) – державним лісгосподарським підприємствам, 11,8 тис. га (1%) – приватним мисливським господарствам [6]. В області зареєстровано 18 тисяч мисливців, із них щорічно бере участь у полюванні 8,0–8,3 тисячі осіб. Охорона державного мисливського фонду здійснюється егерською службою користувачів мисливських угідь спільно з державною лісовою охороною, працівниками поліції та державної екологічної інспекції, іншими структурами, відповідно до повноважень [7].

Мисливський фонд Тернопільської області в 2020 р. налічував 5 видів копитних тварин (4,1 тис. голів), 10 видів хутрових звірів (59,1 тис. шт.), 10 видів пернатой дичини (231,9 тис. шт.). Для збільшення чисельності та видового складу мешканців тваринного світу в області функціонує 9 розплідників зі штучного розведення копитних тварин, у яких утримується з метою розведення 10 оленів, 8 ланей та 60 кабанів.

В своїй діяльності обласна організація УТМР і її структурні підрозділи, керуються єдиним Статутом Українського товариства мисливців і рибалок. За свою більш ніж 100-річну історію Українське товариство мисливців і рибалок на ділі довело свою життєздатність і право бути в перших рядах охоронців природи з відтворення, охорони та раціонального використання мисливської фауни водних об'єктів, проведення комплексу біотехнічних заходів, боротьби з браконьєрством та хижаками, штучного розведення тварин із подальшим випуском в угіддя, якісний облік мисливських тварин.

Джерела та література

1. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології: нова редакція. Упорядн. О.Савчук, Харків: видавець Савчук О.О., 2015, 464 с.
2. Збиральництво, рибальство і мисливство в Україні. URL: <http://history-konspect.org> /(дата звернення: 01.09.2022)

3. Історія риболовлі. URL:<https://holidayukr.ru/ribolovlja/78-istorija-ribolovli.html> (дата звернення: 21.08.2022)
4. Історія розвитку українського рибальства. URL:<http://vlasno.info>(дата звернення: 21.08.2022)
5. Клапчук В., Проців О. Лісове та мисливське господарство Галичини: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2011. 432 с.
6. Довкілля Тернопільщини за 2013 рік. Головне управління статистики у Тернопільській області. 250 с.
7. Мисливське господарство. URL: <http://ternopillis.gov.ua>(дата звернення: 25.08.2022)
8. Województwo Tarnopolskie, Tarnopol : Komitet Wojewódzkiej Wystawy Rolniczej i Regionalnej, 1931. 452 s.

УДК 553.623

Сивий Мирослав,
доктор географічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

ЗАЧИНАТЕЛІ ІНЖЕНЕРНО-ГЕОЛОГІЧНИХ ВИШУКУВАНЬ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

В статті подано короткі відомості про ентузіастів своєї справи – людей, які організували та внесли вагомий вклад в інженерно-геологічні вишукування на Тернопільщині. Зокрема зазначено їхні посадові обов'язки, перелік робіт, які проводились ними чи під їхнім керівництвом, а також списки опублікованих робіт-статей, монографій, довідників тощо.

Annotation: *The article provides brief information about the work of enthusiasts, people who organized and made a significant contribution to engineer in gand geological exploration in the Ternopil region. In particular their job duties, a list of works carried out by the morunder their leadership, as well as lists of published works suchas articles, monographs, reference books, etc. arespecified.*

Ключові слова: *інженерно-геологічні вишукування, персоналії, публікації, польові роботи, лабораторні роботи.*

Key words: *engineering and geological searches, personalities, publications, field work, laboratory work.*

У зв'язку з безперервним і стрімким розвитком міст, збільшенням чисельності міського населення краю за рахунок постійного притоку жителів навколишніх сіл, в кінці 50-х років минулого століття виникла потреба в постановці детальних інженерно-геологічних вишукувань для раціонального і якісного планування територій, а також врахування матеріалів вишукувань в проєктах будівель і споруд.

На жаль, імена найперших зачинателів – геологів інженерно-

геологічного спрямування, які внесли певний вклад у становлення інженерної геології на Тернопільщині згубились в архівах. Слід проте відзначити працю фахівців, які були одними з перших.

У 2023 році виповняться ювілейні дати двох відомих природодослідників, знавців геології та геоморфології краю, людей, які теж стояли біля зародження широкомасштабних інженерно-геологічних вишукувань на території області: 80 років Володимиру Михайловичу Степчуку та

70 років Василю Миколайовичу Кітурі. Користуючись нагодою проведення у місті ювілейної наукової конференції, присвяченої діяльності зnanого природодослідника Миколи Чайковського, пропонуємо стислий огляд життєвого шляху та вкладу у вивчення геолого-геоморфологічних особливостей краю згаданих дослідників та їх колег, одних з численної когорти геологів та географів, які пов'язали своє життя з дослідженням теренів області.

Іван Харитонович Стенгач.

Начальник групи інженерної геології з початків утворення експедиції (друга половина 1960-х років) до 1969 року. Закінчив Одеський державний університет за спеціальністю «Інженерна геологія і гідрогеологія». Започатковуючи роботу в експедиції, особливу увагу приділяв проведенню польових досліджень, особливо визначенню фільтраційних властивостей ґрунтів. Завдяки його зусиллям в експедиції була налагоджена робота лабораторії по вивченню фізичних властивостей ґрунтів, яка знаходилась в с. Кутківці. Із сформованого ним колективу вийшли досвідчені фахівці, які пізніше працювали в інших проектних структурах на посадах, пов'язаних з виконанням інженерно-геологічних вишукувань.

Іван Васильович Ревуцький. Після закінчення Дніпропетровського гірничого інституту за спеціальністю «гірничий інженер-гідрогеолог» був спрямований в Тернопільське БМУ-71 старшим виконробом по бурінню свердловин для водопостачання. З 1969 року переведений в Тернопільську експедицію «УкрДіпроводгосп» на посаду старшого інженера, а з 1972 до 1979 року – начальник інженерно-геологічних і ґрунтових вишукувань. Продовжив розпочаті Стенгачом І.Х. роботи по забезпеченню матеріалами інженерно-геологічних вишукувань проектів меліоративного будівництва.

Микола Андрійович Козюра.

В 1963–1969 роках – керівник групи інженерних вишукувань Тернопільської філії «Діпроцивільпромбуд». Зачинатель робіт по провадженню інженерно-геологічних вишукувань для будівництва споруд цивільного та промислового призначення

на теренах області. В 1957 році закінчив Дніпропетровський гірничий інститут за спеціальністю «гірничий інженер-гідрогеолог». Започаткував роботу лабораторії із вивчення фізико-механічних властивостей ґрунтів як основи для фундаментів будівель і споруд.

Іван Романович Перешлюга.

В цьому році відзначив ювілей – 90 років від дня народження. З 1968 року працював на різних посадах в Тернопільських філіях «Діпроцивільпромбуд», «Львівдіпроводгосп», ДП «Тернопільський промбудпроект», а також за рубежем. Приймав участь у інженерно-геологічних вишукуваннях на ділянці зсуву в с. Глинна Козівського району та ін. Займався визначенням фільтраційних властивостей ґрунтів польовими та лабораторними методами. В 2015 році у видавництві «Навчальна книга – Богдан» видав посібник «Цікава інженерна геологія».

Олександр Якович Варварук.

Начальник Тернопільської експедиції «УкрЗахідДПНТР» (пізніше директор Тернопільського відділу) з 1975 по 1998 рр. В 1963 році закінчив геологічний факультет Львівського державного університету за спеціальністю «геохімія». З 1970 року працює в Тернопільській філії «Діпроцивільпромбуд» на посаді керівника групи інженерних вишукувань. З 1975 року – начальник Тернопільської експедиції «УкрДПНТР» (пізніше директор Тернопільського відділу «УкрЗахідДПНТР»). З 1994 року переведений в проектний інститут «Діпроцивільпромбуд». В 1994–1998 рр. Варварук О. Я. – директор проектно-вишукувального інституту «Гал-ПНТР» Корпорації «Терно-КОРС». В 1998 році переведений в ТВП «Тернопільархпроект» на посаду головного спеціаліста по інженерній геології.

Всеволод Анатолійович

Панченко (Тернопільський відділ «УКРРЕМЖИЛПРОЕКТ», тепер НДІ «Проектреконструкція»). Зачинатель інженерно-геологічних вишукувань в цій організації.

Володимир Михайлович Степчук.

В 1967 році закінчив географічний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка за спеціальністю «географ-

геоморфолог». До 1975 року працював у відділі інженерної геології Тернопільської експедиції інституту «УкрДІПРОВОДГОСП» (тепер ВАТ «Тернопільводпроект») на посадах від інженера-геолога до начальника загону. З 1975 по 1994 рік – у Тернопільському відділі Львівської філії «УкрЗахідДІНТР» (старший геолог, головний спеціаліст). З 1994 року – в проектному інституті «Діпроцивільпромбуд» (тепер – архітектурно-будівельна науково-проектно-виробнича корпорація «Терно-КОРС»). З 1998 року – директор проектно-вишукувального інституту «Гал-ІНТР». Інститут інженерно-технічних розвідувань «Гал-ІНТР» в складі корпорації «Терно-КОРС» виконує комплексні інженерні вишукування для будівництва (топографо-

геодезичні, інженерно-геологічні, гідрогеологічні та екологічні вишукування), інженерно-геологічні вишукування на територіях з розвитком небезпечних геологічних процесів (зсуви, карст, підтоплення та ін.). Починаючи з листопада 2006 року, інститут виконує спеціальні інженерно-геологічні вишукування за обласною Програмою моніторингу зсувних процесів на території Тернопільської області для створення оновленого кадастру зсувів Тернопільської області. В проектно-вишукувальному інституті «Тернопільводпроект» В. Степчук виконував інженерно-геологічні та гідрогеологічні вишукування на об'єктах меліоративного будівництва (осушувальні системи, ставки, греблі, мостові переходи та ін.).

Член-кореспондент Академії будівництва України, заступник керівника Тернопільського територіального відділення АБУ. Нагороджений церковною нагородою «Ювілейна медаль 1025 років хрещення Руси-України», численними грамотами Тернопільської обласної ради та облдержадміністрації.

Нижче подаємо вибрані праці дослідника, які дають уявлення про широту його наукових зацікавлень.

1. Білик М., Степчук В. Моніторинг процесу небезпечних територій Тернопільської області. Матеріали третьої науково-практичної конференції «Моніторинг навколишнього природного середовища: науково-методичне, нормативне, технічне, програмне забезпечення», м. Коктебель, 22-26.09.2008 р.
2. Степчук В., Аристов М., Спица Р. Выявление и картографирование оползней в Тернопольской области. К.: Геопрофиль 2009. №3 (6).
3. Билык М., Степчук В., Мониторинг геологической среды территории Тернопольской области в связи с активизацией экзогенных процессов. К.: Геопрофиль. 2009. №4 (7).
4. Сивий М., Кітура В., Степчук В. Особливості геологічної будови та активізація зсувних процесів на родовищі „Волицьке-2” Бережанського району Тернопільської області. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2011. №2.

Василь Миколайович Кітура. В 1972 році закінчив Кам'янець-Подільський індустріальний технікум Хмельницької області за спеціальністю «Геологія, пошуки і розвідка родовищ корисних копалин». В 1982 році закінчив геологічний факультет Львівського національного університету

імені І. Франка за спеціальністю «Геологічна зйомка, пошуки і розвідка родовищ корисних копалин». Працював техніком-геологом на Далекому Сході й Камчатці в Далекосхідній геологічній експедиції тресту «Росгеолнерудрозвідка» (м. Владивосток), техніком-геологом на золоторудному

родовищі у Південному Казахстані (піски Муюнқум) – в Південно-Казахстанській геологічній експедиції (м. Алма-Ата). У 1975–95 роках працював геологом в Тернопільському комплексному геологічному відділі Львівського філіалу Українського державного інституту інженерно-технічних розвідувань (УкрДІНТР).

Від липня 1995 р. – начальник територіального геологічного відділу Державного науково-виробничого підприємства «Державний інформаційний геологічний фонд України (ДНВП «Геоінформ України» у Тернопільській області при Тернопільській обласній державній адміністрації. При ліквідації територіальних геологічних відділів в областях України працював провідним геологом ДНВП «Геоінформ України».

З 2018 року – радник директора ДНВП «Геоінформ України» з питань надрокористування. В 2005 році представляв надра Тернопільщини від Тернопільської ОДА на виставці Торгової палати США в Києві під егідою посольства США. За результатами цієї виставки фірма «Кнауф Гіпс Скала» була залучена в освоєння надр Тернопільщини, значні інвестиції

були вкладені в освоєння Шишковецького родовища гіпсів Борщівського району (зараз Чортківського району). В 2012 році приймав участь в науковій конференції – «Нетрадиційний природний газ: стратегії енергетичної безпеки України», яка проводилась посольством США на базі Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. З 2021 року працює головним геологом Тернопільського обласного комунального підприємства «Тернопільоблнадра».

Наукові праці дослідника опубліковані у спеціалізованих часописах, збірниках, Тернопільському енциклопедичному словнику (див. нижче).

Відзнаки: медаль В. Лучицького «За заслуги в розвідці надр України» (2003 р.), до сторіччя геологічної служби України – ювілейна нагорода (2018), за відродження духовності на Тернопільщині – ювілейна медаль «1025 років хрещення Руси – України», почесні грамоти ДНВП «Геоінформ України», Тернопільської обласної ради, Тернопільської ОДА та ін.

Подаємо перелік основних праць дослідника стосовно геологічної будови та мінерально-сировинної бази краю.

1. Сивий М., Кітура В. Мінерально-ресурсний потенціал Тернопільської області: монографія. Тернопіль: Тайп, 1999. 274 с.
2. Сивий М., Кітура В. Мінеральні води Тернопільщини / М. Сивий, В. Кітура // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Сер. Географія. – 1999. – № 2. – С. 23–29.
3. Сивий М., Кітура В. Про перспективи нафтогазоносності території Тернопільщини. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Сер. Географія. Тернопіль: Тайп, 2001. № 2. С. 59–62.
4. Сивий М., Кітура В., Степчук В. Особливості геологічної будови та активізація зсувних процесів на родовищі Волицьке-2 Бережанського району. // Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка. Серія: Географія. Тернопіль: Тайп, 2011. № 2. С. 35-39.
5. Сивий М., Кітура В. Газові альтернативи України. // Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка. Серія: Географія. Тернопіль: Тайп, 2013. № 1. С. 225-232.
6. Кітура В., Сивий М. Мінерально-сировинна база та надрокористування в Тернопільській області: довідник. Тернопіль: Тайп, 2016. 239 с.
7. Сивий М., Кітура В. Мінерально-ресурсний потенціал. Географія Тернопільської області: монографія. Т.1. Природні умови і ресурси. Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В., 2017. С. 104-161.
8. Сивий М., Гавришок Б., Кітура В. Ресурсний потенціал Тербовлянщини: монографія. Т.: ФОП Осадца Ю.В., 2018. 231 с.
9. Сивий М., Кітура В. Мінерально-сировинні ресурси. Географія Тернопільської області: монографія. Природні умови і ресурси. Т. 1. Тернопіль: Тернопіль, ФОП Осадца Ю.В., 2020. 516 с.

Бочарова Людмила,
старший науковий співробітник відділу природи,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

ДОВГИЙ ШЛЯХ ПОВЕРНЕННЯ НА БАТЬКІВЩИНУ ІМЕНІ ПРОФЕСОРА ІВАНА ТЕСЛІ – ВИЗНАЧНОГО ВЧЕНОГО-ГЕОГРАФА, ПЕДАГОГА

У статті подано огляд біографії та наукової спадщини професора Івана Теслі – визначного українського географа, кліматолога, педагога, який народився на Тернопільщині, працював у Львові, Кракові, Мюнхені, Торонто, Оттаві. Він зробив внесок у дослідження географічних наук України й Канади, багато працював на ниві організації освіти та українських народних шкіл.

Annotation: The article provides an overview of the biography and scientific heritage of Professor Ivan Tesla – a prominent Ukrainian geographer, climatologist, teacher, who was born in Ternopil Oblast, worked in Lviv, Krakow, Munich, Toronto, Ottawa. He contributed to the research of geographical sciences of Ukraine and Canada, worked a lot in the field of education organization and Ukrainian folk schools.

Ключові слова: професор, І. Тесля, Й. Свинко, географія, педагогіка, Україна, Канада.

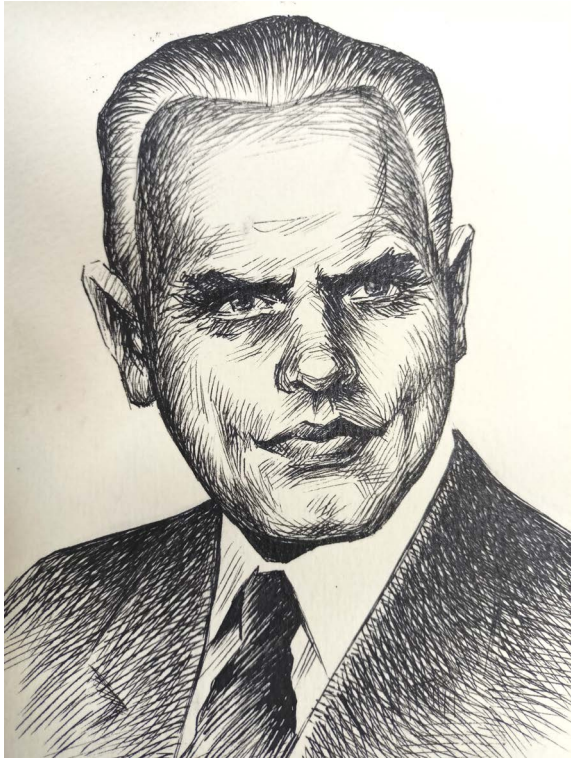
Key words: professor, J. Tesla, Y. Svyenko, geography, pedagogy, Ukraine, Canada.

19 серпня 2022 року минуло 120 років від дня народження Івана Яковича Теслі – нашого земляка, знаного вченого-географа, організатора освіти. Його праці друкувалися п'ятьма мовами: українською, польською, німецькою, англійською та французькою. Коло його наукової діяльності охоплює не

тільки географію та педагогіку, а також метеорологію, кліматологію, геофізику, геодезію, гідрографію, історію, статистику, картографію та дослідження поселень українців у Канаді (канадознавство). Ним написано понад 50 друкованих наукових праць (статей, монографій), декілька підручників та

Пошанування І. Теслі у день його 85-річчя.

Професор Іван Тесля (графіка Я. Омеляна).

сотні науково-методичних статей, заміток, рецензій. Декілька його великих наукових праць з історії було конфісковано польською поліцією під час обшуків і вони зникли безслідно. Його праці відзначаються легкістю викладу, інформаційною насиченістю, доступністю не тільки для фахівців, але й для широкого загалу. Іван Тесля був доктором філософії, дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, Канадського географічного товариства, Американського географічного товариства та Королівського метеорологічного товариства в Англії, визначним українським вченим, знаним у наукових колах світу. Проте, його ім'я як ученого-географа і педагога довгий час в Україні було невідоме, його праці були заборонені, як «ворога народу». Навіть на Тернопільщині мало хто знав і чув це ім'я до кінця 90-х років...

Ім'я Іван Тесля повернув із забуття інший професор, кандидат геолого-мінералогічних наук, викладач Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка, фундатор географічної науки на Тернопільщині, академік української екологічної АН, дійсний член НТШ, науковець, педагог, громадський діяч Йосип

Михайлович Свинко. У його дуже широкому спектрі наукових уподобань було також дослідження внеску західноукраїнських учених у розвиток різних галузей знань. Саме професор Й. Свинко віднайшов людей, які знали членів родини Теслі, почав листування з донькою вченого Марічкою, зібрав усі можливі матеріали про нашого славного земляка та його родину. Завдяки його невтомній діяльності і у фондах Тернопільського обласного краєзнавчого музею займають своє почесне місце 98 артефактів, що висвітлюють життєвий шлях та наукову діяльність І. Теслі.

Професор Й. Свинко став організатором гідного вшанування пам'яті та 100-ї річниці від дня народження І. Теслі на його Батьківщині. У 2002 році разом з науковцями Тернополя, Львова, Києва у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка було проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Географічна наука і освіта в Україні: погляд у XXI століття», посвячену 100-річчю від дня народження І. Теслі, видано книгу «Професор Іван Тесля» (Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка), опубліковано ряд статей у наукових збірниках та Всеукраїнській та місцевій періодичній пресі, передано інформації про вченого по телебаченню і радіо, в школах Тернопільської області проведено географічні олімпіади, присвячені його імені та інші заходи. У рідному селі Івана Теслі Настасові проведено святкову академію до 100-річчя від дня його народження за участі керівних органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, встановлено і освячено пам'ятний знак на місці, де стояла хата родини Теслів та відбулось урочисте відкриття пам'ятника професорові І. Теслі біля місцевої загальноосвітньої школи [4, с. 90]. В урочистостях в с. Настасів взяли участь дочка Марічка та син Юрій, котрі приїхали з Канади. Їм дуже сподобалась робота українського скульптора Олександра Маляра, автора погруддя І. Теслі. Діти сказали, що скульптору вдалось передати легку посмішку їхнього батька у камені, ту посмішку, з якою їх батько долав величезну кількість випробувань, що випали на

Іван Тесля у родинному колі.

його долю.

Іван Якович Тесля народився 19 серпня 1902 року в с. Настасові Тернопільського повіту у багатодітній селянській родині. Він був сьомою наймолодшою дитиною. У 1913 році достроково закінчив народну школу в рідному селі й розпочав навчання в українській приватній гімназії в Збаражі. Але у 1914 році почалась війна. Через рік було оголошено примусову евакуацію села Настасів спочатку у Бережанський повіт, а ще через рік до таборів виселенців у Гмінді (Австрія). Внаслідок важких умов у таборі померла мати, а в польському полоні помер брат Василь [3, с. 13]. Але в таборі Іван продовжив своє гімназійне навчання. У 1919 р. він повернувся до рідного села і у 1923-му закінчив з відзнакою Тернопільську гімназію.

Після однорічної військової служби у польській армії Іван Тесля вступив на богословський відділ до Львівської духовної семінарії [3, с. 13], однак через рік перейшов до Львівського університету спочатку на гуманітарне відділення, де студіював історію Сходу та Польщі, а після того, як зрозумів, що посаду вчителя історії дають тільки полякам і що після свого 7-місячного ув'язнення з

політичних мотивів не зможе викладати історію, перейшов на математично-природниче відділення [3, с. 14], де вивчав географічні предмети і підготував наукову роботу про багаторічні коливання атмосферного тиску на планеті. Результати цього дослідження були представлені професором Г. Арцтовським на міжнародній науковій конференції в Берліні і опубліковані німецькою мовою в Лейпцігу в 1932 році. У цьому ж році І. Тесля одержав диплом магістра філософії з географії, метеорології і геології та обійняв посаду наукового співробітника Інституту геофізики і метеорології цього ж університету. Одночасно з роботою в Інституті геофізики і метеорології був співробітником проф. В. Кубійовича: опрацьовував карти до «Атласу України», писав розділи «Підсоння» та «Води» до «Географії України і суміжних країв», опублікував праці з метеорології, геофізики, кліматології, гідрографії у наукових польських та німецьких журналах, підготував докторську дисертацію. Попри арешт та інші негаразди наполегливий вчений склав ще й педагогічний іспит та одержав диплом учителя середніх шкіл. У 1939 р. знову був ув'язнений, на щастя, не довго. Почалась друга світова війна... Свою докторську дисертацію він зміг захистити аж

після війни в 1946 р. в Українському Вільному Університеті у Мюнхені.

Паралельно з науковою роботою в Інституті геофізики і метеорології Іван Тесля працював також учителем географії Малої Семінарії у Львові. В роки Другої світової війни він займався переважно педагогічною діяльністю та організацією освіти в Галичині. У жовтні 1939 р. переїхав у м. Белза, організував з'їзд українських вчителів, домігся відкриття народної школи та гімназії в Белзі, став її першим директором; через 2 місяці прийняв запрошення переїхати у Краків і приступив до роботи у шкільному відділі Українського Центрального Комітету, а згодом став заступником Українського Учительського Об'єднання у Львові та продовжив працювати над підготовкою шкільних програм, підручників для шкіл Галичини, редагував журнал для вчителів «Українська школа», організовував з'їзди вчителів, конференції, курси підвищення кваліфікації. Катастрофічно не вистачало вчителів, підручників, бібліотек. Проте завдяки зусиллям Івана Теслі та його соратників на початку 1943–44 навчального року в Генеральній Губернії, до складу якої тоді входила Галичина, вже було 4500 українських шкіл і 9 гімназій [1]. У цей же час він створив єдиний на той час підручник з географії України для народних шкіл «Наша Батьківщина», який пізніше був перевиданий в Торонто під назвою «Географія України і українських поселень».

Влітку 1944 р. внаслідок воєнних дій родина Теслів переселилась у Сеневідськ Стрийського повіту, звідти емігрувала в Австрію, а в 1945 р. – в Баварію. В таборі для переміщених осіб у Карльсфельді І. Тесля знову зайнявся організацією української гімназії, де навчав дітей історії та географії, й продовжив це робити у Берхтесгадені, куди було переселено гімназію й частину мешканців.

У 1948 році відбулась еміграція родини в Канаду у м. Летбрідж, а через рік після закінчення контракту вони переїхали в м. Торонто. Довелось важко працювати на польових роботах, на заводі, у копальні вугілля, на будівництві і лише у вільний час була можливість займатись науковою

діяльністю і педагогікою. І. Тесля проводив дослідну роботу по вивченню історії поселення і демографії українців в Канаді і став найбільшим дослідником української канадської діаспори.

У лютому 1949 р. Іван Тесля був обраний дійсним членом математично-природописно-лікарської секції НТШ у Канаді, в липні – членом Української Вільної Академії Наук зі спеціальності «метеорологія», у 1950 р. обраний членом Королівського метеорологічного товариства В Лондоні. Але лише у 1959 р. нарешті одержав роботу за фахом у геодезичному відділі Міністерства гірництва і технічних pomірів в Оттаві, де працював до виходу на пенсію у 1969 р. Пенсійні роки ученого стали особливо плідними у науково-дослідницькій діяльності. Увесь його вільний час був присвячений українській науці. Він працював над створенням «Статистичного довідника українців Канади», «Географічного словника українських поселень в Канаді», «Історичного Атласу України», географічними нарисами «Збаражчина», «Зборівщина», «Бойківщина», «Стрийщина», «Село Настасів».

Він помер у 1996 році у місті Торонто. Тільки після його смерті його наукова спадщина почала повертатись в Україну [2, с. 6].

Писав з любов'ю до такої рідної і такої далекої України. Ось цитата з його книги «Наша Батьківщина»: «На широких рівнинах південної частини східної Європи на північ від Чорного моря й суміжних гірських хребтів, аж ген по темні праліси Підляшшя й болота Полісся простяглася гарна сонячна країна, славна своєю героїчною бувальщиною, родючістю й природними багатствами. Ця гарна земля – це наша батьківщина, край, де ми народилися й живемо, тут жили й працювали наші предки, тут живуть наші рідні, друзі й товариші та всі* люди, що говорять такою ж мовою, як і ми, співають такі самі пісні, мають такі самі звичаї і спільне минуле. Ці люди – це українці, а всі разом творять один український народ» [5, с. 3].

Джерела та література

1. Антонюк Н. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939-1944 рр). Львів, 1997. 232 с.
2. Професор Іван Тесля. Постаті українського землезнання. / упорядник професор Шаблій О. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 272 с.
3. Свинко Й. Професор Іван Тесля: вчений-географ, педагог, організатор освіти. / Професор Іван Тесля. Постаті українського землезнання. / упорядник професор Шаблій О. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 272 с.
4. Свинко Й. Повернення Івана Теслі у рідний Настасів в камені./ Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. Тернопіль: Підручники і посібники. Випуск 1 (11), 2005. 96 с.
5. Тесля І. Наша Батьківщина: підручник. Українське видавництво Краків – Львів, 1942. https://chtuvo.org.ua > authors > Nasha_batkivschyna

Суга Леся,

старший науковий співробітник відділу природи,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

«ЗБИРАЧ ЦВІТУ ПО ВСЬОМУ СВІТУ...» МИКОЛА ДЕНЕКА – ЗАСЛУЖЕНИЙ ЛІСІВНИК УКРАЇНИ, ЗАСНОВНИК ГЕРМАКІВСЬКОГО ДЕНДРОПАРКУ

У роботі висвітлено життя і діяльність Миколи Денеки – заслуженого лісівника України. Подано історію створення Гермаківського дендрологічного парку, збільшення біорізноманіття, його значення в лісовому господарстві.

Annotation: *The work highlights the life and activities of Mykola Deneka, the Honored Forester of Ukraine. The history of the creation of the Germaki dendrological park, the increase in biodiversity, and its importance in forestry are presented.*

Ключові слова: *Микола Денека, Гермаківський дендрологічний парк, рідкісні рослини, реліктові рослини, лікарські рослини, екзоти.*

Key words: *Mykola Deneka, Hermakivsky Dendrological Park, rare plants, relict plants, medicinal plants, exotics.*

Природа – неоціненний дарунок усім нам. Всевишній створив її досконалою... Але там, де ступає людська нога і ще прикладається рука, на превеликий жаль, ця бездоганність руйнується. Та час від часу на світ приходять така особистість, яка сповна розуміє мову природи, тому віддано робить усе, щоб допомогти, врятувати і розповсюдити її красу.

25 листопада 1914 року в селі Яблунів, що на Гусятинщині народився Микола Денека. Будучи роботящим і дбайливим,

ще з дитячих років працював у лісі та хоч це нелегка праця, але припала йому до душі. Вже з того часу омріявав професію лісничого. Здобув її у Сторожинецькому технікумі лісового господарства Чернівецької області. Та в часи Другої світової війни йому довелося вирубати дерева для спорудження мостів та оборонних укріплень. Мабуть, такому великому любителю лісів вкорочувати вік деревам було дуже важко. Вже в післявоєнні весни ним насаджено чимало у різних місцях нашого краю, непридатних для

Працівники лісництва в день засадження дендропарку. 1956 р. ТОКМФ-5019.

сілськогосподарських культур. Працював лісничим Яблунівського, Копичинецького, Гермаківського лісництва. Та величної слави Микола Денека здобув за створення Гермаківського дендрологічного парку, який Постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 року №584 затверджено об'єктом природно-заповідного фонду загальнодержавного значення. Свого часу відвідувачі називали його «справжнім рукотворним дивом», а ще «райським куточком на Землі»...

Ідея закласти дендропарк зародилася в 1952 році, але тоді здійснити задум було не можливо, оскільки ділянка, придатна для цієї мети не належала лісництву. Лише в березні 1956 року було одержано її взамін на таку ж площу лісництва. Основна мета створення дендропарку Гермаківського лісництва полягала в заготівлі насіння деревних та чагарникових екзотичних порід, вирощуванні садивного матеріалу для розширення дендрарію та для впровадження в лісових масивах, проведенні експериментальних та селекційних робіт, а також сприянні акліматизації порід, завезених із південних частин держави та інших країн. Готувалася база для проведення екскурсій, практичних занять з вивчення дендрології [1, с. 6].

З колективом однодумців і помічників Микола Денека взявся за роботу, значення якої важко переоцінити. Виділене поле спершу потрібно було уявно поділити і визначитися з його композицією: у яких місцях розмістити квітучі клумби, затишні красиві алеї, де і яку породу дерев засаджувати, яких форм

надавати чагарникам тощо. Все це вимагало від керівника розрахунку архітектора та художнього смаку.

З весни розпочали освоювати виділену територію. У той час лісництво техніки не мало, тому всю роботу виконували вручну. Найважче для працівників було пересаджувати дерева віком 10-15 років, завозили їх на підводах з лісових урочищ, а саме: «Залісся», «Кудринці», «Гай», «Муравінець», «Грошова» та інших. Впродовж 20 днів було висаджено близько

Микола Денека під час огляду колекції хвойних дерев у дендропарку. 1970-ті роки. ТОКМФ-4091.

2600 дерев і кущів, а ще 5200 метрів живої огорожі. Незважаючи на вік саджанців, результат приживлення на новому місці був майже 100%.

Микола Денека не зупинявся над досягнутим результатом, а прагнув додати дендропарку ще більшої краси і неповторності. Для цього довелося встановити зв'язки з найбільшими ботанічними садами і дендрологічними парками, щоб отримати насіння, розсаду багатьох форм і видів рослин із різних куточків держави. Хотілося і вдалося йому поселити на рідній землі й екзотичні рослини, завезені з Африки, Азії, Австралії, Північної та Південної Америки та інших країн, щоб милували око та радували людські серця.

У наступні роки площа окультурення дендропарку швидко збільшувалася. Під керівництвом лісника територію було поділено на секції та ділянки. Створено розсадник із посівним та шкільковим відділеннями. У них вирощували сіянці екзотів, зростали саджанці, здійснювали щеплення хвойних, виводили нові форми листяних декоративних порід, проводили експериментальні селекційні роботи.

Дерева в парку висаджували біогрупами: одні породи по 10–15 одиниць, а інші – по 50–100. Алеї відрізнялися між собою декорованими насадженнями, прикрашали їх сосни Веймутова, кедрі гімалайські, ліванські, модрини європейські, ялини сріблясті, ялівці віргінські та інші.

Впорядковано клумби з однорічними та багаторічними квітами, особливої окраси місцевості надавали 265 кущів троянд (близько 82 видів і сортів), своє місце мали й лікарські рослини: ромашка лікарська, братки, брусниця, рута пахуча, звіробій, валер'яна тощо. На території дендропарку можна було натрапити на рослини занесені до Червоної книги України: ясен білоцвітий, модрина польська, дуб австрійський, тис ягідний та інші. Зустрічалися реліктові: гінко дволопатево, бархат амурський, магнолія.

Зросла там верба Тараса Шевченка. Невеличку гілку переслали з місця, де перебував наш Кобзар на засланні. Чимало дерев висаджували відомі люди та делегації з різних країн.

Для розмноження та зберігання в зимовий період тропічних і субтропічних рослин, а також квітів було збудовано оранжерею площею 72 кв.м. Всередині розмістили басейн для зволоження повітря і поливу. Зібрано колекцію кактусів, що становила 120 різновидностей. У літній період рослини виносили з приміщення. Частина з них висаджували в ґрунт [1, с.12].

У двоповерховій будівлі діяв музей, який знайомив з історією створення дендропарку, розвитком лісового господарства, боротьбою з водною ерозією ґрунтів, багатством рослинного і тваринного світу даної місцевості.

На території парку спорудили штучні водойми та альтанку. Багатою там була не тільки флора, а й фауна. У вольєрі жили, прекрасно себе почували і розмножувалися олені благородні, завезені у 1964 році з Карпат. Гермаківський дендропарк користувався великою популярністю. На екскурсії звідусіль приїжджало безліч відвідувачів.

Микола Чайковський у статті «Справжнє диво» в газеті «Ровесник» за 16 травня 1981 року писав: «Гермаківський дендропарк є яскравим прикладом збагачення генофонду Західного Поділля. Тут зібрано цікаву колекцію рідкісних видів екзотичної декоративної дерево-чагарникової рослинності... Найбільший інтерес викликає колекція хвойних. Тут їх понад 200 видів. Дуже цікавий і різноманітний асортимент листяних порід. Переважна більшість дерев і чагарників, витримавши протягом 25 років кліматичні умови Західного Поділля, вже досягли значних розмірів і дають цінне насіння для інтродукції... В оранжереях, розсадниках, шкількових відділеннях вирощують десятки тисяч саджанців. Їм рости у нових парках, дендропарках, скверах. Цей куточок рукотворної природи надзвичайно чарівний...» [7, с. 3].

З часом площу Гермаківського дендропарку збільшили до 56 гектарів. Зібрано у ньому до двох тисяч видів і форм порід екзотів. Під керівництвом Миколи Денеки, його строгим наглядом кожен клаптик засадженої землі був доглянутим. Не дозволялося нікому зірвати квіточку, пошкодити гілочку чи зрубати дерево...

Кашикет і кітель форменій лісівника Миколи Денеки. 1980-ті роки. ТОКМТ-1762, ТОКМТ-1763.

Життєвий шлях цієї людини закінчився в 1985 році. На жаль, належного продовжувача його справи не знайшлося... Гермаківський дендропарк почав заростати та втрачати свій естетичний вигляд. Він і досі чекає свого гідного господаря.

На честь Миколи Денеки в дендропарку встановлено пам'ятник, неподалік меморіальну дошку, на якій зазначено ініціатора та технічного керівника, час створення даного науково-культурного об'єкту. Під час відзначення 100-річчя від дня народження знаного лісівника на території Гермаківського лісництва символічно посадили дуб.

Фондова збірка Тернопільського обласного краєзнавчого музею у роздільнику «Денека Микола Григорович» нараховує

Микола Денека - заслужений лісівник України. Експозиційна зала відділу природи.

понад 130 музейних предметів. Це – фотографії, посвідчення, грамоти, медалі, значки, предмети форменого одягу лісівника, публікації тощо.

Окрема частина експозиційної зали відділу природи присвячена Миколі Денеці. У ній представлено матеріали, що знайомлять відвідувачів із його життям та трудовою діяльністю. Серед фотографій цікавою є та, на якій зображено працівників лісництва в день засадження дендропарку. Привертають увагу й інші експонати, зокрема книга «Дендропарк Гермаківського лісництва» Миколи Денеки, де автор детально описав історію створення і розвитку дендропарку.

Микола Денека залишився у пам'яті нащадків добросовісним, відповідальним і наполегливим працівником, який значну частину свого життя присвятив розвитку лісової галузі, а Гермаківський дендропарк – це вінець його творіння і приклад для наслідування майбутнім поколінням.

Джерела та література

1. Денека М. Г. Дендропарк Гермаківського лісництва. Київ: Урожай, 1971. 136 с.
2. Денека М. Ліс, любов моя. Надзбручанська правда. 1981. 17 вересня. (№ 112) С. 3.
3. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба та ін. Київ: Поліграфкнига, 2009. Т. 5. 557 с.
4. Слагін І. Рукотворні лісові дива. Свобода. 2003. 8 липня. (№ 68). С. 4.
5. Мандзій І. Сумує парк за своїм господарем. Вільне життя плюс. 2019. 13 вересня. (№ 74). С. 5.
6. Тадейчук Є. Зелена перлина Надзбруччя. Надзбручанська правда. 1981. 17 вересня. (№ 112) С. 3.
7. Чайковський М. П. Справжнє диво. Ровесник. 1981. 16 травня. (№ 59). С. 3.

Дзюбенко Наталія,
кандидат біологічних наук,
Державний природознавчий музей НАН України
Савицька Анастасія,
кандидат біологічних наук
Державний природознавчий музей НАН України
Бокотей Андрій,
доктор біологічних наук,
Львівський національний університет ім. І. Франка,
Державний природознавчий музей НАН України

«ТЕРНОПІЛЛЯ: ПОДОРОЖ ЗА П'ЯТЬ МОРІВ» - ПРОЕКТ РЕЕКСПОЗИЦІЇ ВІДДІЛУ ПРИРОДИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У роботі подана концепція реекспозиції відділу природи Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Наведені принципи і підходи до сучасної інтерпретації природничих колекцій музею у публічній комунікації. Запропонована тематико-експозиційна структура майбутньої експозиції.

Annotation: The article presents the concept of re-exposition of the department of Nature of the Ternopil Regional Museum of Local Lore. The principles and approaches to the modern interpretation of the museum's natural collections in public communication are provided. The thematic-exhibition structure of the future exhibition is proposed.

Ключові слова: краєзнавчий музей, експозиція, природничі колекції, інтерпретація колекцій.

Key words: Lore museum, Exhibition, Natural history collections, Interpretation.

Експозиція відділу природи Тернопільського обласного краєзнавчого музею є частиною постійної експозиції, відкритої у 1982 році у новій, спеціально спорудженій будівлі, за проектом архітектора О. Головачака. Архітектурно-художнє вирішення експозиції здійснювали львівські та тернопільські художники, а сама експозиція укладена за хронологічно-тематичним принципом [3, с. 4]. Тематико-експозиційний план складений у 1979 році Сидонією Зелінською, завідувачкою відділу природи та авторкою експозиції. Природа краю була представлена в 11-ти розділах, у яких за допомогою зразків з колекції, діорам, схем, таблиць, макетів, текстів відвідувачу надавалася інформація про географічне положення та історію досліджень

Тернопільщини, геологічну будову та історію розвитку життя на землі, корисні копалини, рельєф, клімат, типові ландшафти, ґрунти, рослинний і тваринний світи, охорону природи тощо. На момент створення, експозиція відповідала найвищим стандартам та методичним підходам до природничих експозицій [2]. Але, враховуючи що з моменту відкриття музею пройшло понад 40 років, сьогодні вона вже не відповідає очікуванням сучасних відвідувачів. З одного боку, частина текстів і пояснень втратили актуальність завдяки розвитку природничих наук, з іншого – застарілий дизайн, невідповідність технічних рішень сучасному розвитку технологій, роблять експозицію менш привабливою для відвідувача. Експозиція з часом припинила виконувати головну місію

– створювати середовище для навчання та рефлексій.

У 2019–2020 адміністрацією ТОКМ розпочаті підготовчі роботи з реекспозиції відділу природи. На базі музею створена робоча група для розробки концепції реекспозиції, що складалася з працівників відділу природи, заступника директора з наукової роботи та головного зберігача Тернопільського обласного краєзнавчого музею, а також науковців Державного природознавчого музею НАН України.

Робоча група сформувала наступні засадничі положення майбутньої експозиції.

Мета: поєднуючи унікальні регіональні колекції з глибокою науковою і музеологічною інтерпретацією, запропонувати відвідувачу на прикладі Тернопільщини сучасне уявлення про світ, взаємозв'язки та зміни у природних процесах, викликати прагнення пізнання навколишнього світу та місця людини в ньому, привити почуття любові до природи та відповідальності за стан довкілля.

Завдання:

- Ознайомити відвідувача з сучасною картиною світу, відобразивши в експозиції досягнення науки і зокрема дослідників Тернопільщини.
- Продемонструвати розвиток життя на Землі, показавши особливості процесів формування ландшафтів, фауни та флори регіону у контексті глобальних змін.
- Викликати бажання пізнавати і розуміти навколишній світ шляхом розкриття причинно-наслідкових зв'язків, формування асоціативних рядів, активізації особистого досвіду відвідувача та поглиблення його знань.
- Показати красу природи, її розмаїття та функціональну довершеність.
- Показати можливі наслідки втручання в природні процеси та вплив цих наслідків на довкілля і саму людину.
- Розвивати почуття відповідальності кожного за стан довкілля, виходячи з нерозривності людини і природи.

Для розробки концепції робочою групою проведені попередні аналітичні роботи, такі як аудит природничих колекцій музею, дослідження потенційної аудиторії

та визначення цільових аудиторій музею, прогноз можливих кількісних показників відвідування музею різними сегментами аудиторій. В основу концепції лягла створена робочою групою стратегія інтерпретації природничих колекцій ТОКМ.

На підставі проведених досліджень сформована ключова ідея нової експозиції відділу природи ТОКМ – природничі колекції музею це зашифрований путівник по Тернопільщині, розгадавши який, ми зможемо мандрувати не тільки у просторі, а й у часі. Виходячи з цього вся експозиційна нарація побудована як бортовий журнал морської подорожі у просторі та часі. Предмети з колекції будуть провідниками у цій подорожі та ключами до шифру. Враховуючи, що найціннішою і найбагатшою частиною природничих колекцій є палеонтологічний і геологічний фонди, ми обрали основною темою нарації, тему морів, які в різні періоди геологічної історії краю вкривали цю територію. Найбільших було п'ять, тож за сценарієм відвідувач відправляється у морську подорож за п'ять морів. Навіть на сучасній території Тернопільщини ми постійно наштовхуємося на свідчення присутності моря. Адже гряда Подільських Товтр є нічим іншим як кораловим рифом, отже і мешканці Тернопільщини, і гості краю постійно ходять дном давнього моря. Провідна ідея сценарію (табл.) – за допомогою геологічних зразків показати відвідувачам, що сучасний рельєф Поділля, є наслідком бурхливої геологічної історії як усієї Землі, так і регіону зокрема. Палеонтологічні зразки розкажуть нам про біологічне різноманіття, клімат та інші особливості різних періодів. Мандруючи крізь кілька мільярдів років, відвідувач потрапляє через карстову лійку у велику печеру. Адже карстові породи і величезні підземні печери є невід'ємними туристичними і науковими приладами області. У печері відвідувачі за допомогою сучасних мультимедійних засобів дізнаються про те, як утворюються різні печерні формації, про науку спелеологію та троглодитів, тварин що населяють печери. Печера у експозиційній нарації слугує своєрідним часовим порталом, через який відвідувач потрапляє у сучасний світ Тернопільщини. Інформація про різні

рельєфні формування території і тваринний і рослинний світи, що їм відповідають, буде наведена таким чином, що відвідувач зможе сконцентрувати увагу на змінах, які відбулися за антропогенного впливу у флорі і фауні цих територій. Які види зникли, а які з'явилися і чому. Враховуючи, що колекція хребетних тварин не дозволяє повністю представити різноманіття регіону, сучасна біота буде охарактеризована за біотопним принципом. Біота лісів горбогір'я, біота відкритих ландшафтів, степові біотопи і біота змінених ландшафтів.

Враховуючи, що основною цільовою аудиторією експозиції відділу природи визначена родина з дітьми, а додатково – шкільні групи, експозиція буде насичена сучасними засобами подання інформації. Це мультимедійні станції, інтерактивні елементи, аудіо-супровід – все, що може урізноманітнити досвід відвідувача за взаємодії з музейним предметом. Саме для

цієї аудиторії у сценарії передбачена окрема стежка відвідування «Науково-дослідницької станції». Використовуючи архітектурні особливості конструкції залу відділу природи, довкола трьох несучих колон будуть розміщені три інтерактивні мультимедійні науково-популярні станції, присвячені різним природним явищам і об'єктам. Перша станція «Ґрунти» буде знайомити відвідувачів з типами ґрунтів Тернопільщини та особливостями життя у ґрунті. Друга станція «Терен колючий» розповідатиме про поняття консорції, показуючи на прикладі тернового куща у різні пори року взаємодію між рослинами та тваринами у природі. Третя станція «Мамути і слони» присвячена найціннішим експонатам природничої колекції – скелету мамута найвеличнішого та черепу динотерія. Через палеонтологічні зразки що належать слоновим, відвідувач дізнається як працює природний добір і що таке еволюція.

Таблиця. Тематична структура експозиції «Тернопілля: подорож за п'ять морів»

Код	Розділ	Тема	Підтема	Хронологія
1.	Вступна зона.			
1.1.		Тернопілля – унікальність Тернопільської області. Інформаційна панель.		
1.2.		Вступне відео-запрошення у подорож за 5 морів. Мандрівка відбувається у часі і просторі, але весь час на території Тернопільської області.		
2.	Корабель часу. Подорож у часі триватиме понад 3 млрд. років і більшу частину цієї мандрівки ми будемо пересуватись прадавніми морями.			
2.1.		Вікно науки «Геологія і стратиграфія». Мультимедійна станція.		
2.1.1.			Наука геологія.	
2.1.2.			Скам'янілість – що це?	
2.1.3.			Стратиграфія-хроніки природи.	
2.2.		Подорож у минуле Хронологічна шкала по всій довжині стіни. Перші 3 млрд. років скручені у спіраль. Проходячи вздовж стіни ми за 50 кроків пройдемо 4,5 млрд. років. Від докембрію до антропогену. Один крок буде дорівнювати десяткам мільйонів і сотням тисяч років. Як мінялася територія «Тернопільщини» впродовж цього часу.		
		Стандарт зупинки: Текст – загальна характеристика. Реконструкція вигляду. Зразки скам'янілостей з колекції. Тексти другого рівня з цікавими та детальнішими поясненнями. Якщо дозволяє матеріал, проводимо паралелі з сучасністю, звертаємо увагу на етапи формування рельєфу і ландшафтів області.		
2.2.1.			Кам'яний літопис: загальна характеристика і геологія області. Чому у нашої кам'яної книги не всі сторінки на місці?	3500 млн. – 450 млн. років тому

Код	Розділ	Тема	Підтема	Хронологія
2.2.2.			Силурійське море. Куксонії – перші наземні рослини.	420 млн. – 400 млн. років тому
2.2.3.			Девонське море	400 млн. – 320 млн. років тому
2.2.4.			Юрський період 2.2.4.а – Море 2.2.4.б - Суходіл	185 млн. – 140 млн. років тому
2.2.5.			Крейдове море.	140 млн. – 70 млн. років тому
2.2.6.			Палеогенові моря 2.2.6.а – Суходіл 2.2.6.б - Море	70 млн. – 25 млн. років тому
2.2.7.			Неогеновий період (міоценові моря і формування Подільських Товтр) 2.2.7.а – Торгонське море – сарматське море 2.2.7.б – Рифи і Товтри 2.2.7.в – Суходіл.	25 млн. – 2,5 млн. тому років тому
2.2.8			Антропоген	2,5 млн. – до тепер.
3.	Карст.			
3.1.		Вікно науки: спелеологія і карст.		
3.1.1.		Карст – утворення і характеристика.		
3.1.2.		Спелеологія: наука і захоплення.		
3.2.		Карстові печери.		
3.2.1.		Печери Тернопільської області.		
3.2.2.		У печерах: типи печер, сталактити, сталагміти, підземні води.		
3.2.3.		Печера Оптимістична – геологічна пам'ятка природи.		
3.3.		Троглодити: фауна печер.		
3.3.1.		Хто живе у печерах? Хребетні, безхребетні вічного мороку.		
4.	Рельєф і ландшафти.			
4.1.		Серед рифів Загальна характеристика процесу формування сучасного рельєфу. Подільські товтри.		
4.2.		Основні рельєфи області.		
4.2.1.		Тернопільське плато		
4.2.2.		Горбогір'я		
4.2.3.		Придністров'я		
4.2.4.		Товтри		
4.2.5.		Авратинська височина		
4.2.6.		Мале Полісся		
5.	Сучасні біотопи.			
5.1.		Ліси.		
5.1.1.		Праліси.		
5.1.2.		Штучні ліси.		
5.2.		Відкриті ландшафти.		

Код	Розділ	Тема	Підтема	Хронологія
5.2.1.			Степи.	
5.2.2.			Луки.	
5.2.3.			Агроландшафти.	
5.3.		Вода		
5.3.1.			Ріки.	
5.3.2.			Дністер і Збруч.	
5.3.3.			Карстові озера.	
5.3.4.			Стави.	
5.4.		Сусіди.		
5.4.1.			Мешканці будинків і квартир - розріз будинку поділений навпіл. Одна частина багатоповерховий міський будинок. Друга частина приватний будинок.	
5.4.2.			Парки – мешканці зелених зон міста.	
6.	Охорона природи.			
6.1.		Дива Тернопільщини.		
6.1.1.			Природно-заповідні території.	
6.1.2.			Що обов'язково побачити на Тернопільщині.	
6.2.		Червона книга України.		
6.2.1.			Рослинний світ.	
6.2.2.			Тваринний світ.	
6.3.		Дослідники та природоохоронці Тернопільщини.		
7.	Наукові станції.			
7.1.		Мамути та слони: еволюція та природний добір.		
7.1.1.			Мамут.	
7.1.2.			Мастодонт.	
7.1.3.			Динотерій.	
7.2.		Терен колючий.		
7.2.1.			Весна.	
7.2.2.			Літо.	
7.2.3.			Осінь.	
7.2.4.			Зима.	
7.3.		Ґрунти.		
7.3.1.			Типи ґрунтів.	
7.3.2.			Підземні мешканці.	

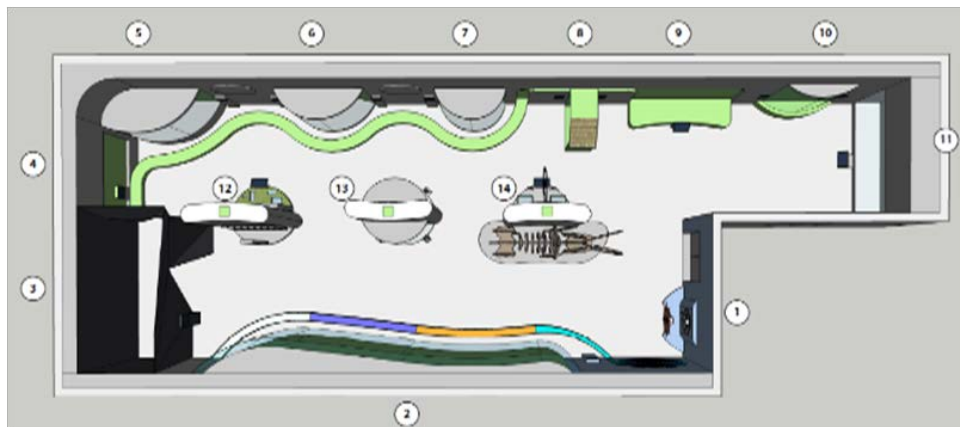
У сучасній виставковій і експозиційній діяльності провідних природничих музеїв світу існує тенденція відображення не лише наукового прогресу з профільної тематики музею, але й здобутків музеології у створенні власного дизайну та формуванні системи підходів з організації неформального навчання. Розроблена концепція повністю відповідає сучасним вимогам до побудови

експозицій: наявність загального задуму або «великої ідеї», інтерпретація, нарративність, мультидисциплінарність, інтерактивність, доступність, багатоцільове призначення.

Втілення концепції експозиції відділу природи Тернопільського обласного краєзнавчого музею дозволить повністю реалізувати освітньо-виховну функцію музею, що тісно пов'язана з комунікаційною

діяльністю як процесом передавання й усвідомлення інформації, що відбувається між музеєм і суспільством та виражається

переважно у музейному експонуванні та інтерпретації [1].

План експозиції відділу природи ТОКМ.

Умовні позначення: 1. Вступна зона. 2. Подорож у минуле на кораблі часу. 3. Карст. 4. Рельєфи і ландшафти. 5. Сучасні біотопи: ліси. 6. Сучасні біотопи: відкриті ландшафти. 7. Сучасні біотопи: вода. 8. Сучасні біотопи: сусіди. 9. Охорона природи. Дива Тернопільщини. 10. Охорона природи. Червона книга. 11. Охорона природи. Дослідники. 12. Наукова станція: ґрунти. 13. Наукова станція: терен колючий. 14. Наукова станція: мамути та слони: еволюція і природний добір.

Джерела та література

1. Вайдахер Ф. Загальна музеологія: Посібник. Львів: Літопис, 2005. 628 с.
2. Тематико-експозиційний план відділу природи. Укладач С.С. Зелінська, 1979 р. Архів ТОКМ. 27 с.
3. Тернопільський краєзнавчий музей: путівник /С.С. Зелінська, О.С. Ситник, Я.М. Гайдукевич та ін.; упоряд. В.А. Лавренюк; худож. Ю.І. Соколов. – Л.: Каменярь, 1986 - 72 с.

УДК 911

Заставецька Леся,
доктор географічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка
Заставецький Тарас,
кандидат географічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

**ГЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА —
УНІКАЛЬНА ЛОКАЦІЯ ДЛЯ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ
СТУДЕНТСЬКОЇ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ**

У роботі висвітлено особливості створення та функціонування геологічного музею у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. Володимира Гнатюка.

Ровесник незалежної України, музей був і залишається унікальною локацією для освіти та виховання студентської та учнівської молоді. Геологічний музей в ТНПУ налічує понад 1500 експонатів, розміщених в 6 тематичних відділах. Потенціал музею активно використовується для здійснення освітньої, наукової та виховної діяльності молоді. Сучасні цифрові технології дозволяють поряд із традиційними формами роботи – екскурсіями, тематичними лекціями, активно застосовувати форми онлайн-діяльності, що дає можливість залучати до знайомства з колекціями музею широкого кола відвідувачів з різних регіонів України.

Annotation: *The work highlights the peculiarities of the creation and functioning of the geological museum at the Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk. A peer of independent Ukraine, the museum was and remains a unique location for education and upbringing of students and apprentices. The Geological Museum at TNPU has more than 1,500 exhibits, housed in 6 thematic departments. The museum's potential is actively used for educational, scientific and educational activities of young people. Modern digital technologies allow, along with traditional forms of work – excursions, thematic lectures, to actively use forms of online activity, which makes it possible to attract a wide range of visitors from different regions of Ukraine to get to know the museum's collections.*

Ключові слова: музей, геологія, освіта, краєзнавство, екскурсія.

Key words: museum, geology, education, local history, excursion.

Одним із важливих інструментів навчання та виховання молоді музеї різного профілю. Серед таких музейних установ особливо цікавими є геологічні музеї, які дають можливість учням та студентам ознайомитись з історією розвитку планети, цінними зразками мінералів, корисних копалин своєї країни та різних регіонів світу. Однак, повноцінних геологічних музеїв сьогодні при навчальних закладах України не так і багато. Добре укомплектований геологічний музей, який активно використовується в навчальному процесі та екскурсійній діяльності, є в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка.

Геологічний музей географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка належить до числа молодих музеїв – заснований у 1991 році. Однак історія його розпочалась набагато раніше. Основою для створення геологічного музею послужили зразки мінералів, гірських порід та скам'янілих решток тварин і рослин, зібраних проф. Свинком Й. М. впродовж п'ятох десятиріч роботи (починаючи з 1960 р.) в колишньому Кременецькому, а з 1969 року в Тернопільському державному педагогічному інституті [1]. Значну допомогу в зборі зразків, особливо рудних мінералів надали близькі друзі-геологи, що

працювали в різних регіонах України та колишнього СРСР (А. Богущкий, Ю. Ляхов, М. Павлунь, В. Харкевич та ін.). Зараз у музеї нараховується понад 1500 експонатів (станом на 01.01.2021 р.). Тут є зразки з Поділля, Карпат, Донбасу, Полісся та інших регіонів України, а також з Казахстану, Середньої Азії, Забайкалля, Кавказу, Уралу, Хібінських гір тощо. В останні роки (починаючи з 2001 р.) музей поповнився колекцією порівняно рідкісних і оригінальних зразків гірських порід – травертинів, зібраних і опрацьованих асист. кафедри фізичної географії О. Волік і проф. Й. Свинком [1].

Музей уже має свій Статут, Положення, інвентарну книгу, книгу обліку відвідувачів, план роботи тощо. Профіль музею освітній, що засвідчує «Свідоцтво», видане управлінням освіти Тернопільської області державної адміністрації № 27/19–27 від 7.11.2001 р. [1].

Геологічний музей складається із 6 відділів, а саме:

- 1) Відділ геологічної історії Землі;
- 2) Мінералогія;
- 3) Корисні копалини;
- 4) Гірські породи;
- 5) Палеонтологія;
- 6) Травертини.

У 2019 році геологічний музей поповнився унікальною колекцією мушель, які були подаровані тернопільською

меценаткою Дарією Наконечною. Колекція нараховує 300 експонатів, що представляють різні моря та океани нашої планети.

Сьогодні геологічний музей ТНПУ активно використовується в освітньому процесі – тут відбуваються заняття для студентів географічного факультету з геології. Для учнів загальноосвітніх закладів проводяться загальні та тематичні екскурсії.

З 2020 року викладачі кафедри географії та методики її навчання ТНПУ запровадили нову форму роботи музею – онлайн екскурсії. У період з 2020–2021 рр. вдалось провести 8 онлайн екскурсій, під час яких в режимі живого часу учасникам було продемонстровано структуру музею та його колекції. Загалом під час кожної такої зустрічі вдалось залучити до 60-80 глядачів, які представляли різні куточки нашої країни – Львівська, Тернопільська, Дніпропетровська, Херсонська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Хмельницька та ін. області. Серед онлан-відвідувачів були представники вищих та загальноосвітніх навчальних закладів, студенти коледжів, викладачі та вчителі.

У подальших планах роботи музею – створення паперового та онлайн-каталогів

геологічних колекцій, створення сайту та You-Tube-каналу з тематичним наповненням. Важливим кроком розвитку музею стане оцифрування всіх його експонатів, створення віртуальних турів та інтерактивної карти корисних копалин України. Це дозволить зробити матеріали геологічного музею доступними для ознайомлення для широкого загалу відвідувачів в Україні та за її межами.

Джерела та література

1. Геологічний музей ТНПУ / Офіційна сторінка кафедри географії та методики її навчання. URL: <https://tnpu.edu.ua/faculty/geo/economgeo.php>
2. Вихрущ А., Штокало В. Свинко Йосип Михайлович // Тернопільський Енциклопедичний Словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2008. Т. 3 : П – Я. С. 233
3. Свинко Й., Волік О. Травертинові скелі Середнього Придністров'я. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 44 с.

Гулик Оксана,
завідувач відділу науково-просвітницької роботи,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ: НОВІ ФОРМИ РОБОТИ ІЗ ВІДВІДУВАЧАМИ

В статті висвітлюється роль музейної педагогіки як посередника між музеєм і школою, вона сприяє створенню ефективного навчального середовища, формує в учнів емоційно-ціннісне ставлення до знань. Представлені нові форми роботи наукових співробітників, висвітлено використання інтерактивних засобів, взаємодію із відвідувачами на прикладі Тернопільського обласного краєзнавчого музею. У складний період російсько-української війни велика увага приділяється патріотичному вихованню. Для отримання хороших знань в учнів має бути тісна співпраця між вчителем та музейником, пізнання і навчання подається дуже часто в ігровій формі.

Annotation: *The article highlights the role of museum pedagogy as an intermediary between the museum and the school, which contributes to the creation of an effective educational environment, the formation of students' emotional and valuable attitude to knowledge. New forms of work of scientific staff are presented, the use of interactive tools, interaction with visitors is highlighted on the example of the Ternopil Regional Museum of Local History. During the difficult period of the Russian-Ukrainian war, great attention is paid to patriotic education. In order for students to gain good knowledge, there should be close cooperation between the teacher and the museum curator, knowledge and learning are often presented in a game form.*

Ключові слова: *музейна педагогіка, нові форми роботи, музейні експонати, інтерактивні методи навчання, тематичні екскурсії, майстер-класи, квест.*

Key words: *museum pedagogy, new forms of work, museum exhibits, interactive teaching methods, thematic excursions, master classes, quest.*

Актуальність теми. Враховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні – російсько-українську війну, актуальними питаннями стають навчання та виховання у відвідувачів музею почуття патріотизму, активної громадянської позиції, єднання країни. На сьогодні таке виховання є пріоритетним. Головною домінантою національно-патріотичного виховання молоді є формування у людини ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної, за змістом, життєвої позиції. В основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідею розвитку української державності як консолідуючого

чинника розвитку суспільства й нації в цілому. Для проведення заходів, які відбуваються у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї (далі ТОКМ) науковими співробітниками, використовуються нові форми й методи роботи та виховання, що базуються на українських народних традиціях, кращих надбаннях національної та світової культури тощо. Саме у тематичних та інтерактивних екскурсіях – на прикладах історії становлення Української державності, українського козацтва, героїки визвольного руху та ознайомленням з традиціями шанобливого ставлення українського народу до природи, виникає любов до рідного краю, Батьківщини, гордість за природні об'єкти

державного і світового значення, формується національно-патріотичне виховання відвідувачів музею [3].

Переоцінка цінностей, підвищення інтересу суспільства до формування творчої особистості зумовили особливу увагу до культурної спадщини минулого, що зберігається у музейних експозиціях, збірках та колекціях. Музей виступає потужним та дієвим засобом розширення сучасного освітнього простору через зразки матеріальної та духовної культури, це сприяє соціокультурній адаптації на основі засвоєння досвіду минулих поколінь, залучення до загальнолюдських та національних цінностей. Традиційно, співпрацю музею із закладами освіти розуміли у контексті організації екскурсійної діяльності, метою якої було пізнання нових цікавих фактів, або розширення навчального матеріалу. Такі форми співпраці особливо стали поширеними у 70–80-х рр. ХХ ст., та вирізнялися стандартністю, однотипністю та шаблонністю. Це було зумовлено, по-перше, авторитарним характером самої організації навчання й виховання (вчителі радше змушували учнів добровільно-примусово виконувати практичні завдання у музеї, на що школярі відповідали байдужістю, неухважністю та порушенням дисципліни); по-друге, для вчителів «похід до музею» перетворювався у захід, за який треба відповідно прозвітувати перед керівництвом школи; по-третє, музейні працівники найчастіше використовували стандартну оглядову екскурсію, рідше тематичну. Пошук нових форм взаємодії музею та освіти поступово приводив до розуміння, що музей має бути місцем добровільного відвідування, де повинні відбуватися заняття для дітей та молоді з максимальним урахуванням їх навчально-пізнавальних інтересів [5, с. 2–3].

Саме музейна педагогіка і є посередником між музеєм і школою, вона сприяє створенню ефективного навчального середовища, формує в учнів емоційно-ціннісне ставлення до знань тощо. У цих двох інституцій є спільна мета: виховувати почуття патріотизму, гордість та дбайливе ставлення до надбань світової та вітчизняної науки, культури, природи; залучати молодь

до дослідницької діяльності засобами музейної експозиції, розвивати їхнє уміння і творчі здібності, вироблення здатності до самостійних суджень, оцінок, аналізу, навичок критичного мислення тощо [1], [4].

Найголовнішим завданням музейної педагогіки на сьогодні є використання історичної, природничої та культурної спадщини нашого народу у системі виховання особистості – патріота своєї держави. Патріотичне виховання молоді потребує делікатності, щирості, невимушеності, ненав'язливості [1].

Необхідно відзначити, що процес взаємодії школи і музею має відбуватися у тісній співпраці вчителів і музейних співробітників. Вчитель має переосмислити освітні категорії, поглибити знання щодо сучасних підходів у навчанні та виховання в умовах музейного середовища. Музейні співробітники, працюючи із шкільними програмами, добре орієнтуються у фондах ТОКМ, використовують при необхідності, додаткові експонати до постійнодіючої експозиції, так і поза її межами (виїзні проєкти), готують тематичну розповідь із врахуванням вікових особливостей, розробляють нові форми роботи. За їх допомогою відвідувачі будуть активними слухачами та безпосередніми учасниками. Використання саме такого підходу в музейній роботі є ефективним у навчально-виховному процесі [2], [7].

Музей є унікальним засобом навчання та виховання: цінні експонати дають можливість безпосередньо доторкнутися до навчального матеріалу, що вивчається на уроках історії, географії, природознавства, народознавства та ін. Завдяки вдалому поєднанню музейними співробітниками ТОКМ дидактичних методів і прийомів (використання: ілюстрації й демонстрації, пошукової роботи, презентацій, пізнавальних ігор тощо) та нових форм роботи (проведення майстер-класів, тематичних та інтерактивних екскурсій, палеонтологічних розкопок тощо) дають можливість зануритися та відчувати ту чи іншу історичну епоху, геологічний період, провести палеонтологічне дослідження, дізнатися про звичаї та традиції українців [1, с. 9].

Застосування сучасних технологій у музейній педагогіці потребує практичної реалізації досвіду усього культурно-освітнього потенціалу музею, та висвітлення інформації, яка зосереджена у музейних експонатах. Умовами цього є розкриття ролі музейного предмета як своєрідного символу тієї чи іншої епохи, культури, геологічного періоду. Очевидно, що такий підхід сприятиме розширенню світогляду учнів, дасть змогу активно пізнавати та розуміти оточуючий світ, відчувати глибину світової та національної культури [1].

Одним із важливих напрямків діяльності музею є взаємодія із відвідувачами. Серед музейної аудиторії – діти дошкільного віку, школярі, студенти, дорослі. Наукові співробітники ТОКМ використовують такі форми роботи з відвідувачами, які б задовольняли потреби усіх вище перерахованих вікових категорій, а також охоплювали б основні напрямки культурно-освітньої роботи музею – інформування, навчання, виховання, творчість, спілкування, пізнання, гра, відпочинок. У ТОКМ розроблені наступні форми роботи із відвідувачами: екскурсія (оглядова, тематична, інтерактивна), лекція-демонстрація, музейний урок, тематичне заняття, майстер-клас, квест, творча зустріч, мистецька студія, конференція, наукові читання, презентація тощо. Найбільшим попитом користуються:

– **оглядова екскурсія** (яка охоплює три експозиції, зокрема відділи: Природи, Стародавньої історії, Нової та новітньої історії);

– **тематичні та інтерактивні екскурсії:** «Заповідні перлини Тернопільщини» – розповідь, презентація. У цій екскурсії, подається ряд легенд, які мають нотки патріотичного виховання¹:

Давня легенда... але як ж актуальна і сьогодні! Із перших днів війни російські ордінці мали б зрозуміти, що українці – нація нескорених і непоборних людей!

Використання таких легенд ознайомлює молодь з нашою історією та боротьбою краян за свою незалежність, виховує патріотів та почуття гордості за славне минуле та сьогодення рідного краю.

Окрім природничого спрямування, є й історичні тематичні та інтерактивні екскурсії, які містять елементи патріотичного виховання, зокрема «Трипілля – перша цивілізація України». Вона складається із розповіді, демонстрації археологічного обладнання та артефактів трипільської, перегляду відео, гри; «Українське військо у боротьбі за Українську Державність» – демонстрація однострою, спорядження, озброєння військових формувань (армії УНР, УСС, УПА), усе це супроводжується цікавою та змістовною розповіддю та переглядом фільму. Ці інтерактивні екскурсії є популярними серед учнів, студентів та дорослих відвідувачів. Тут наведено лише окремі приклади, а загалом музейниками ТОКМ розроблено близько 40-ка тематичних, інтерактивних екскурсій.

– **майстер-класи:** «палеонтологічні розкопки», де учасники спробують себе у ролі палеонтолога та віднайдуть під час розкопок залишки справжніх давніх істот, цей майстер-

¹«Давно це було – десь у XIII чи XIV ст. У ті часи на наш край часто набігали татари, розорюючи і спустошуючи його. Так, після таких нападів у полон були взяті молоді Кременчанки. Звільнились... Мов сполохані сарни, мчать красуні на гору, а за ними, як мисливські хорти, неслись хижі ордінці. Вони були сильніші і швидко оточили бранок з усіх боків, не даючи їм вислизнути від погоні. Ось і вершина гори. Але і тут нема дівчатам порятунку! Відважні красуні завмерли...»

Татари зі смолоскипами підступають до дівчат. Дівчатовька! Подружки! Не підемо в полон ворога! Бо краще смерть, а ніж життя в неволі! Все знаєте: сьогодні вмерли наші батьки, наречені, але вони залишилися вільними! Давайте і ми сплетемо наші коси разом і кинемося зі скелі вниз! Хай ми умремо, та не підемо в неволю! Сльози та відчай забриніли в очах красунь. Ой, як же жаль було їм розставатися з цим чудовим світом! Як шкода було свого юного життя! Але ненависна чужина та гірка неволя були страшніші смерті! І коли татари підступили ближче, дівчата падають вниз у провалля. Вони загинули, розбившись об каміння, але рабнями не стали. І зрозуміли тоді вороги. Що можна полонити гарне тіло українок, але гордої, волелюбної душі їм у полон взяти ніколи не вдасться. Залишившись без ясиру, пішли татари у свої степи. А ці скелі місцеві жителі стали називати Дівочими – на честь нескорених українок»[6, с. 6-8].

клас супроводжуються розповіддю про життя давніх мешканців планети, тощо.

Окрім того, проходять навчання із виготовлення оберегів своїми руками – відбувається паралельно із розповіддю та демонстрацією природних матеріалів, які реалізують у відділі природи. Серед інших майстер-класів для відвідувачів пропонується: «хусткування та пов'язування намітки», «дивовижний світ вибійки», «прасування рубелем і качалкою», «прядіння нитки», «давні техніки вишивки» – їх проводять наші музейники, а також з «гончарства», «витинанки», «бісероплетіння» та інші, які демонструють народні майстри Тернопільщини.

– **тематичні заняття:** «Неопалима купина – уособлення незламності, вічного оновлення природи» – розповідь, демонстрація, презентація. Під час розповіді акцентується увага на патріотичному вихованні опираючись на легенду про цю незвичну квітку².

Між цією давньою легендою можна провести паралель до загарбницької війни, яка сьогодні охопила усю Україну. Маріуполь, Буча, Ірпінь, Миколаїв, Харків та інші міста, зазнали величезних людських втрат та руйнувань. Мешканці цих міст, які залишилися чи переїхали, саме і є тими квіточками, які горять і не згорають, яких нищать, а вони не знищуються, їх лякають, а вони не бояться, бо є непереможними і будуть відроджувати наші українські міста на згарищі, на попелищі. Як бачимо, Неопалима купина – поетичне відображення долі України та українського народу. Яких тільки бід не випадало на наш край! Його палили, грабували, нищили століттями різні завойовники, висмоктували животворні сили, забороняли українську мову й культуру, викорчувували саму назву «Україна». Але, як писав Тарас Шевченко:

*Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.*

Незнищенність нашої Батьківщини та українського народу – ось що символізує Неопалима Купина (Ясенець білий)! [6].

– **квести:** наприклад «Таємниці старожитностей» – це цікаві інтерактивні завдання, подорож, пошук і командна гра трьома експозиціями ТОКМ. У відділі природи розміщено три «станції» із завданнями – школярі розгадують ребус, кросворд, мандрують печерними лабіринтами, співають українські пісні про рослини і тварини, відгадують загадки про звірят і знаходять їх у вітринах експозиції та ін. Цікавими та креативними є завдання й в інших відділах музею.

Інший квест – «Юні дослідники природи» – розповідь, перегляд відеоролику, виконання квестових завдань. Завдяки грі ми намагаємось створити комфортні умови перебування в музеї, зацікавити дітей, спонукати їх до відвідування в майбутньому тематичних екскурсій, музейних уроків тощо.

Проведення музейного заняття – це надзвичайно важливий крок на шляху до формування в учнів здатності до глибокого сприйняття та засвоєння матеріалу (історичного, природничого, народознавчого та ін.). Перебуваючи на занятті у музеї, відвідувач збагачується емоційно-естетичним досвідом у ході сприйняття «живої історії» (експонатів), духовним розвитком, формуються мистецькі уявлення, потреби у творчій самореалізації тощо.

Музейне заняття опирається на демократичні засади, які передбачають активну і творчу співпрацю та взаємодію безпосередньо з учнями. Вони отримують задоволення від спілкування з «живим» матеріалом, вчать слухати, спостерігати, пізнавати, мислити, аналізувати. У музейному занятті велику роль відіграє творча

²«А ось, що розповідає, легенда про ясенець білий. Ще в сиву давнину на Поділлі, у тихій затишній долині, де було з-під землі кристалеве джерело, осіли люди селищем і жили собі мирно та щасливо, аж поки не настали лихі часи. Наступили на їхній край монголо-татарські орди. Не раз люті вороги налітали на село, залишаючи після себе згарища. Але щоразу підіймалося з руїн село. Одного разу, якось зненацька напали ординці, спалили хати та повели всіх людей у неволю. Нікому вже було відбудовувати село... І тоді сталося диво: на попелищі в долині, посеред крутих пагорбів, вирости дивовижні рослини, які не боялися вогню, бо самі спалахували полум'ям і після цього залишалися цілісінькими.... Здавалося, в них поселився дух непоборного народу».

співпраця вчителя і музейного співробітника, які володіють педагогічними навичками у вихованні та навчанні учнів [2].

Висновки. Різні категорії людей по різному бачать суть і завдання музеїв. Одні сприймають музей як установу в якій зберігаються та експонуються пам'ятки минулого, другі – як перенесення в цікаве та невідоме минуле, треті розглядають музей як місце естетичної насолоди та відпочинку.

Тому музеї повинні створити комфортні умови для усіх відвідувачів, надати їм інформацію про багатство музейних фондів та зробити це у легкій, доступній й цікавій формі. На сьогодні наукові співробітники ТОКМ опановують нові форми роботи з відвідувачами і є відкритими до співпраці з різними категоріями людей, яких прагнуть залучити до відвідування музеїв.

Джерела та література

1. Використання музейно – педагогічних засобів у формуванні патріотичних якостей особистості. URL:<https://vseosvita.ua/library/muzejna-pedagogika-25107.html> (дата звернення: 18.07.2022)
2. Дзюбак С.О. Музейні уроки та музейна методична робота учнів як інноваційна методика навчально-виховного процесу на уроках історії. URL:<http://www.279.kiev.ua/index.php/korysne/metodychni-materialy/153-muzejni-uroky-ta-muzejna-metodychna-robota-uchniv-yak-inovatsiyna-metodyka-navchalno-vykhovnoho-protsesu-na-urokakh-istoriji> (дата звернення: 08.07.2022)
3. Заходи щодо реалізації концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти до 2025 року (від 06.06.2022 №527) URL:http://www.gymnasium6.edu.kh.ua/shkiljna_biblioteka/nacionaljno-patriotichne_vihovannya/ (дата звернення: 01.07.2022)
4. Камінська В. Музейна педагогіка в практиці сучасного знз. Волинський музейний вісник: Вип. 5.: Музейна педагогіка. Теорія і практика. Упоряд. А. Силіук. Луцьк, 2013. С. 50-53 URL:http://volynmuseum.com.ua/publ/muzej_osviti_volini_pri_volinskomu_instituti_pisljadiplomnoji_pedagogichnoji_osviti/muzejna_pedagogika_v_praktici_suchasnogo_znz/37-1-0-158 (дата звернення: 01.08.2022)
5. Караманов О.В. Теорія і практика педагогічної діяльності музеїв в сучасному освітньому просторі України: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.01. Старобільськ, 2020. 48 с. URL:http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789_16516/aref%Karamanov.pdf?sequence=5&isAllowed=y (дата звернення: 08.07.2022)
6. Сорока М.М. Легенди рідного краю. Дівочі скелі (інсценізоване дійство з історії рідного краю, позакласний захід). Кременець, 2003. URL:<https://uk.m.wikisource.org> URL:<https://ns-plus.com.ua> (дата звернення: 10.07.2022)
7. Фещун О.М., Северин І.І.Музейна педагогіка як засіб розвитку компетентностей молодших школярів. URL:<http://klovsky77.com.ua/23-naukova-robota/214> (дата звернення: 28.07.2022)

Кульчицька Оксана,
завідувач художньо-рекламного відділу,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

ІНТЕРАКТИВНІ УРОКИ В МУЗЕЇ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЗАСІБ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ (ІЗ ДОСВІДУ РОБОТИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)

В статті розкрито особливості й значення музейних уроків як одного з найкращих способів засвоєння навчальних предметів та патріотичного виховання підростаючого покоління. Описано інтерактивний урок за шкільною програмою з використанням фондів музею.

Annotation: *The article reveals the features and significance of museum lessons as one of the best ways to master educational subjects and patriotic education of the younger generation. There is described an interactive lesson according to the school program using museum funds.*

Ключові слова: *музейні уроки, музейна педагогіка, експонати, інтерактивні методи навчання, екскурсія, колекція, пошукова робота, палеонтологія, скам'янілості.*

Key words: *museum lessons, museum pedagogy, exhibits, interactive learning methods, excursion, collection, search work, paleontology, fossils.*

Серед музейних заходів, що мають освітню та просвітницьку спрямованість, найбільш популярними в даний час можна назвати музейні уроки. Дедалі частіше вчителі хочуть співпрацювати з музеями, оскільки одним з найкращих способів засвоєння навчальних предметів є урок за шкільною програмою у музеї з використанням його ресурсів [3]. Такі уроки покликані закріпити і поглибити знання учнів з окремих тем, причому музейний предмет виступає тут не тільки як ілюстрація, а й як джерело вивчення. Завдяки музейним заняттям учні можуть на власні очі побачити предмети нашої спадщини, знайти взаємодію між науковими знаннями і практичними навиками у житті, розширити світогляд.

Музейний урок відрізняється від традиційного, тому на таких заняттях не буває нудно. Учні не сидять за партами, а пізнають музейний предмет через гру, змагаючись один з одним в кмітливості та винахідливості. Вони не пасивні слухачі, а активні користувачі музейних ресурсів. Доступне і цікаве пояснення явищ, що здаються на перший погляд нудними, викликає непідробний інтерес у слухачів.

Дані форми роботи сприяють швидкому і якісному сприйняттю навчального матеріалу [1].

Розглянемо музейний урок, який набув популярності серед відвідувачів Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

Тема уроку: «Минуле, закарбоване у скам'янілостях або цікаво про еволюцію».

Палеонтологія – складна і водночас цікава наука про флору і фауну давніх епох. На прикладі нашого уроку ми переконались, що тема, яка на перший погляд ніби не цікава, може викликати справжній шквал позитивних емоцій.

Мета уроку: сформувати в учнів цілісне ставлення до культурної спадщини, розширити їхнє світосприйняття крізь призму музейних колекцій, а також сприяти розвитку уяви й пошукових здібностей школярів; привити екологічну культуру та бережне ставлення до природи

Тип уроку: засвоєння нових знань з використанням мультимедійних засобів та інтерактивних форм роботи.

Форма уроку: музейний урок.

Завдання: допомогти дітям цікаво

пізнати втрачений світ флори та фауни через самостійне, чуттєве дослідження музейних експонатів. «Доторкнись до спадщини і сам пізнай її!» – девіз, яким намагаємось керуватись.

Основні музейні об'єкти: скам'янілості, що знаходяться у стаціонарній експозиції; необліковані експонати, які можна брати в руки; експрес-виставка (зуби і щелепи давніх істот); діорами у експозиції відділу природи.

Очікувані результати: діти отримують нові знання та вміння застосовувати їх у житті, вчать працювати в групах і об'єктивно оцінювати себе.

Хід уроку:

Розпочинаємо з оглядової інформації. Обов'язковим є продуманий маршрут, згідно якого будемо рухатись. Урок, який пропонуємо, є дослідницьким та інтерактивним. Його тривалість 60–70 хв. Розроблений згідно шкільної програми (біологія, 9 клас, тема «Еволюція органічного світу»). Урок в музеї – це не лекція. Говоримо лише про те, що можемо продемонструвати. Мало того, більшість об'єктів можна взяти у руки і дослідити.

1. Демонстрація короткого відео «Життя давніх мешканців планети» (8 хв.). На уроці ми використовуємо різні методи роботи та поширення інформації. Аби

створити особливу атмосферу загадковості ми подорожуємо у часі й повертаємось мільйони років назад, адже сам музей і є «машиною часу». В цьому нам допомагає власноруч створене відео про життя давніх мешканців планети. Причому, показуємо лише ті організми, які безпосередньо мешкали на території нашого краю.

«...Тисячі і навіть мільйони років тому Земля також була населена тваринами, більшість з них не були схожими на сучасних. Вони вимерли, але залишили після себе сліди...».

Стараємось вражати. Завдяки акустичній системі, встановленій у експозиції відділу природи, з'являється об'ємний звук, за допомогою якого можна відчутися ніби на місці подій. Відеоряд обов'язково супроводжується емоційною розповіддю науковця.

2. Обговорення (3 хв.) плавно переходить в наступний етап – спілкування. Питання, які заставляють задуматись: звідки ми знаємо як виглядали давні мешканці планети? Завдяки кому у нас з'явилася можливість дізнатися про минуле? Як називаються люди, що досліджують давнє життя, ну і зрозуміло, яка ж наука вивчає все те, що стосується давньої флори і фауни?

«...Якщо ви оглянетесь навколо себе, то побачите у вітринах багато скам'янілостей, кісток та відбитків...»

3. Демонстрація короткого відео «Робота вчених-палеонтологів» (4 хв.). Особливе зацікавлення у дітей викликає відео, у якому можна побачити вчених-палеонтологів за роботою, а також інструменти, які використовують вчені у своїх дослідженнях.

«...На жаль, відтворити картини минулого за допомогою скам'янілостей далеко не так просто. Робота вчених-палеонтологів складна, але надзвичайно цікава...»

4. Дослідження. Інтерактивний майданчик «В пошуках палеонтологічних скарбів» (15 хв.). Пропонуємо учням перейти до практичних занять та спробувати себе у ролі палеонтолога. Ми створили спеціально облаштований інтерактивний майданчик для проведення палеонтологічних розкопок.

Відвідувачі нашого музею під керівництвом «голови експедиції» можуть досліджувати залишки справжніх давніх істот, ставши учасником пізнавальної гри «В пошуках палеонтологічних скарбів».

«...А давайте разом дослідимо нашу знахідку. На перший погляд – це звичайний камінь, правда? Але, якщо ми розглянемо його уважніше, то побачимо панцир давньої тварини, яка жила близько 400 млн. років тому...»

На даній локації учні пізнають світ через дотик: зуб мамонта, скам'янілі дерева, морські їжаки... Кожен відвідувач має можливість потримати у руках знахідку, якій тисячі і навіть сотні тисяч років.

5. Огляд залишків флори і фауни в стаціонарній експозиції (5 хв.). Рухаємось експозицією відділу природи, оглядаючи найкращі зразки залишків давньої флори і фауни, що були знайдені на території Тернопільського краю і виставлені у вітринах згідно геологічних періодів. Використовуємо набуті знання під час розкопок.

6. Дослідження. Експрес-виставка «Палеостоматологія» (10 хв.). Як розповісти про еволюцію життя, використовуючи музейні предмети? До цього питання ми підійшли по-особливому. Наприклад, про еволюцію ми розповідаємо, використовуючи зуби різних тварин. В даному випадку експонати є наочною базою, але розповідь науковця є провідною.

«...А тепер ми розглянемо ще одну еволюцію. Але спочатку у мене до вас є одне запитання: хто може назвати складові

частини нашої усмішки? Відповім вам децю незвично – це щелепа та зуби. Але для того, щоб ми могли показати її, зуби пройшли довгий шлях еволюції та перетворень...»

Показуючи зміну зубів від найпростіших, найпримітивніших конічних до складних форм у травоядних тварин, ми досліджуємо, порівнюємо, пов'язуємо із сучасним життям.

7. Пошук (10 хв.). Однією з родзинок музею є діорами, які відтворюють унікальні куточки природи нашого краю. Діорами допомагають візуалізувати картинку одночасно для всіх учнів. Саме тому, використовуючи їх, ми показуємо, де саме палеонтологи можуть знайти якісь цікаві залишки давніх організмів.

«...Ми, тернополяни, повинні пишатися своїм краєм, адже не так багато є місць в Україні, які були б настільки насичені палеонтологічними рештками організмів...»

Для дітей створюємо імітацію подорожі Тернопільським краєм, щоб згодом, набравшись досвіду у музеї, вони змогли досліджувати знахідки самостійно на відкритій місцевості. Біля кожної локації учні знаходять «Скриньку палеонтолога» із колекцією скам'янілостей, які відповідають даній місцевості. Учні самостійно вивчають вміст скриньки і визначають знахідки. Юні дослідники отримують задоволення від спілкування, мислять, слухають, спостерігають, ведуть діалог, використовують наукову термінологію.

8. Творчі завдання (10 хв.).

Під час підбиття підсумків уроку учні проговорюють свої «музейні здобутки» та одержують нескладні практичні завдання для самостійного виконання творчого характеру. Ми підготували спеціальні завдання: палеокросворди, лабіринти, палеопазли та ін. Завдяки музейним урокам учні отримують не лише інформацію про життя давніх мешканців планети, але і можуть використати свої знання на практиці.

«...Незважаючи на те, що виконних видів відкрито багато, насправді палеонтологи змогли дослідити лише дуже незначну частину давнього тваринного світу.

А скільки ще не досліджено? Можливо, цими дослідниками буде саме ви?...»

Урок у музеї урізноманітнює шкільні будні, зацікавлює учнів до вивчення природознавства і навіть надихає їх на цікаві відкриття. Розроблене тематичне музейне заняття може бути запропоноване і учням молодших класів у спрощеному варіанті.

Джерела та література

1. Ганнусенко Н., Омельченко Ю. Зміст і форми роботи краєзнавчих музеїв навчальних закладів у сучасних умовах. Київ : НДІ педагогіки, 1992. 134 с.
2. Залучення учнів до культурної спадщини попередніх поколінь шляхом проведення музейних уроків. URL: <https://naurok.com.ua/zaluchennya-uchniv-do-kulturno-spadschini-poperednih-pokolin-shlyahom-provedennya-muzeynih-urokiv-95230.html>
3. Навчання у музеї. Що? Де? Як? Навіщо? / уряд. Олійник В., Ольшанська Т. Львів, 2013
URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/?pli=1#inbox/FMfcgzGikjftJfQTrJJctZHszNcSlbKм?projector=1&messagePartId=0.1>
4. Яблонівська-Грищенко Є. Д., Чернявська Т. Б., Торшина О. В., Грищенко В. М. Незвичайні екоосвітні заняття, проекти та ігри. Київ : ТОВ «Паперовий змії - ОПТ», 2020. 104 с.

УДК 378+91(07)

Варакута Ольга,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

Гавришок Богдан,

кандидат географічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ШКОЛІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ

У роботі розкрито значення краєзнавчого принципу навчання у формуванні географічних компетентностей учнів. Схарактеризовано сутність окремих форм туристично-краєзнавчої

роботи та необхідність їх проведення під час вивчення шкільного курсу географії. Особлива увага приділена навчальним екскурсіям, туристичним походам, естафетам, зльотам.

Annotation: *The work reveals the significance of the regional studies principle of education in the formation of students' geographical competences. The essence of certain forms of tourism and local history work and the need to conduct them during the study of a school geography course are characterized. Special attention is paid to educational excursions, tourist trips, relay races, take-offs.*

Ключові слова: *географічна компетентність, краєзнавчий принцип, навчальна екскурсія, туристичний похід, зліт, експедиція.*

Key words: *geographical competence, local lore principle, educational excursion, tourist trip, take-off, expedition.*

Географічна компетентність особистості є надзвичайно важливою, оскільки дозволяє формувати комплексний погляд на світ, визначати просторові зв'язки між його компонентами, давати оцінку та висловлювати власне ставлення до проблем сьогодення.

Одним із важливіших аспектів формування як ключових, так і предметних (географічних) компетентностей є поєднання високої теоретичної та практичної підготовки учнів. При цьому дієвим залишається краєзнавчий принцип навчання.

Пізнання географії через призму краєзнавчого принципу сприяє формуванню в учнів цілісних, системних знань про світ, пробуджує інтерес до вивчення не тільки свого краю та найближчої місцевості, де живуть школярі, а й до країни в цілому. «Краєзнавчий принцип передбачає систематичне встановлення зв'язків між вивченням географії і тими знаннями, які здобувають учні в результаті безпосереднього дослідження краю. Обов'язкове використання у навчанні здобутих краєзнавчих знань – головне призначення навчального краєзнавства» [9].

Ідея про вивчення краєзнавства в школі зародилася ще в школах Київської Русі. В Україні проблеми загально-краєзнавчої та географо-краєзнавчої теорії плідно досліджували: О. Діброва, К. Дубняк, Я. Жупанський, В. Замковий, Ф. Заставний, І. Ковальчук, М. Костриця, М. Крачило, В. Круль, В. Кубійович, О. Маринич, Я. Мариняк, Ф. Матвієнко-Гарнага, М. Откаленко, І. Ровенчак, С. Рудницький, С. Русова, І. Тесля, Т. Тетерський, П. Тутковський, О. Шаблій, Є. Шипович, П. Шищенко, М. Янко та інші.

Формуванню географічних компетентностей на основі краєзнавчого принципу навчання сприяє туристично-краєзнавча робота у школі, основними формами якої є: прогулянки, екскурсії, подорожі та походи, естафети, зльоти, експедиції тощо.

Прогулянки – найпростіша форма туристично-краєзнавчої роботи. Їх найчастіше проводять з учнями початкових класів у парк, ліс, на берег річки, в підніжжя гори і т. п.). Вони не потребують особливих витрат і спеціального туристського спорядження.

Значно складнішою формою туристично-краєзнавчої роботи є навчальні екскурсії. Їх проводять з метою формування уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності, як основи для осмислення змісту географічних понять, та формування географічних вмій та компетентностей.

Екскурсії у природу чи на виробництво дають можливість мати справу з такими об'єктами, явищами та процесами, які наочно можна показати тільки в природі. Вони вимагають від учителів географії та екскурсоводів ретельної попередньої підготовки й вмілого проведення.

Особливе місце навчальні екскурсії займають у шкільних програмах з географії, тому є обов'язковими для всіх учнів класу. Вони зумовлюють необхідність вивчення цієї дисципліни певною мірою на локальному, тобто місцевому краєзнавчому матеріалі.

Модельні навчальні програми окремих груп авторів з курсу «Географія», розроблені за вимогами Нової української школи, відповідно до Державного стандарту базової та повної середньої освіти, з урахуванням вікових і пізнавальних особливостей учнів,

передбачають різну тематику навчальних екскурсій [6]. Наприклад, Географія, 8 клас: за програмою групи авторів: Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г., Даценко Л. М. передбачено наступні теми навчальних екскурсій: «Навчальна екскурсія з метою ознайомлення з різними за походженням місцевими формами рельєфу та їхнім розвитком», «Навчальна екскурсія на місцеву метеорологічну станцію або до Гідрометцентру з метою ознайомлення з їхньою роботою та професією метеоролога», «Навчальна екскурсія до місцевої водойми з метою дослідження її екологічного стану», «Навчальна екскурсія до унікальних об'єктів природи своєї місцевості». За програмою групи авторів: Запотоцький С. П., Карпюк Г. І., Гладковський Р. В. та ін. теми екскурсій такі: «Шкільна екскурсія до геологічної пам'ятки своєї області», «Екскурсія до обласних (регіональних) гідрометеорологічних центрів України. Екскурсія до місцевого водного об'єкту; Басейнових управлінь водних ресурсів річок (Дунай, Західний Буг, Дністер, Тиса, Прип'ять, Десна тощо)», «Екскурсія: Польові спостереження за ґрунтами своєї місцевості та опис способів покращення їх якості», «Екскурсія до місцевого парку, лісу тощо з метою ознайомлення з їх біорізноманіттям», «Екскурсія до регіону з природним ландшафтом. Ознайомлення з лісовими/степовими ландшафтами поблизу, опис їх стану», «Екскурсія до національного (місцевого) природного парку» та ін.

Таким чином, навчальні екскурсії, як і уроки, мають свою тему, мету, зміст, структуру, а також свою методику підготовки і проведення. Вони сприяють розвитку спостережливості, уяви, наочно-образного мислення, цілеспрямованого сприймання, формуванню у школярів дбайливого ставлення до природи і є формою та засобом екологічної освіти.

Наприклад, під час проведення у 6 класі навчальної екскурсії на тему «Ознайомлення з одним із природних комплексів (ландшафтів) своєї місцевості, виявлення взаємозв'язків між його компонентами», передбаченої тематикою практичних робіт чинної навчальної програми з географії, учні виконують низку групових

та індивідуальних завдань, які сприяють формуванню географічних компетентностей. «Практична робота (навчальна екскурсія на місцевості) здійснюється за маршрутом: школа – долина річки – лучна ділянка – лісова ділянка (на вибір учителя, відповідно до характеру місцевості).

Групові завдання:

Завдання 1. Географічне положення природного комплексу.

- *Запишіть назву природного комплексу (заплава річки, надзаплавна тераса, рівнина, балка, яр тощо)*
- *Користуючись компасом, визначити, де розміщений природний комплекс відносно школи.*
- *Які природні об'єкти вам трапилися упродовж усього маршруту?*
- *Зобразити у вигляді схематичного малюнка свій маршрут, використовуючи умовні позначення.*

Завдання 2. Характер поверхні та гірські породи природного комплексу.

- *Які форми рельєфу характерні для природного комплексу?*
- *Які гірські породи трапляються у межах природного комплексу? Описати їх.*
- *Зібрати та оформити колекцію гірських порід природного комплексу (одна колекція на групу).*

Завдання 3. Рослинний і тваринний світ природного комплексу.

- *Розглянути й записати назви рослин і тварин, які живуть у природному комплексі.*
- *Сфотографувати типові рослини й тварини природного комплексу та зробити фотоальбом (один на групу) і т.п.» [2].*

Оскільки це весняна підсумкова навчальна екскурсія, то учням необхідно застосувати засвоєні в процесі вивчення курсу загальної географії теоретичні знання та сформовані предметні вміння у практичних ситуаціях.

Організація і методика проведення позапрограмних екскурсій в основному аналогічна навчальним, але з тією відмінністю, що проводяться вони в поза початковий для класу час і за змістом можуть вийти за рамки шкільної географії, а також в них беруть участь учні лише за бажанням. Особливо актуальними вони є для роботи

красназавчо-туристичних гуртків.

Сьогодні, коли питання раціонального природокористування та охорони природи набули першочергового значення, роль екскурсій у природу ще більше зростає.

Туристичні подорожі та походи є тривалішою за часом і складнішою формою туристично-красназавчої роботи, порівняно з прогулянками та екскурсіями. Тривалість їх коливається від 1 до 30 днів. Основна відмінність туристичного походу від екскурсії полягає в тому, що під час нього проводяться спостереження за різноманітними об'єктами, явищами і процесами, які зустрічаються на маршруті, за наперед складеним планом і теоретичною поінформованістю учнів щодо них, тоді як екскурсія передбачає вивчення точно відібраних об'єктів, явищ і процесів за спеціальною програмою.

Цікавою формою туристично-красназавчої роботи для пізнання навколишнього середовища та перевірки сформованості географічних компетентностей є естафета. Вона передбачає вивчення окремого району, області, краю чи всієї країни не однією групою, а кількома, які на певних відрізках маршруту змінюють одна одну. Завчасно трасу туристської подорожі поділяють на ділянки. Пройшовши свою ділянку і виконавши поставлені перед нею завдання, група передає естафету наступній і т. д.

На районному чи обласному туристському зльоті всі матеріали естафети узагальнюються і підбиваються підсумки.

Тобто, зльоти мають на меті обмін досвідом і підбивання підсумків туристично-красназавчої роботи. Вони передбачають також змагання з теорії картографії і топографії, туристського багатоборства, орієнтування на місцевості, художньої самодіяльності тощо.

Найскладніша форма туристично-красназавчої роботи, що передбачає проведення певних наукових досліджень – це експедиція. Вона пов'язана з виїздом в іншу місцевість і виконанням завдань щодо дослідження будь-якого природного, культурного, історичного об'єкта під керівництвом фахівців. У шкільних красназавчих експедиціях беруть участь багато дітей.

Отже, красназавчий принцип є одним з локальних принципів навчання географії. Методологічні засади красназавства являють собою систему емпіричних та теоретичних знань, а також процес пізнання природних процесів та явищ і формування географічних компетентностей. Особливу роль при цьому відіграють такі форми туристично-красназавчої роботи, як: прогулянки, екскурсії, туристичні походи, зльоти, експедиції тощо.

Залучення учнів до туристично-красназавчої пошукової роботи вносить в освітній процес з географії в школі доступність, конкретність, емоційне забарвлення, поєднання теоретичних знань з практичними вміннями та навичками, які набуваються в польових умовах, і є важливим засобом підвищення ефективності уроків і позаурочних та позакласних форм навчання географії.

Джерела та література

1. Антоненко В. А., Василюк Л. А., Дорожко Г. І. Навчальні екскурсії як засіб формування географічних знань учнів загальноосвітніх шкіл С. 37-41 //Географія та туризм: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (26 лютого 2020 р., м. Харків) / за заг. ред. Муромцевої Ю.І. – Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2020. 295 с.
2. Варакута О.М., Швець Є. С. Загальна географія: Зошит для практичних робіт. 6 клас. Тернопіль: Підручники і посібники, 2022. 48 с.
3. Варакута О. М. Методична компетентність вчителя під час формування географічних понять.//Scientific letters of academic society of Michal Baludansky ISSN 1338-9432 volume 4, No. 06/2016.-p.167-170.
4. Методика навчання географії (Курс лекцій): Навчальний посібник. Переробл. і доповн / Варакута О. М. Тернопіль: ТНПУ, 2021. 184 с.
5. Модельні навчальні програми для 5-9 класів нової української школи. Географія. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>
6. Корнєєв О.В. Стан красназавства в методичній літературі з географії. Шкільна географічна освіта:

- проблеми і перспективи. К.: Картографія, 2006. 304 с
7. Литвин В. О. Методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії та у позакласній роботі. URL: <https://school15.kyiv.ua/wp-content/uploads/2020/>
 8. Різак В. П. Краєзнавчий принцип у вивченні шкільного курсу географії. Географія. 2006. №15-16. С. 58-60.
 9. Чубрей О. С., Драганчук С.С. Значення туристсько-краєзнавчої роботи у закладах загальної середньої освіти. Пріоритетні наукові напрямки педагогіки і психології: від теорії до практики: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції. Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2021. 76 с. веб-сайт. URL: <https://repo.odmu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10349/>

Чеканова Наталія,
заступник директора з наукової роботи,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

ГЕРБАРНІ ЗРАЗКИ ПАРКІВ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ: ФОНДИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У статті представлено гербарну колекцію дендрофлори парків Тернопілля, що зберігається у фондах музею Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Підкреслюється значимість гербарію як документальної основи для подальших ботаніко-географічних досліджень.

Annotation: *The herbarium of Ternopil Regional Museum and the herbarium collection of dendroflora that is stored in the museum funds in particular are presented in this article. The parks and the herbarium patterns of which are presented in the group «Botany» are partially described. The significance of the herbarium as the documentary basis for further botany and geographic researches is highlighted.*

Ключові слова: *гербарій, дендрофлора, Тернопілля.*

Key words: *herbarium, dendroflora, Ternopil.*

Тернопільський обласний краєзнавчий музей – найдавніший заклад «культури і просвітництва» на Тернопільщині, який починає свою історію з 1913 року. Це було перше сховище старожитностей області. За усі попередні роки зібрано унікальні матеріали, котрі найповніше розповідають про наш край.

Серед фондів колекцій музею – біологічні об'єкти: незвичні музейні речі, джерела наукової інформації, носії біологічного знання. Володіючи насправді цінними збірками музейних

природничих предметів, створюються умови зберігання, поповнення наукового вивчення колекцій, що практикується з експозиційною, просвітницькою діяльністю музею. Різноманітні пізнавальні експозиції розповідають відвідувачам музею про походження, умови життя, корисні копалини, поширення, взаємодію із зовнішнім середовищем, будову і багатство форм представників рослинного і тваринного світу, про закономірності та особливості проявів життєдіяльності на Землі.

Гербарій (фондова група «Ботаніка»

– ТКМБ) займає значне місце серед природничих колекцій музею. Гербарна група судинних рослин нараховує 2764 одиниці гербарних зразків (станом на 01.01.2012 р.).

Гербарний зразок, як музейний предмет, – унікальне і неповторне першоджерело в історичному, географічному і таксономічному розумінні, причому першоджерело, можливо, єдине в своєму роді, оскільки чимало видів або їх популяцій уже знищені в тих місцях, де були колись зібрані, і зберігаються лише у формі гербарію [11].

Головним джерелом накопичення гербарного матеріалу стали дослідження флори і рослинності, що охопили всю територію Тернопільщини. Плануючи експедиції, наукові співробітники Тернопільського обласного краєзнавчого музею детально вивчали рослинність окремих районів. Був зібраний багатий гербарний матеріал, який після наукового опрацювання суттєво збагатив фонди музею.

Перший запис в інвентарній книзі групи «Ботаніка» датується 02.06.1973 року. Також у фондах представлені зразки старовинних гербарних колекцій початку ХХ століття. Найбільш ранні з них зібрані учнями польської жіночої гімназії у 1920–1930 роках (10 гербарних зразків: № 1583–1596 в інвентарній книзі «Ботаніка»). Гербарні фонди активно поповнювалися переважно науковцями музею, які в різні роки працювали у відділі природи.

Таким чином, у гербарних зразках, які зберігаються у фондах музею, зафіксовано майже все флористичне розмаїття Тернопільської області. Адже тільки за гербарними зразками можна простежити зміни у флористичному складі за певний період часу.

У фондовій групі «Ботаніка» зберігається велика гербарна колекція парків, де представлено значне різноманіття флори. На Поділлі досить поширені дендрологічні парки, тобто парки, де переважають дерева і кущі, розміщені за принципом декоративності. Тут збереглися цінні екзотичні й цікаві архітектурні споруди.

Один з наймолодших центрів інтродукції рослин у районі Західного

Поділля – Хоростківський дендрологічний парк. Закладений у 1972 році на площі 18 га на східній окраїні містечка Хоростків відомим подільським природолюбом, вченим, садівником-дендрологом Василем Корчемним. Підпорядкований парк Тернопільській державній сільськогосподарській станції Української академії аграрних наук.

Основною композицією Хоростківського дендропарку є два стилі: регулярний і ландшафтний. Перша частина, від входу у дендропарк, акцентом якої є великий партер – декоративна композиція на горизонтальній площині, де розміщені біогрупи дерев, кущів, газони, квітники, малі архітектурні форми. Друга частина, яка займає 70% території, скомпонована у ландшафтному стилі. Сформовано мальовничі пейзажі на тлі широких галявин та звивиста система доріжок між ними. Зелені насадження доповнюють альтанки, павільйони, фонтани, водойми та скульптури. Дерева і чагарники представлені біогрупами, перед якими є алеї, квітники, де висаджують різні сорти квітів (алісум, гвоздику турецьку, сальвію, левову пашу, чорнобривці, айстри та інші). Від центральної алеї парку розходяться дороги та доріжки, відмежовуючи його секції та партер, регулярний і ландшафтні частини, кам'яну гірку з водоймою, невеликий дитячий парк, магнолієвий сад, папоротевий гайок, бузковий гай та гайок півонії деревовидної. Кожен звив доріжки парку відкриває неповторний пейзаж. Все це свідчить про високий художній смак засновника дендропарку [1]. Щоб збагатити видовим і формовим складом дендропарк В. Корчемний брав садивний матеріал, живці та насіння із старовинних парків Волино-Поділля. Тут зібрана колекція півтори тисячі різних видів, різновидностей і форм деревно-чагарникових порід та багато видів трав'янистої флори з усіх країн і континентів. Гербарна колекція парку представлена у фондах музею в окремому розділі «Хоростківський дендрологічний парк», що нараховує 82 гербарні одиниці. Декілька гербарних зразків рослин-екзотів із Хоростківського дендрологічного парку: вейгела квітуча – *Weigela florida*. (ТКМБ–

1967); жимолость Брауна – *Lonicera brownii*. (ТКМБ–1968); півонія деревовидна – *Paeoniasuf fruticosa*. (ТКМБ–1970); золотий дощ звичайний – *Laburnum anagyroides Medic.* (ТКМБ–1971); барбарис звичайний – *Berberis vulgaris L.* (ТКМБ–1972); свидина південна – *Theleycrania australis*. (ТКМБ–1975); кедр сибірський – *Cedrus sibirica*. (ТКМБ–1958); тамарикс чотиритичинковий – *Tamarix tetrandra Pall.* (ТКМБ–1959) та інші.

Свого часу користувався популярністю Гермаківський дендрологічний парк, закладений на околиці села Гермаківки Борщівського район у 1956 році площею 25 гектарів. Ініціатива створення парку належала лісничому Миколі Денеці. На початку був організовано лісорозсадник, де було висіяно 186 видів і форм дерев та чагарників, завезених з Нікітського ботанічного саду і Липецької лісостепової науково-дослідної станції. Також побудовано оранжерею площею 72 м², всередині споруджено басейн для зволоження повітря та поливання. Тут була велика колекція кактусів, що налічувала близько 120 видів і сортів. На жаль, ця колекція не збереглася. Нині тут здійснюються роботи з укорінення живців цінних екзотичних порід. Після збільшення території дендропарку її розбили на 94 секцій, визначили напрями алей та їх назви; спорудили водозбірники, три басейни, біля розсадника побудували альтанку. Неподалік насипано гірку «Поділля» заввишки 8 м. На ній висадили дерева, чагарники і трав'янисті рослини, спорудили малий басейн. В основу композиції покладено регулярний стиль.

Садивний матеріал Микола Денека брав з усіх областей і міст колишнього Радянського Союзу [4]. У фондах музею зберігається колекція екзотичної технічно-цінної і лісової деревно-чагарникової рослинності (68 гербарних одиниць) з Гермаківського дендропарку. Найбільше зацікавлення викликає гербарій хвойних порід парку: кипарисовик Лавсона – *Chamaecyparis Lawsoniana Parl.* (ТКМБ–1410, 1411); туєвик тонкий (японський) – *Thujaopsis dolabrata Sieb.* (ТКМБ–1412); туя західна – *Thuja occidentalis L.* (ТКМБ–1413–1419); яловець віргінський – *Juniperus virginiana L.* (ТКМБ–1419); яловець козачий – *Juniperus sabina L.*

(ТКМБ–1420); яловець псевдокозацький – *Juniperus pseudosabina F. Et. M.* (ТКМБ–1421) та інші.

Тернопіль – одне з найбільш зелених міст України. Уквітчане різнобарв'ям дерев, кущів, квітів, прикрашене мальовничими острівцями скверів, тінистим привіллям парків, чудовим голубим плесом Тернопільського ставу. Гербарій парків міста Тернополя представлений колекцією в окремих роздільниках.

Озеленення Тернополя розпочалось ще в часи його будівництва, а на науковій основі ця робота ведеться з 1860 року, коли був закладений найстаріший парк міста – парк Магістрату (нині – Старий Парк) – площею 6,2 га. Тут були навіть деякі тропічні рослини: банан, агави, пальми, кипариси, які взимку заносили на збереження до теплиці – оранжереї. З 1944 року тихий «Старий» парк став місцем поховання сотень полеглих воїнів за визволення міста від німецько-фашистських загарбників. Згодом, перейменували на «Парк Слави», де було насипано Курган Слави і відкрито меморіальний комплекс. Поряд з деревами-старожилами – липами серцелистими (*Tilia cordata Mill.* – ТКМБ–1332), ясенями звичайними (*Fraxinus excelsior L.* – ТКМБ–1335), тополями канадською та білою (*Populus alda L.* – ТКМБ–1339), кленами гостролистим (*Acer platanoides L.* – ТКМБ–1333) і несправжньо-платановим, є молоді посадки: з дуба північного, сосни Веймутова, тису ягідного, псевдотсуги Мензиса форми пірамідальної, туї західної, ялини колчочої форми голубої, сизої та інші. Парк набув регулярного стилю. Нині в парку зростає 72 види дерев, кущів, ліан. Особливу цінність становлять дерева-старожили: тополя Канадська (висота 26–28 м, діаметр 210 см), клен гостролистий (висота 28–20 м, діаметр 83 см), клен ясенелистий, ясен звичайний та інші [10]. У гербарних фондах музею зберігається 12 зразків.

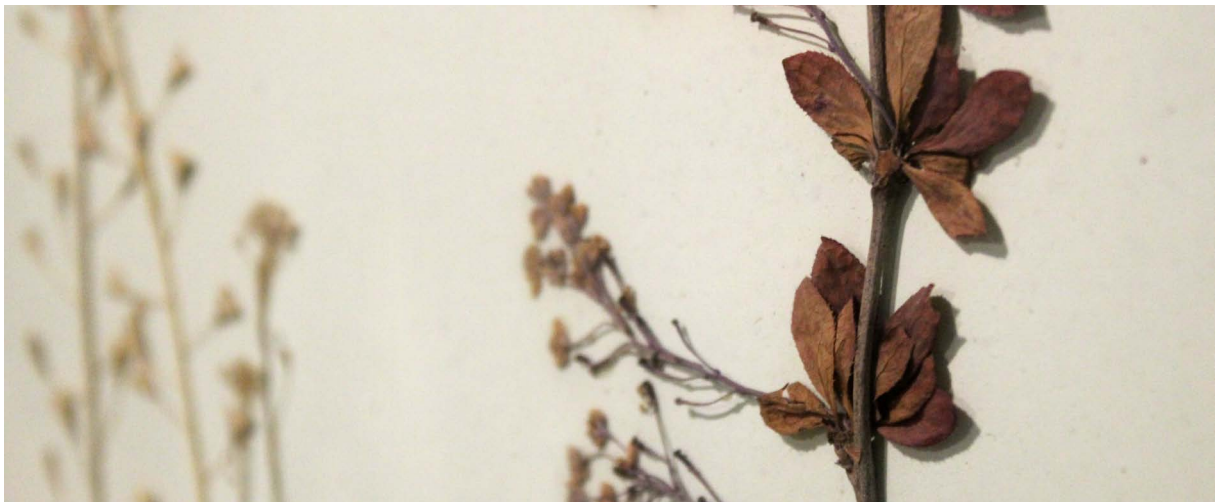
А гербарій дендрарію національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка представлений у фондах музею 105 зразками. Парк займає площу 10 га, закладений у регулярному стилі. Одночасно на площі 3 га була агродільниця, де тепер є

навчально-виробничі поля для вирощування сільськогосподарських культур, сад, колекції природної флори. Згодом була закладена кам'яниста гірка, аптекарський город, колекційне відділення з розмноження екзотичних дерев, кущів, ліан та колекційне відділення квітково-декоративних рослин. Тепер у дендрарії налічується 135 видів, форм і гібридів дерев, кущів, ліан [10]. Деякі із гербарних зразків парку: барбарис звичайний – *Berberis vulgaris* L. (ТКМБ–1226); дейція шорстка – *Deutzia seabra* (ТКМБ–1268); модрина Європейська – *Larix decidua* Mill. (ТКМБ–1389); псевдотугатисолиста – *Pseudotsuga taxifolia* Britt. (ТКМБ–1390); сосна веймутова – *Pinus strobus* L. (ТКМБ–1391).

Усі гербарні зібрання, оформлені відповідно до існуючих стандартів, мають право на довгострокове зберігання та

використання. Гербарні колекції музею використовуються для створення експозиції, тематичних виставок: з метою поширення знань про рослинне багатство краю, охорону рідкісних та зникаючих рослин тощо. Наукове і науково-пізнавальне значення гербарію у вивченні фітобіорозмаїття важко переоцінити. Гербарій завжди був і залишається документальною основою та головним засобом ботаніко-географічних досліджень.

Постійне поповнення колекцій – органічна і невід'ємна частина ефективного функціонування музею. Адже, музей – це науковий центр, в якому поряд із великим обсягом наукових робіт, проводиться науково-популяризаторська діяльність серед населення.

Джерела та література

1. Боженко Г.І. Зелена перлина Поділля. Путівник. – Тернопіль: Облполіграфвидав, 1990.
2. Визначник рослин України. – Київ: Урожай, 1965.
3. Гайдукевич Я. М., Лавренюк В.А. Тернопільський обласний краєзнавчий музей: Нарис-путівник. – Тернопіль, 1998.
4. Денека М. Г. Гермаківський дендропарк. – Львів: Каменяр, 1982.
5. Кордубан В., Соколовський О. Дерево життя. Міський інформаційний бюлетень, випуск №2. – Тернопіль: «Мальва-ОСО», 2000.
6. Природничамузеологія: теорія та практика. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Львів–Кам'янець–Подільський, 2009.
7. Скворцов А.К. Гербарій. Пособие по методике и технике. – Москва: Наука, 1977.
8. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею.
9. Червона книга України. Рослинний світ / Редкол.: Ю.Р.Шеляг-Сосонко (відп. ред.) та ін. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1996.
10. Черняк В.М. Культивована дендрофлора Волино-Поділля, перспективи її використання та збагачення. – Тернопіль: В-цтво ТНПУ, 2004. – 264 с.
11. Чопик В.І., М'якушко Т.Я., Соломаха Т.Д. Гербарій. Історія, створення та функціонування. – Київ: Фітосоціоцентр, 1999.

Альтгайм Любов,
кандидат географічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ФЕНОЛОГІЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НА ПРИРОДОЗНАВЧИХ ЕКСКУРСІЯХ

У статті подано загальну характеристику, особливості і значення проведення фенологічних спостережень. Проаналізовано важливість використання їх результатів під час проведення природознавчих екскурсій. Зроблено акцент на особливостях природознавчих екскурсій для різних вікових груп. Відзначено важливість екологічного і природоохоронного аспектів на природознавчих екскурсіях.

Annotation: The article presents the general characteristics, features and significance of phenological observations. The importance of using their results during natural history excursions is analyzed. Emphasis is placed on the features of natural history excursions for different age groups. The importance of ecological and nature conservation aspects on natural history excursions was noted.

Ключові слова: фенологічні спостереження, об'єкти фенологічних спостережень, природознавча екскурсія, екскурсанти, охорона природи.

Key words: phenological observations, objects of phenological observations, nature excursion, excursionists, nature protection.

Фенологічні спостереження прості, не потребують складного обладнання і цілком доступні кожному, тривалість їх проведення може бути як одноденною, так і у багатоденною. Та найцінніші результати фенологічних спостережень тоді, коли є можливість тривалий час спостерігати за одними й тими самими об'єктами протягом року. Фенологічні явища залежать від стану погоди, а тому бажано поєднувати фенологічні спостереження із метеорологічними. Зібрана у таких дослідженнях інформація разом із даними про метеорологічні явища дають змогу зробити висновки про особливості місцевого клімату і погоди.

Об'єктами фенологічних спостережень можуть бути тільки здорові, сформовані екземпляри рослин, що не зазнали впливу із боку людини і тварин.

Рекомендується спостерігати невелику кількість притаманних для однієї місцевості рослин і тварин, але обов'язково

стежити за їхнім розвитком протягом весни, літа та осені. Уривчасті, епізодичні спостереження навіть за великою кількістю природних об'єктів мають меншу цінність.

Фенологічні спостереження доцільно вести якомога частіше, особливо навесні, коли пробуджується і оживає природа, найкраще у першій половині дня, у час, коли розцвітає більшість рослин, а тварини найбільш життєдіяльні та активні. У рослин і тварин цікаво спостерігати явища, які чітко виділяються за порами року, окремими періодами та фазами. Так, у рослин – це фази розпускання бруньок, першого листя, поява бутонів, суцвіть, цвітіння, дозрівання насіння, плодів, початок осіннього забарвлення листя, початок і кінець листопаду. А у птахів – приліт, відкладання яєць, поява пташенят та залишення ними гнізда, відліт тощо [2].

Частота фенологічних спостережень залежить від пори року, особливостей місцевості, стану погоди. Якщо, наприклад,

на рівнинній місцевості досить провести спостереження раз на день, то у горах, де кліматичні умови різко змінюються із висотою, рекомендується проводити спостереження кілька разів на день.

Результати таких фенологічних спостережень можна вдало використовувати на природознавчих екскурсіях для школярів і студентів. *Природознавча екскурсія* проводиться у природному середовищі, її об'єктами є також предмети і явища природи:

- ліс із його рослинним і тваринним світом;
- річки, озера, моря й інші водойми;
- форми земної поверхні: гори, рівнини, пагорби і яри, рослини й тварини у середовищі їхнього перебування;
- явища природи: схід і захід сонця, хмарність, полярне сяйво, сезонні явища природи й т.д.

Для загальноосвітніх шкіл, гімназій, коледжів, студентів вищих навчальних закладів природознавчі екскурсії сприяють поглибленню отриманих ними у навчальному закладі знань, розвивають допитливість і бажання глибше осягнути таємниці природи, ширше відкривають світ прекрасного, формують високі екологічні і моральні ідеали [1].

Ці екскурсії важливі і цікаві також для широкого кола дорослого населення. Вони розширюють природничо-наукові знання про природу, заохочують брати участь у суспільно-корисній природоохоронній справі, сприяють виробленню активної життєвої позиції людини.

Природознавчі екскурсії завжди були і залишаються важливою складовою частиною виховної роботи із учнями у післяурочний час. Щоб захопити дітей, рекомендуємо доповнити їх активною практичною формою пізнання, де б вони могли самі проводити фенологічні спостереження й робити висновки. Такими екскурсіями можуть бути екскурсії у природу за порами року із веденням записів за результатами фенологічних спостережень у «Щоденниках природи». Вони сприяють розвитку спостережливості, привчають дітей уважно придивлятися до навколишнього, знаходити у природі процеси і явища, характерні для даного періоду часу.

Для молодших школярів

рекомендуємо розробляти пішохідні екскурсії на зрозумілі їм теми й на близьку відстань, такими можуть бути екскурсії «Дерева у нашому парку», «Ліс восени» і т. д. Дітей молодших класів цікавлять об'єкти, які викликають у них конкретну реакцію, наприклад: «Яке велике дерево!». Їм хочеться підійти й доторкнутись руками. Вони мислять конкретно, тому екскурсію можна побудувати на методичному прийомі порівнянь розмірів, об'ємів, кольорів, тощо. Увага дітей у цьому віці хитлива, вони швидко стомлюються від одноманітного виду діяльності, не вміють зосередитися й працювати колективно. Завдання екскурсовода – створити атмосферу, що налаштовує до міркування й аналізу [1].

На активізацію розумової діяльності спрямована формулювання запитань перед дітьми. Уміло сформоване запитання змусить школяра мислити й викличе прагнення знайти відповідь. Ці запитання повинні захопити дітей, наштовхнути на міркування, відчувати радісне почуття пізнання. Такими запитаннями можуть бути: «А чи знаєте ви? А хто знає?» і т. д. Підбиваючи підсумок екскурсії, закріплюючи її у свідомості дітей, екскурсовод дає можливість кожному охочому висловитися, мотивуючи до висловлення своєї думки дітей.

Для дітей середнього шкільного віку вже властива зміна видів діяльності й вражень. На природознавчій екскурсії вони не тільки можуть швидко запам'ятовувати і міцно зберігати у пам'яті конкретні відомості, побудовані на аналогії, порівнянні, тому потрібно для них застосовувати відповідні методичні прийоми. Їм варто давати більше насичені за змістом й за кількістю екскурсійних об'єктів маршрути, де проводячи фенологічні спостереження за сезонним розвитком природи, вони одержують об'єктивний матеріал для пізнання відмінностей у природних умовах різних місць свого краю. Спостереження за фазами розвитку рослинності дають багатий краєзнавчий матеріал, адже терміни періодичних явищ природи добре відбивають відмінності у типах місцевості.

Для оцінки природних умов свого краю під час таких природознавчих екскурсій вони можуть проводити записи і формувати

зі слів місцевих мешканців календар природи і сільськогосподарських робіт, який правильно відбиває особливості природи та господарську діяльність людини. Їх вже можуть зацікавити практичне значення і роль для сільськогосподарських рослин таких фенологічних явищ, як утворення перших таловин, сходження снігового покриву, зникнення останніх снігових заметів, снігопади і приморозки після сходження снігового покриву, осінні приморозки, перші снігопади, встановлення снігового покриву. Вони цікавляться також термінами сільськогосподарських робіт, оранкою, посівною кампанією, косовицею, доглядом за рослинами у період їх росту, збиранням сільськогосподарських культур, умовами їх збирання та збереження, відгоном худоби на пасовища та ін. Використання результатів таких фенологічних спостережень на природознавчих екскурсіях мають велике практичне значення. Наприклад, на їх основі визначають оптимальні терміни проведення тих чи інших сільськогосподарських робіт, посадок лісу, збирання насіння, грибів, ягід, рибної ловлі, мисливського промислу, а також запобіганню масовому розвитку шкідників [3].

Фенологічні спостереження взимку проводяться рідше, хоч і вони мають велике значення. Особливо сприятливі можливості для спостереження явищ природи у зимовий час можуть відкривати лижні екскурсії. Вони допомагають переконатися у тому, що життя органічного світу не припиняється із настанням зими [4].

Під час таких природознавчих екскурсій, основним завданням яких є вивчення фенологічних явищ, перед учасниками розкривається вся картина природи. Проводячи екскурсії у природу,

керівник дає своїм екскурсантам чітку уяву про життя рідного краю протягом року. За матеріалами фенологічних спостережень, проведених безпосередньо на території своєї місцевості протягом кількох років, можна скласти *місцевий календар природи*, реалізувати головне завдання природознавчих екскурсій, яке полягає у тому, щоб, показуючи об'єкти природи, розширити знання екскурсантів про навколишню природу, виховати дбайливе ставлення до природних багатств, зробити кожного екскурсанта активним і свідомим учасником заходів щодо раціонального використання, охорони й відтворення природних багатств. Охорона природи є як національною справою, так і справою кожної людини, найважливішим завданням держави [5].

Виховання любові до навколишньої природи, дбайливого до неї ставлення починається із раннього дитячого віку. Прищеплення любові, свідомого, дбайливого ставлення до природи є важливим педагогічним завданням, тому що свідоме, дбайливе ставлення до природи у людини треба виховувати.

Знання різних аспектів природоохоронної проблеми виробляє у екскурсовода глибоку переконаність у необхідності всебічної охорони природи, забезпечує вдале донесення важливості екологічного аспекту до екскурсантів й дає великий виховний ефект. Досягнення цього залежить від якості проведеної екскурсії, від її рівня й пізнавальної цінності, від професійної підготовленості екскурсовода, його методичної майстерності. Пропаганда охорони природи в екскурсіях буде ефективною, коли вона ведеться конкретно й цілеспрямовано.

Джерела та література

1. Альтгайм Л.Б. Організація екскурсійних послуг. Навчально-методичний посібник для студентів географічного факультету, які навчаються на спеціальності «Туризм».- Тернопіль 2017. - 204 с.
2. Альтгайм Л.Б. Туристичне краєзнавство. Курс лекцій для студентів географічного факультету, які навчаються на спеціальності «Туризмознавство».- Тернопіль 2014. - 244 с.
3. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм. – К.: Вища школа, 1994.
4. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с. (Серія «Альма-матер»).
5. Прокопчук В.С. Шкільне краєзнавство. Навчальний посібник. – К.: Видавництво Кондор, 211. – 338 с.

Ленчук Ірина,
головний зберігач фондів,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

ОХОРОНА ВОДНИХ РЕСУРСІВ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ: ФОНДИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У статті розповідається про охорону водних ресурсів Тернопільщини. Висвітлено краєзнавчий аспект, пов'язаний з історичним та географічним походженням гідронімів Тернопільщини.

Annotation: *The article talks about the protection of water resources of the Ternopil region. The local history aspect related to the historical and geographical origin of the hydronyms of Ternopil region is highlighted.*

Ключові слова: *вода, ріка, озеро, ставок, пращури, охорона, ресурси.*

Key words: *water, river, lake, pond, ancestors, protection, resources.*

День у день, рік у рік підвищується ціна склянки чистої питної води, адже вода – це справжнє чудо, це великий дар природи, без якого неможливе життя.

Давайте на мить заплющимо очі й уявимо, що зникла на землі вода. Що станеться із землею? Це ніби у людини поперерізувати артерії і випустити кров: людина стане мерцем. Вода складає дві частини нашої ваги. Втрата людським організмом 10 % води приводить до фізіологічних порушень в організмі, а 20 % – викликає смерть. Фізіологічна потреба у воді однієї людини за 70 років дорівнює 50 тонн. Наші предки, поклоняючись воді, визначали її щонайсвятішою матерією після світла, живим соком природи. Вони злійснювали священні омивання водою, окроплювали нею різні жертвоприношення, а також посилали їй канонічні молитви.

Як свідчать стародавні, писемні пам'ятники, у слов'ян було широко відоме водопоклонництво. Через те, в «Слово о полку Ігоревім» ріки Дін, Донець, Дніпро уособлені як живі істоти, над якими молилися при повному місяці, щоб скинути свої чари і потопити їх у ній навіки.

Перші описи рік, озер, боліт, джерел на Галичині з'явилися в античні часи (про

них писав Геродот), за середньовіччя – у арабських і візантійських подорожників. Відомості про ріки, зокрема про повені і посухи надають літописи княжих часів. В кінці 16 віку ріки, озера описував Є. Ляссота, в половині 17 віку давав гідрологічні описи Г. Боплан.

Наукові гідрологічні дослідження почалися в XIX столітті переважно для практичних цілей, як використання рік для судноплавства, боротьба з повенями, зрошення й осушення боліт, в зв'язку з ростом гірництва (вивчення підземних вод).

Наші предки трепетно відносились до води, приносили жертви джерелам і озерам, любили молитися над водою, звали ріки богинями, світили свічки над криницями. І в наш час ми повинні поважати воду, як святу стихію, як основу світу, адже ми із води вийшли і у воду підемо.

Вода виходить із землі «джерелами», які злившись воєдино, утворюють собою ріки. У народі ріки вважали жилами землі, якими тече вода. У висиханні рік люди вбачали кару Божу, а утворення озер і ставів пов'язували із вчиненням кимось великих злочинів і кричущих беззаконь, адже від цього плакала сама земля.

Слов'янською богинею води була

Дана, яка шанувалася на Україні.

Цікаве визначення богині Дани дає Валерій Войнович в книзі « Міфи та легенди давньої України». Він пише: «...З тих предковічних часів світло лика богиня всіх земних вод і стихій Дана своїми широкими та глибокими водами омиває всевічне Дерево життя, на Світовій горі якого живе її золоте сонце. Сонце - Дажбог кожного дня з заходом опускається у ті чисті непорочні води і купається, тому вранці завжди таке свіже, світле й бадьоре. Відтоді прекрасна красуня несе свої джерельно-голубі річки, притоки та струмки артеріями Матері-Землі... А коли богиня одягає золоте вбрання і сідає в золоту бричку, то й сам Перун не витримує тієї краси, так і креше блискавицями, так і б'є по небу могутнім громом. Навесні разом з чарівною Лелею (богинею кохання) та теплим рясним дощиком світла і прозора золотоволоса Дана очищає землю і робить її плодючою, а душу людини світлою і доброю. Ось чому вода в джерелах, ріках, озерах, колодязях така солодка, а не гірка, як у морі.

А взагалі ви знаєте як народжується ріка?

Ледь-ледь із-під землі б'ється, як серце людини голуба ниточка води і враження від цього надто поетичне; здається стоялось би тут довго-довго, бо щось невимовне, підсвідоме гріє душу і оповивається якимось неосмисленим сумом за чимось древнім і далеким і хочеться тих літ і того духу, щоб уявити як вперше торкнулися людські уста водяної струмені, щоб вгамувати спрагу.

«Послання води» – під такою назвою видав свою книжку японський науковець Масяру Емото. Він під мікроскопом досліджував кристалізацію води при замерзанні. Виявилось, що вода адсорбує прикмети навколишнього середовища і трансформує їх у відповідні форми кристалів. До цих прикмет належить матеріал посудини, світло, але – ще і музика і навіть людські думки та емоції. Чиста вода під впливом легкої музики будує витончені кристали симетричної форми а «важкого металу» – хаотичні, фрагментарні структури. У Німеччині, так само як і в Японії, спостерігали утворення кристалів під впливом слів «Вода їх розрізняє!» Під впливом слів «дякую»

народжуються правильні кристали, а від слова «дурень» – хаотичні.

Як тут не згадати євангельського застереження проти гнилого слова.

В давнину ріки були «природними рубежами розселення окремих племен, транспортним засобом, а також джерелом продуктів харчування. Ріки Тернопільщини відігравали значну роль об'єднувального елементу території.

Від річкової системи Тернопілля залежало розташування і форми сільських поселень. Більшість назв сіл сформувалися за гідрографічним принципом: Кернички, Добриводи, Устя.

Більшість річок Тернопільщини належать до ріки Дністер: Серет, Збруч, Золота Липа, Стрипа, Нічлава, Коропець.

А ще кожна ріка має свою історію, історію своєї назви.

Проблеми гідрології Надністрянщини – це таємниці нашої історії. Деякі назви річок області пов'язані з далекою і цікавою добою фракійських реліктів. Досліджуючи назву річки, треба широко розглядати ареал гідронімів і користуватися даними етнографії, бо саме з міфологічною мовою тієї доби пов'язані важливі елементи стародавньої історії та назв великих річок.

З давніх давен басейн ріки Дністер був ареною господарських, торговельних і культурних зв'язків України і сусідніх держав. Його гідрологічна мережа була основою для зародження перших землеробських общин на теренах Східної Європи, тобто історія Дністра сягає в глибоку давнину. Він був символом сили Галицько-Волинської держави.

Дністер головна і найбільша ріка Галичини, яку через це інколи називають Наддністрянщиною.

Дністер був відомий ще стародавнім грекам. Вони його називали: Тірас, Тіріс і при його гирлі маю свою колонію. Береги Дністра були порівняно густо населені в часи трипільської культури і відомої шнурової кераміки (4-5 тис. років тому). Щодо назви річки Дністер, то гадають, що перша частина слова походить від слів «Дана», «Дна», що означає ріка. Друга частина назви виводиться від слова «астер», що означає «південний». Отже Дністер – це південна ріка. А от місцеві

жителі пояснюють назву ріки Дністер, так: дно стер, значення слова «стер» – стирати, тобто красти, красти дно, «дно» земляні береги, тобто «красти земляні береги» ріки Дністер. І в цьому місцеві жителі мають рацію. На крутих колінах, швидкоплинна ріка відвойовує для себе простір [7, с.24].

Щодо назви ріки Серет, то наші предки виводили назву від фракійського «serita» – литись. Є ще одна цікава версія. Назва гідроніма пішла від тюркського слова, що в перекладі означає «щастя». У тому не важко здогадатися, адже береги Серету були благодатним місцем для наших пращурів. Ще за часів кам'яного віку ліси, які вкривали береги ріки були багаті на плоди та дичину, а ріка була багата на різні види риби. Річка Серет утворюється із трьох джерел біля села Ніще на Зборівщині.

р. Серет.

Однією із приток Дністра є ріка Збруч. Яка витікає з болотистих сіножатей званих «Збручами», із безодні «Золота Криниця», що на околиці с.Щаснівка (Хмельницька область). Отож назва ріки така «Збруч» означає «болото» [7, с. 12].

р. Збруч.

В давнину ріка Збруч використовувалася як оборонний рубіж в часи нападів турків і татаро-монгол, у роки I і II світових воїн.

Також ріка була важливим торговельним шляхом II–V ст., про свідчать численні знахідки срібних римських монет.

Ріка Збруч відома на Тернопільщині тим, що у 1848 році у ріці біля села Личківці (Гусятинський район) знайшли кам'яну статую язичеського бога Святовіда.

Ріка Золота Липа четверта за довжиною ріка області. Щодо назви притоки Дністра Золота Липа прослідковується зв'язок із якістю води (зміст слова «золота» тобто гарна, адже в цій місцевості, де тече ріка, ростуть липи, клейке блискуче листя і бруньки яких нагадують блиск золота).

А ще існує і легенда про Золоту Липу. На ріці стояв замок панів Синявських. Були вони дуже скупі і обдирали народ, як липу. Все оте багатство осідало золотом в замкових льохах. Одного разу навесні налетіли на землю татари. Але пан Синявський відкупився золотом. Втішені татари повезли то золото возом через ліс. А в лісі на них опришки вдарили. А тоді татарський мурза з повним возом золота взявся навітки. Заїхав мурза на місток через ріку Липу. А він упав у воду, бо міст був підрізаний опришками. Булькнули панські гроші в Липу. Ще довгі роки то тут, то там виловлювали люди з ріки золото. Від того часу річку стали називати Золотою Липою [7, с.11].

Береги Золотої Липи були перетворені на криваве побоїще двох імперій – Російської та Австро-Угорської.

р. Стрипа.

Щодо ріки Стрипи, то вздовж берегів тягнулися болота. На них росло «татарське зілля». Місцеві жителі розказували, що на болотах ріки часто являються блудні вогники, а є ще такі страшні місця, про глибину яких по різному розказують. Розповідають, що колись якийсь дідич їхав четвернею, заблукався на тих болотах або багнях, попав у те страшне

місце або вікнину, яка і втягнула його на глибину разом з бричкою і кіньми. Донедавна болота вважалися «хворобливими лишаями» на землі.

Коли вода не може вільно відпливати, а її замало, щоб утворити озеро, то вона розмочує землю і утворює болота, багна або мочари.

За народними традиціями болота з багном, блудна вода та очерет стали постійним житлом злих істот. Недарма в народі кажуть «Як дідько в очерет влізе, то в яку схоче дудку грає». Адже ще з часів, коли не було нічого – одна вода, злі темні сили послали на неї своїх слуг для отруєння людського щастя. З грізних чорних хмар, які бог Перун порозбивав своєю важкою кувалдою та вогненними блискавицями ринули темними дощовими потоками по всіх – усюди дідьки – чорти. Особливо дідьки – болотяними люблять затягувати до себе п'яних людей, який заманюють вогником серед болота – а чоловік думає, що там люди або скарб заховано. Коли ж вони приходять до тям, то переконаються, що сиділи в болоті, а цінні подарунки – то якесь посміховисько [7, с. 14].

Може через те і дали місцеві жителі с.Тютків Тербовлянського району болоту, яке розмістилося в природній улоговині поміж орними землями площею близько 1 га назву Скабор. Найбільша цінність мочару та , що на ньому у великій кількості росте комахоїдна рослина-пухирник, яка тепер уже зникає на Україні .

Ділянки надмірного зволоження відіграють як виявилось роль губки , що всмоктує воду, коли утворюється її надлишок, і віддає, коли її стає мало. Болота – це колиски, в яких народжуються ріки, а крім того, це своєрідні оазиси, де ще збереглися чимало цінних рідкісних і навіть зникаючих представників флори і фауни .

А взагалі старожили згадують Стрипу, її береги, як чудові затишні місця.

Ця невеличка подільська ріка, хоч яка вона непомітна, записалася не раз в нашій історії кривавими буквами. Її болотисті береги всякнули не мало нашої і ворожої крові. Люди говорять, що у Стрипі замість води тече стрілецька кров, адже Стрипа була

своєрідною фортифікацією. Саме тут над цієї річкою відбулися запеклі бої 55-ї дивізії австрійської Південної армії. До цієї дивізії входили обидва курені УСС.

А щодо назви ріки, то в народі існує така легенда про дівчину наймення Стрипа, на честь якої була названа ріка. Були колись Купчинці містом і стояла тут фортеця князівська, якою правив боярин, який мав єдину дочку Стрипу. Напали на фортецю половці і мусив боярин платити викуп. Але один із половців побачив дівчину і захотів взяти її за жінку в свій гарем. Як не просили його, що тільки не давали взамін, ніяк не могли умовити половця. Дівчина була горда, не плакала і не просилася. Перед дорогою вирішила попроситися з рідною землею. Пішла до лісу, до річки. Вклонилася батькові і людям і шубовснула у воду. І слід пропав за нею. З того часу ріку Стрипою називають [7, с. 34].

Річка живе, доки вона тече: хвиля береться з джерела. Про джерела цікаво писав в «Початковій географії України» відомий географ Степан Рудницький: «Джерела бувають звичайно на узбіччях гір, горбів, на схилах долин, над ріками і річками. Коли підземної води мало, джерело ледве слизить, коли ж її багато, то сильно б'є з-під землі.» Ось так б'є декілька джерел на околиці села Русилів Бучацького району. Вони зливаються в один потічок і вливаються в Стрипу.

Місцевість біля села Розтоки Кременецького району жителі навколишніх сіл називають Розточчя і серед них зберігся переказ, нібито під Волицею (аце все те ж саме Розточчя) сила – силенна води – ціле підземне море. Мовляв, тільки копни глибше – і бурхливі потоки затоплять усю долину. І справді, тут стільки джерел, що люди називають цю місцевість джерелястим краєм.

В селах Розточчя розтікаються багато річок: Горинь, Стир з Ікрою – до Прип'яті, Серет, Збруч – до Дністра, збереглася легенда про одне із таких джерел .

«А було це давним – давно і землі ці належали одній, вельми багатій польській пані. Від роду вона була скупкою і ненаситною; побачила вона, що її землями петляє річечка і що не рік, то русло більшає і ширшає.

«Вона так може всю землю розлити. А

ну – мо загатить її, щоб і бульки не пустила!»

Денно і нічно возили наймити глину і пісок до живого джерела, засипали його, притоптували, камінням закидали, але як наставав ранок, юрке та струмінне джерельце знову оживало, пробиваючи загату. Тоді надумала вона ще одну спробу: забити джерело овечою вовною. Накупили силу – силенну овець, поголили їх і заповзялися упихати вовну в джерело днями і ночами, але вода з джерела все витікала та витікала. Од тої злості, що стільки намарно понесла витрат, ненависниця луснула від жалоби. А воно, джерело, тече і по нині і дає початок великій ріці.

Часто на підтвердження чиєїсь безгосподарності чуємо слова:

«Після нас – хоч потоп». Але чи не тому, що бездумно вирубували упродовж десятиріч ліси, маємо нині великі природні катаклізми, а у Карпатах – зовсім не прогнозовані зсуви. Чи не тому, що байдуже розорювали землі аж до берегів річок і масово скидали неочищені виробничі стоки у поверхневі води, змушені контактувати: вода змиває гумус, у річках немає раків, риби? А що п'ємо...? Отож, їх величність Людина отруєє себе своїми руками! І не тільки отруєє, а ще й себе знищує.

Щоб не бути багатослівною, наведу приклад: яюсь в 90-х роках в одне із сіл Зборівського району приїхав на переддипломну практику студент-меліоратор. Походив майбутній спеціаліст полями, і раптом трапилось йому невелике, як сільське обійстя. Озерце. Зрадів хлопець – нарешті є матеріал для дипломної. Витягнув карту колгоспних угідь, наніс на ній цятку і навпростець провів лінію. І щоб ви думали – невдовзі цей скоростиглий «проект» став предметом реалізації: підігнали потужних бульдозерів, і цілий тиждень вони гуркотіли, щоб прокопати глибокий, кілька кілометровий водовідлив через родючі землі. Озерце, площею кільканадцять квадратних метрів, таки осушили, а натомість зруйнували удесятеро більше. Чим же воно заважало – може тим, що постійно напувало череди, які поверталися додому з пасовиська, чи тим, що там заправлялися водою трактори і машини в гарячі дні жнив? Тепер доводиться воду

завозити з села, далеко об'їзджаючи вибиту меліораторами канаву.

«Невеличке село Раславка в Кременецькому районі, яке вмістилося в долині безіменної ріки-притоки Ікви. Нині ця річечка повністю затиснута людськими колгоспними нивами, які сповзають до самісінької води. За погоди, весною чи восени, русло можна «так сказати образно» наповнюється стічними ґрунтами, від чого міліє. Нерідко на березі вивантажують мінеральними добрива, гній, торф, сюди ж стікаються стічні води від комунальних підприємств. Картина, як бачимо, не вельми втішна. Річка, що в колись виходила з берегів, зривала дерев'яні мостики – перетворилася на звичайний тихоплинний ручай.

Як засвідчує статистика, в Україні зникло 2,5 тисячі безіменних річок. А коли врахувати, що нині діючі водні артерії значно покоротшали, їхній басейн відчутно звужився й обмілів, то очевидно, що з кожним роком проблема води стоятиме все гостріше й гостріше. Звичайно, було б помилково вважати, що в нас не ведеться певна робота по охороні річок. Але вона зосереджена насамперед в межах водного режиму Дністра, Прип'яті. Між тим, ці потужні ріки цілком залежні від своїх малих доньок, і тому дбаючи про так звані реестровані ріки, маємо в першу чергу вболівати за збереження безіменних потічків, які були колісками, для розвитку перших форм суспільно-політичного життя.

Природа свято чатує усталену віками гармонію і рівновагу, вона жорстоко карає того, хто бездумно легковажив чи збайдужів до вселюдського скарбу Чисте плесо – це живі джерела, незамулена ріка й здорова вода, що тече.

Пам'ятаємо ще Шевченкове:

«Тече вода з-під явора.

Яром на долину.

Пишається над водою червона калина...»

З води виникло життя, з води ми вийшли на сушу, щоб вічно жити на березі.

Джерела та література

1. С. Рудницький. Початкова географія.- Філадельфія, США, 1961.
2. О. Заставецька, Б. Заставецький Д. Ткач. Географія Тернопільської області.- Тернопіль, 1994.
3. Й. Свинко, П. Холява, Л. Запорожан. Сторінки природи рідного краю. –Тернопіль, 1994.
4. Проблеми екології рідного краю (навчальні матеріали)- Тернопіль , 1993.
5. К. Геренчук . Природа Тернопільської області. – Львів ,1979.
6. М. Чижів .Природа Тернопільської області –Тернопіль ,1957.
7. В. Войнович. Міфи та легенди давньої України . – Тернопіль ,2005.
8. І. Букавин. Історія Тернопілля. – Тернопіль,2004.

УДК 911.2

Таранова Наталія,
кандидат географічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОДІЛУ ВІТРОВОГО РЕЖИМУ, ХМАРНОСТІ ТА АТМОСФЕРНИХ ОПАДІВ В СМТ КОЗОВА ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ПЕРІОД З 2005-2018 РР.

У роботі розглядаються питання, які пов'язані з особливостями формування вітрів на даній території, режиму хмарності та особливості розподілу атмосферних опадів в смт Козова Тернопільського району Тернопільської області за період з 2005–2018 рр.

Annotation: *The paper deals with issues related to the peculiarities of wind formation in this territory, cloud cover regime and features of precipitation distribution in the village of Kozova, Ternopil region, Ternopil region, for the period from 2005–2018.*

Ключові слова: *метеорологічний майданчик, швидкість вітру, роза вітрів, хмарність, атмосферні опади.*

Key words: *meteorological site, wind speed, wind rose, cloud cover, precipitation.*

Перші метеорологічні спостереження, проведені біля смт Козова 22 хвилини їзди (19,1 км) у містечку Бережани з 1872 року з перервами. За правління Польщі метеостанція в місті Бережани була побудована в 1930 році на відстані 3 км від міста в південно-східному напрямку. З 1 липня 1940 року станція була перенесена інспектором Кудлай до містечка Бережани і розташовувалася в кінці міста із західної частини біля самого кладовища. Керівник станції був затверджений Г. С. Германовичем, а самі спостереження проводилися за допомогою польських інструментів: психометра

Августа, термометрів (максимум, мінімум), флюгер Вільда та опадоміра.

Перебої в метеостанції були з серпня 1941 по лютий 1942 року і невеликі в 1943–1944 роках. Пізніше 18 серпня 1944 року метеостанцію було відновлено в новому місці на південному сході від попереднього місця на відстані 600 метрів інспектором ЦГМС. Станція діяла за програмою 9 категорії. Прилади та обладнання: метеорологічна площадка розміром 25×25 огорожена колючим дротом у 5 рядів, дубовими колонами, а кантора знаходилася в 50 метрах від метеорологічної площадки. Метеостанція

переміщалася неодноразово, координати суттєво не змінювались. Станція була остаточно переселена 18 серпня 1944 року в південно-західну частину, де знаходиться і донині.

Дана робота написана на основі опрацювання архівних даних з сайту gr5.ua за період 2005–2018 рр. для смт Козова географічні координати 49°26 'пн. ш., 25°10' с. д. та 365 м. висота над рівнем моря. Ця тема актуальна тим, що вперше проводиться аналіз для смт Козова за 14-річний період.

Вітровий режим на території смт Козова визначається зміною радіаційного режиму протягом року і пов'язаний з цим

термічним режимом, а також динамікою тиску над даною територією.

Вимірювання напрямку і швидкості вітру на метеорологічних майданчиках здійснюється на висоті 10–12 м за допомогою флюгера Вільда або анеморумбометрів [2].

Багаторічна середня швидкість вітру становить 2,1 м/с з амплітудою в 1,1 м/с. При аналізі розподілу величин швидкості вітру за роками ми спостерігаємо поступове зменшення швидкості вітру про це свідчить лінійний тренд.

З рисунка 1 ми чітко бачимо, що в смт Козова за період з 2005–2018 роки максимальні значення швидкості вітру

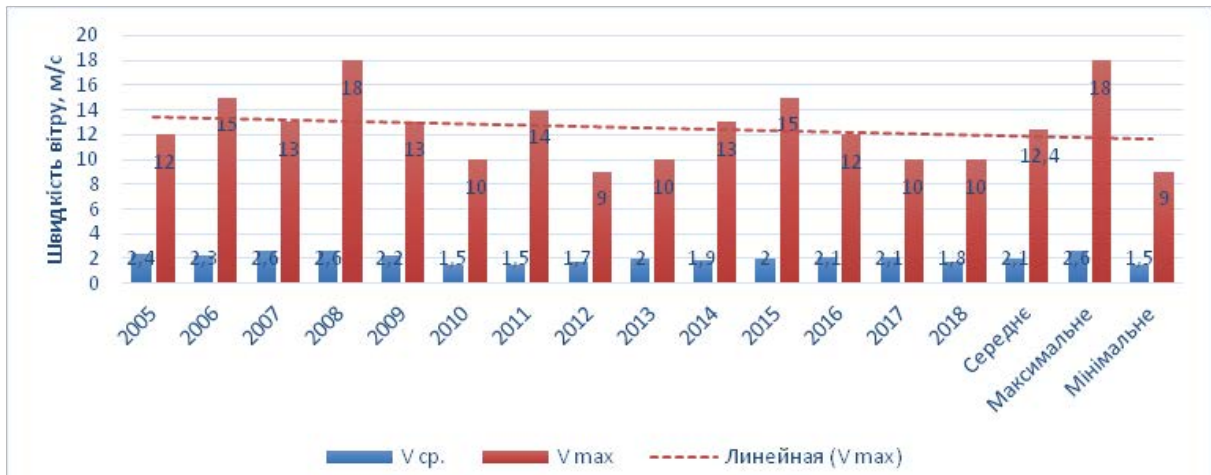

Рис. 1. Розподіл вітрового режиму для смт Козова за період з 2005-2018 рр. [1].

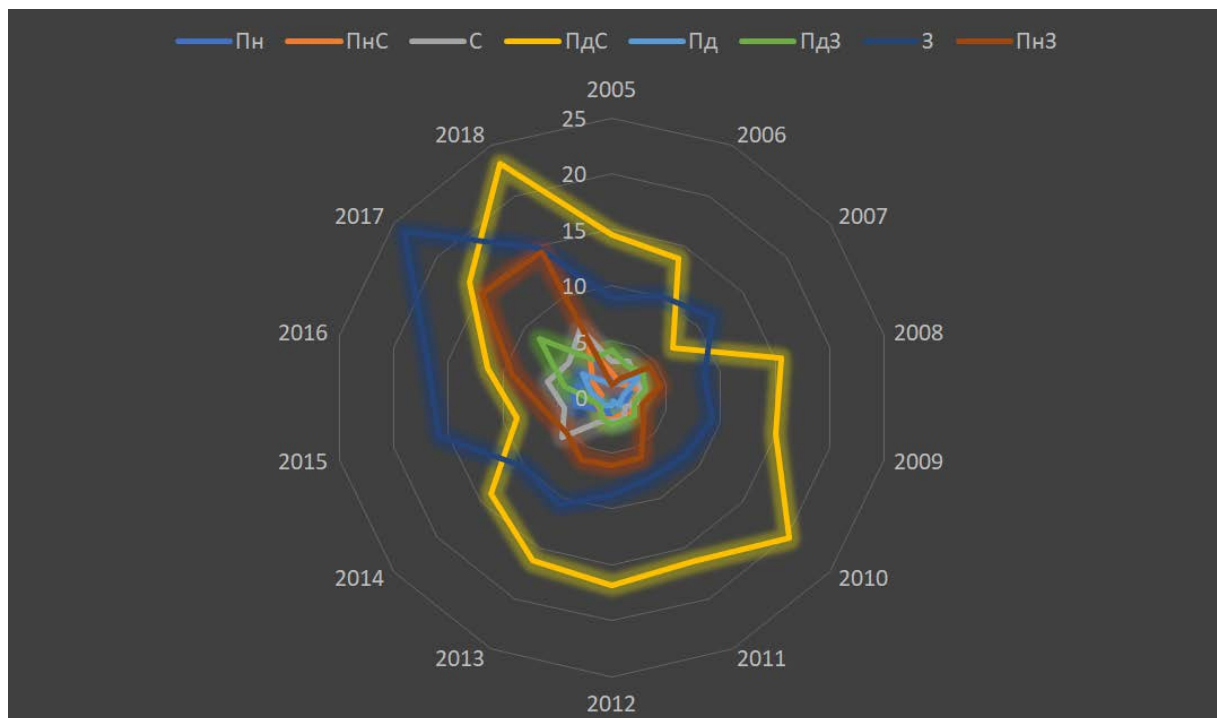

Рис. 2. Розподіл вітрового режиму для смт Козова за період з 2005-2018 роки [1].

становлять 18 м/с – 23 лютого 2008 року, а мінімальні значення становлять 9 м/с і це було 14 січня 2012 року.

Глянувши на розу вітрів, яка побудована за період з 2005–2018 роки переважає південно-східний вітер максимальна кількість становить 23,7 % у 2017 році, мінімальна 8 % у 2011 році, якщо розглянути 2 місце займає – південно-східний вітер максимальна кількість становить 23,1% у 2018 році, мінімальна 7 % у 2007 році, 3 місце – північно-західний вітер максимальна кількість становить 14,8% у 2017, мінімальна 6% у 2011, 2015 році. Відповідно з амплітудою 15,7%, 16,1 % і 13,7%.

Розподіл вітрів за напрямками

наводяться на діаграмі показує, що переважаючими вітрами є вітри західних румбів (23,7 %) таблиця 1, північно-західних румбів (14,8%) та південно-східних румбів (23,1%), а найменше південних румбів (3,3%) рисунок 2.

Хмарність для смт Козова протягом періоду з 2005–2018 роки характеризується то збільшенням (60 %) то знову тенденція до зменшення (50 %) і навіть до 40 % у 2016 році, і знову до збільшення до 60 % у 2017, 2018 роках.

Їх вимірювання здійснюється візуальними спостереженнями, а також з використанням приладів-висотомірів, які вимірюють нижню висоту хмар (BBX) [1].

Таблиця 1. Характеристика вітрового режиму для смт Козова за період з 2005-2018 рр. [1]

Роки	Напрямок, %															
	Пн	Пн ПнС	ПнС	С ПнС	С	С ПдС	ПдС	Пд	Пд ПдС	Пд	Пд ПдЗ	З ПдЗ	З	З ПнЗ	ПнЗ	Пн З
Середні	2,2	0,6	2,1	1,5	3,6	4,3	14,9	2,5	1,3	0,8	3,2	4,1	11,8	8,9	6,1	3,5
Максимальні	4,3	1	4,9	2,6	6,7	13,2	23,1	5,1	3,3	1,3	8,3	7,7	23,7	14,7	14,8	5,5
Мінімальні	1,2	0	1	0	1,5	0,1	7	0	0,3	0	1,3	0	8	0	1,1	0
Амплітуда	3,1	1	3,9	2,6	5,2	13,1	16,1	5,1	3	1,3	7	7,7	15,7	14,7	13,7	5,5

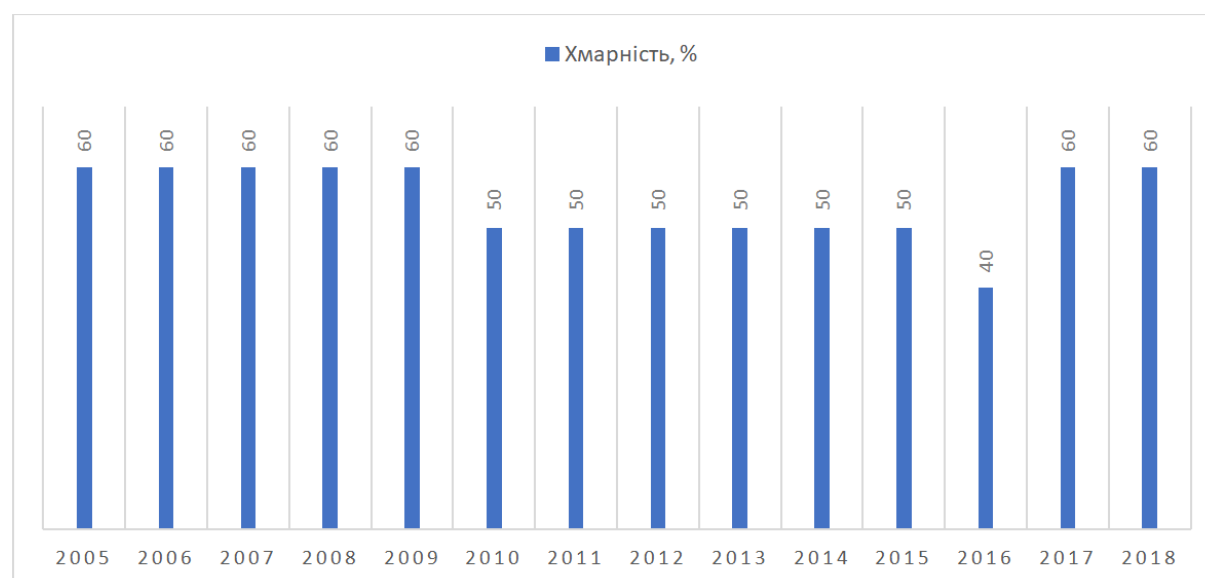

Рис. 3. Розподіл хмарності для смт Козова за період з 2005-2018 роки [1].

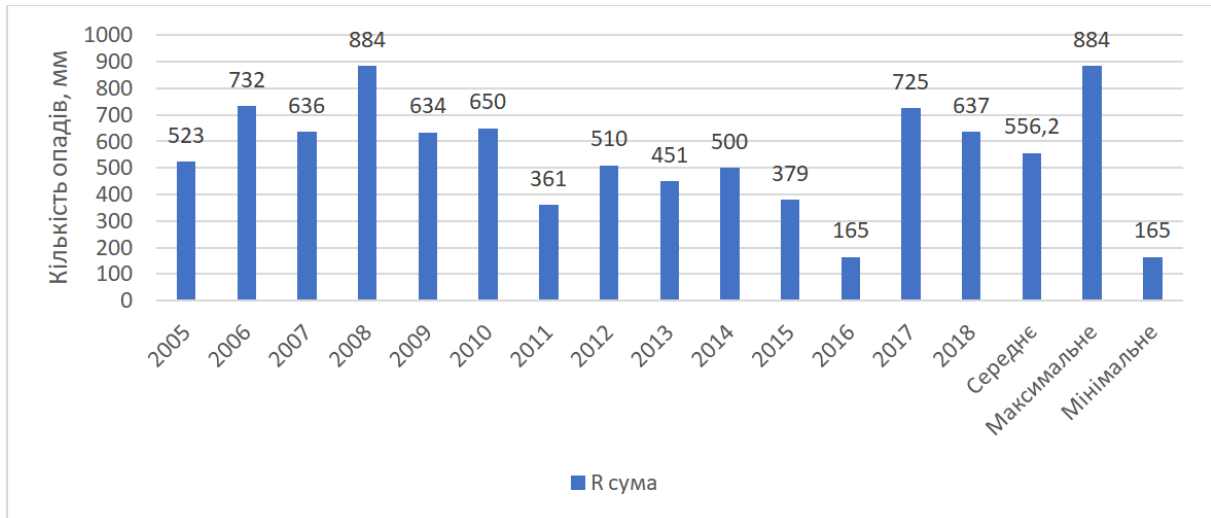

Рис. 4. Розподіл атмосферний опадів для смт Козова за період з 2005-2018 роки [1].

Отже, спостерігається тенденція поступового зростання хмарності з 2005, 2006, 2007, 2008, 2009 роках, а тоді зниження з 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 роках, і в 2016 максимальне зниження хмарності, і після того різке збільшення хмарності до показника попередніх років. Підвищена величина хмарності зменшує амплітуди температур протягом доби і порох року, підвищує характеристики вологості повітря, приводить до біль частого випадання атмосферних опадів.

Для смт Козова характерний помірно континентальний тип випадання опадів з максимумом в літні місяці, а мінімумом в січні та лютому.

Максимальні суми опадів приурочені до циклональних типів погод та розвитку місцевої конвективної хмарності. Циклони особливо активні в зимові місяці, а також у перехідні сезони. В основному вони надходять із заходу і північного-заходу Атлантики. Але в холодну пору року також

часті вторгнення арктичних повітряних мас, які можуть викликати випадання снігу.

Розподіл опадів протягом року відбиває складну систему атмосферної циркуляції і температурного режиму, особливо в теплу пору року, коли зростає роль термічних умов у формуванні опадів. Найбільше число днів з твердими опадами приходить на січень. Від зими до весни частка твердих та змішаних опадів знижується і вже в кінці березня їх не буває. Тверді опади у літню пору року можуть випадати тільки у вигляді граду з купчасто-дощових хмар.

В смт Козова за рік в середньому випадає 556,2 мм опадів (рис. 4). За даний період спостерігається максимальне значення атмосферних опадів це 884 мм у 2008 році, ще були роки в яких спостерігалися досить значні опади це 732 мм у 2006 році, 725 мм у 2017 році, 650 мм у 2010 році, а також спостерігалися на досліджуваній території мінімальна кількість опадів це 165 мм у 2016 році, та ще є ряд років де опади спостерігалися

Рис. 5. Розподіл числа днів з опадами для смт Козова за період з 2005-2018 роки [1].

не дуже на даній території це 361 мм 2011 роки, 379 мм у 2015 роках, 451 мм у 2013 роках, 500 мм у 2014 роках, 510 мм у 2012 роках.

Це дуже негативно позначається на житті та діяльності людей, очевидно, це пов'язано з кліматичними змінами, які проявляються на всій земній кулі і зокрема, на досліджуваній території.

Отже, ми можемо зробити висновки, що тенденція щодо зниження атмосферних опадів буде знову продовжуватися.

З даного рисунка 5 ми бачимо, що розподіл числа днів з опадами для

сmt Козова за період з 2005–2018 роки за спостережуваний період спостерігався по різному. У 2016 році найменше днів з опадами всього 86.

Отже, швидкість вітру має тенденція до зниження про що свідчить лінійний тренд, переважаючими вітрами є: зх, пн-зх, пд-сх та пд румбів. Хмарність як і кількість атмосферних опадів має тенденцію то до зменшення то до збільшення і це можна пояснити тільки циклічністю тих процесів, а також не забуваємо про прояви глобальних змін клімату, які проявляються і в даному регіоні.

Джерела та література

1. Архів погоди в Козові. URL: <http://rp5.ua>
2. Настанова гідрометеорологічним станціям і постам. Вип. 3. Ч. I. К.: Державна гідрометеорологічна служба, 2011. 280 с.

УДК 069.5:908(477.84) (045)

Костюк Степан,
завідувач науково-методичного відділу,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

МИКОЛА ЧАЙКОВСЬКИЙ У ФІЛОКАРТІЇ

У науковий обіг вводиться інформація про тематичний конверт, присвячений ювілеєві відомого дослідника та охоронця природи.

Annotation: *Information about the thematic envelope dedicated to the anniversary of the famous researcher and nature conservationist is introduced into scientific circulation.*

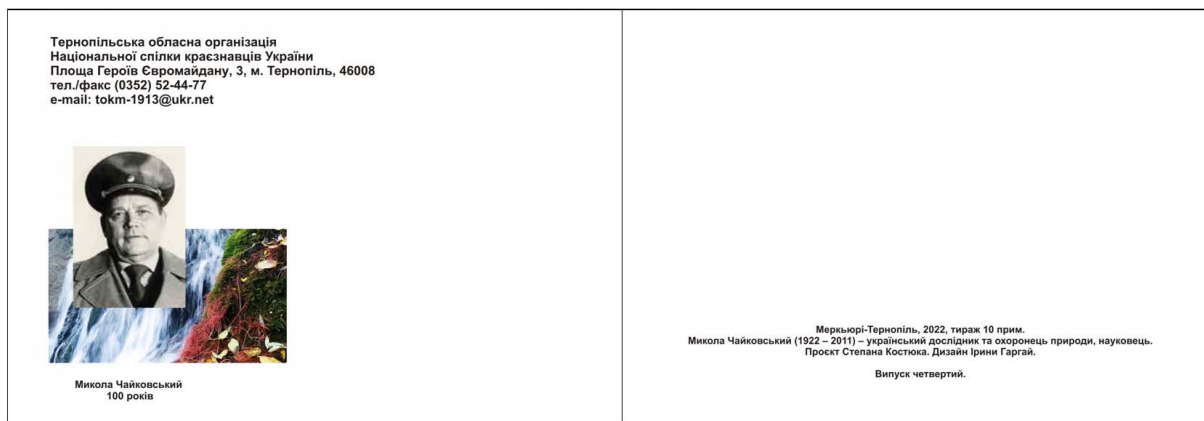
Ключові слова: *дослідник природи, конверт, поштове відправлення, фонд.*

Key words: *naturalist, envelope, mailing, fund.*

Враховуючи рекомендації фахівців АТ «Укрпошта» щодо кратності ювілейно-подієвого датування – підстави тиражування колекційно-«пересильної» продукції, серію тематичних «сотенних» випусків «тернопільської локації» цілком закономірно збагачено оригінальним «зразком» [1].

Конверт поштовий (стандартний): 11,5x16,1 см «Микола Чайковський. 100 років».

Лицева сторона. Вгорі зліва (чорна фарба) – адреса відправника: «Тернопільська обласна організація (перший рядок), Національної спілки краєзнавців України

(другий рядок), Площа Героїв Євромайдану, 3, м. Тернопіль, 46008 (третій рядок), тел./факс (0352)52-44-77 (четвертий рядок), e-mail: tokm-1913@ukr.net (п'ятий рядок)».

Внизу зліва: чорно-біла погрудна світлина чоловіка середніх років, анфас (Інтернет-версія); впевнено-лагідний вираз обличчя; фірмовий кашкет; світла сорочка; темні краватка, піджак; сірий плащ. Другий план – водоспад (посередині: маківка «вкрита» мохом зеленим, пониззям звисають кореневі пагони темно-вишневої пишності), справа – «лівий берег», усипаний жовтавим листям, зліва – сіра кам'яна скелястість*. Нижче – текст (чорна фарба): «Микола

Чайковський (перший рядок) 100 років (другий рядок)».

Зворот. Унизу (посередині) – «вихідні» дані (чорна фарба): «Меркьюрі-Тернопіль, 2022, тираж 10 прим. (перший рядок), Микола Чайковський /1922 – 2011/ – український дослідник та охоронець природи, науковець (другий рядок). Проект Степана Костюка. Дизайн Ірини Гаргай (третій рядок). Випуск четвертий (четвертий рядок)».

Здійснено відправлення поштою.

Висновки. Відрадно, що ім'я М. Чайковського займе належне місце серед гідних постатей, увічнених традицією пропам'ятного «конвертування» краю.

Джерела та література

1. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

Левенець Любов,
старший науковий співробітник відділу нової і новітньої історії,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ – ЕКОЛОГІЧНА ЗАГРОЗА ПЛАНЕТАРНОГО МАСШТАБУ

Негативний вплив російської агресії на стан екології, рослинний та тваринний світ, водні об'єкти, ґрунти, повітря. Небезпека ядерної катастрофи.

* Використано екстер'єрний фрагмент закутини с. Тарасівка Жмеринського району Вінницької області, де народився Микола Чайковський.

Annotation: *The negative impact of Russian aggression on the state of ecology, flora and fauna, water bodies, soil, air. The safety of a nuclear disaster.*

Ключові слова: *екологія, навколишнє середовище, російська агресія, окупація, ядерна загроза.*

Key words: *ecology, environment, Russian aggression, occupation, nuclear threat.*

Із початком повномасштабної війни росія умисне знищує в Україні природне середовище, створює умови, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Звичайно, коли йдеться про захист людського життя і нашої свободи, питання збереження довкілля часто не стоїть в пріоритеті.

За Римським статутом визначається чотири міжнародних злочини: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, агресія.

В ході цієї війни російські окупанти проводять в Україні п'ятий вид міжнародних злочинів – екоцид, якого не знала світова історія: масове знищення рослинного та тваринного світу, отруєння атмосфери, водних об'єктів, ґрунтів.

Росія здійснює божевільні атаки на житлові будинки, торговельні центри, школи, лікарні, зруйновано цілі міста, села, селища. Мільйони тонн будівельного сміття, азбесту призводять до забруднення навколишнього середовища.

Вирви від ракет, снарядів і мін також складають велику загрозу для ґрунтів. У землю та повітря потрапляють важкі метали. Використання окупантами фосфорних бомб викликає велику кількість пожеж. Продукти горіння фосфору утворюють надлишок фосфатів, що критично впливають на рослинний і тваринний світ.

Знищуються станції аерації очисних та інших інженерних споруд, пов'язаних з біологічною очисткою стічних вод.

Через російську агресію негативного впливу зазнають Чорне і Азовське моря та їхні узбережжя. Масово гинуть дельфіни, перелітні птахи змінюють міграційні маршрути, руйнуються місця гніздування рідкісних видів.

Під загрозою опинилися заповідні території, водно-болотні угіддя та водні об'єкти на окупованих територіях. В значній

кількості водойм виявляють боєприпаси та вибухонебезпечні предмети. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України з часу вторгнення російських військ близько 3 млн. га лісів були охоплені окупацією, приблизно 567 тис. га лісів досі під окупацією або в зоні бойових дій (станом на 22.07.2022 року).

Складною також залишається ситуація з лісовими пожежами, площа яких складає тисячі гектарів. Лісові пожежі і крім знищення рослинного світу, призводять також до знищення тваринного світу. Гинуть цілі екосистеми Херсонщини, Луганщини, Донеччини, Харківщини, де відбуваються бойові дії.

Значні території заміновано. Згідно з інформацією ДСНС, з 24 лютого 2022 року (до 20.07.2022 р.) в Україні знешкоджено близько 150 тисяч вибухонебезпечних предметів, у тому числі близько двох тисяч авіаційних бомб. І робота в цьому напрямку продовжується та займе велику кількість часу. Первинне розмінування може бути проведене впродовж року після деокупації України, а повне триватиме до 10 років.

Продовжуються ракетно-бомбові удари по об'єктах промисловості (в тому числі хімічної), теплоелектростанціях, розподільчих газопроводах, внаслідок чого відбувається отруєння повітря небезпечними для життя та здоров'я речовинами, що переносяться на значні відстані і не тільки в Україні.

Значно пошкоджено Северодонецьку ТЕЦ, Лисичанський нафтопереробний завод. Завод «Азот», один з найбільших у Європі виробників аміаку та мінеральних добрив, було зруйновано на 70 відсотків. Величезна кількість токсичних речовин піднялася в повітря, яке не має кордонів.

Найбільша загроза планетарного масштабу – ядерна загроза. Вперше в історії людства атомна станція захоплена

терористами. Найбільша в Європі Запорізька АЕС продовжує працювати в окупації. Її використання, як військової бази та систематичні прольоти над її територією ракет, несуть реальну загрозу людству та можуть призвести до ядерної катастрофи. Це стосується усіх ядерних об'єктів в Україні. Наслідки такої катастрофи можуть бути значно гіршими, ніж наслідки аварії на Чорнобильській АЕС.

Кожна хвилина перебування терористів на станції – це ризик глобальної радіаційної катастрофи.

Світ напружено спостерігає за подіями на Запорізькій АЕС, але не вживає кардинальних заходів. Всі мають усвідомити, що наслідки від воєнної агресії росії починають бути незворотними не лише для України, але й всього світу [1].

Джерела та література

1. Часопис «НВ». 2022. 22 лип.

Наукове видання
Серія Музейництво

Матеріали
наукової конференції

6 вересня 2022 року

Відповідальні за випуск:
Шатарський Я. Д. – директор ТОКМ,
Чеканова Н. Б. – заступник директора з наукової роботи ТОКМ,
Гаргай І. Я. – вчений секретар ТОКМ

Комп'ютерне оформлення та підготовка оригінал-макету
художньо-рекламного відділу
Тернопільського обласного краєзнавчого музею

Доступна електронна версія збірника за адресою:

Тернопільський обласний краєзнавчий музей
46008, м. Тернопіль, площа Героїв Євромайдану, 3

Тернопільський обласний
краєзнавчий
музей